

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

HISTORICKÉ VĚDY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2013

Jan KONŮPEK

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

HISTORICKÉ VĚDY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

JAN KONŮPEK

DĚJINY STŘEDOVĚKÉHO OSÍDLENÍ V KONTEXTU ČESKÉ

HISTORIOGRAFIE

MINULOST A PERSPEKTIVA

HISTORY OF MEDIEVAL SETTLEMENT IN THE CONTEXT

OF THE HISTORIOGRAPHY OF CZECH

HISTORY AND PERSPECTIVE

Karlovy Vary 2013

prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

- **JMÉNO ŘEŠITELE (PISATEL PRÁCE):** JAN KONŮPEK
- **NÁVEZ PRÁCE:** DĚJINY STŘEDOVĚKÉHO OSÍDLENÍ V KONTEXTU ČESKÉ HISTORIOGRAFIE - MINULOST A PERSPEKTIVA
- **NÁVEZ PRÁCE V ANGLIČTINĚ:** HISTORY OF MEDIEVAL SETTLEMENT IN THE CONTEXT OF THE HISTORIOGRAPHY OF CZECH – HISTORY AND PERSPECTIVE
- **OBOR STUDIA:** HISTORIE - (JEDNOOBOROVÁ – NAVAZUJÍCÍ MGR. STUDIUM)
- **EMAIL NA ŘEŠITELE:** KONUPEK@LOKET.NPU.CZ
- **JMÉNO VEDOUCÍHO PRACÁCE:** prof. PhDr. ZDENĚK BENEŠ, CSc.

Jazyk práce: čeština

Klíčová slova: středověké osídlení, kolonizace, historiografie

Vedoucí práce: prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

Předběžná náplň práce: Práce by měla postihnout proměny studia dějin středověkého osídlení v kontextu české historiografie. Měla by se zaměřit na vztah mezi povahou historiografického diskursu a užívanými metodami výzkumu. V práci by mělo být zohledněno především území širšího historického Chebska, které by mělo být použito jako modelový příklad proměn historického tázání v závislosti na změnách historického povědomí a společenském kontextu. Na základě zjištěných údajů by měly být nastíněny perspektivy budoucího výzkumu a optimální způsoby prezentace jeho výsledků.

Klíčová slova v angličtině: medieval settlement, colonization, historiography

Předběžná náplň práce v angličtině: The thesis intends to affect changes within the studies of medieval settlement in context with Czech historiography. It is going to focus on the relationship between the character of historiographical discourse and applied methods of research. Particularly the wider area of historical Cheb will be accounted in the thesis. It should be used as a model example of changes of historical questioning, depending on changes in the knowledge of historical and social context. Pursuant the data found, perspectives for future research ought to be outlined together with optimal ways of presentations of the results.

Zásady pro vypracování: Zpracovat základní bibliografii dosavadní literatury k danému tématu včetně literatury metodické a metodologické. Na základě jasně určených kritérií definovat pramennou základnu a stanovit pole jejího interpretačního potenciálu. Provést základní archivní rešerši relevantních historiografických pramenů. Na jejich základě popsat proměny historického obrazu středověké kolonizace, metody jeho konstruování a závislost těchto faktorů na změnách společenského kontextu. Získané údaje pak využít pro nastínění možných směrů, způsobů a metod budoucího bádání, jakož i interpretačních schémat zkoumané problematiky.

V prvé řadě děkuji prof. PhDr. Zdeňku Benešovi, CSc. za trpělivé vedení mé diplomové práce. Dále patří můj dík mé přítelkyni Mgr. Janě Horváthové, bez jejíž pomoci by tato práce nevznikla.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Karlových Varech dne 29. dubna 2013

ÚVOD	3
1. TEORETICKÁ VÝCHODISKA	4
1.1 CHARAKTERISTIKA PRÁCE	5
1.1.1 Výchozí předpoklady.....	6
1.1.2 Vstupní otázky	9
1.2 METODOLOGICKÉ ŘEŠENÍ.....	10
1.2.1 Metodická východiska.....	11
1.2.2 Metoda a cíle práce.....	14
1.3 PRAMENNÁ ZÁKLADNA	16
1.3.1 Charakteristika	16
1.3.2 Kritika	17
2. ANALÝZA	18
2.1 HISTORICKÁ REFLEXE TÉMATU	18
2.1.1 Pojem „kolonizace“	19
2.1.2 Německá medievistika.....	22
2.1.3 Zemská historiografie	25
2.2 ČESKOJAZYČNÁ HISTORIOGRAFIE.....	32
2.2.1 Období 1848 – 1918	32
2.2.2 Období 1918 – 1938	35
2.2.3 Období 1938 – 1945	43
2.2.4 Období 1945 – 1989	43
2.2.5 Období 1989 – 2010	49
2.3 NĚMECKOJAZYČNÁ HISTORIOGRAFIE	51
2.3.1 Období 1848 – 1918	51
2.3.2 Období 1918 – 1938.....	59
2.3.3 Období 1938 – 1945	67
2.3.4 Období 1945 – 1989	71
2.4.5 Období 1989 – 2010	76

3. SYNTÉZA	79
3.1 SOUDOBÉ PŘÍSTUPY	79
3.1.1 Povaha oborového diskursu	79
3.1.2 Interdisiplinarita jako kánon	80
3.1.3 Návrat vyprávění	85
3.2 METODOLOGICKÉ INSPIRACE	87
3.2.1 Nové čtení starých pramenů	87
3.2.2 Zpracování a zpřístupnění dat	97
3.2.3 Způsoby interpretace a prezentace	100
3.3 MOŽNOSTI APLIKACE	102
3.3.1 Konstrukce kolektivních identit	103
3.3.2 Zprostředkování historické kontinuity	107
3.3.3 Obnova krajiny a socioekonomické dopady	108
ZÁVĚR	109
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	111
SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	112

ÚVOD

Historik klade otázky minulosti na základě své přítomnosti.¹ Tento výrok se prostřednictvím elegantní literární zkratky snaží postihnout vztah mezi historií a historiografií. Jedná se o téma v současné době široce diskutované,² nicméně je třeba si uvědomit, že jde pouze o speciální aplikaci problematiky vztahu mezi poznávajícím a poznávaným, která je implicitní součástí evropské filosofické tradice.³ Tvorba historického díla v sobě zákonitě obsahuje prvky rekonstrukce i konstrukce stejně, jako je tomu u každého reflektovaného poznání. Vědomí osobního vkladu historika do výběru předmětu, prostředků a metod jeho zkoumání bylo, ve větší či menší míře, součástí historiografie již od Rankových dob,⁴ nicméně až postmoderní kritika sociálních věd a následná reakce na tuto kritiku vnesly do historického bádání hlubší reflexi subjektivity při tvorbě historického díla.⁵ V historickém výkladu se vždy odráží aktuální situace doby, stejně jako osobní preference autora. Historie se nám v tomto světle ukazuje jako obraz minulosti, který je aktivně utvářen a neustále obnovován v souladu s odvěkou lidskou potřebou po nalezení smyslu a řádu věcí. Každá doba a společnost je tak opakovaně nucena nalézat „své“ dějiny, ve kterých nachází smysl svého bytí. Historiografie je tedy ve své podstatě filozofií toho, co se událo.⁶

¹ J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*, Praha 2007, s. 118.

² Viz J. ŠTAIF, *Sociální a kulturní dějiny. Několik poznámek k postmoderní diskuzi*, in: *Kultura jako téma a problém dějepisců*, Brno 2006. Pro základní orientaci v dané problematice doporučuji: A. HARRINGTON a kol., *Moderní sociální teorie, základní témata a myšlenkové proudy*, Praha 2006 a zde uvedené internetové odkazy: www.clas.ufl.edu/users/ghurtsby/mod; www.as.ua.edu/ant/Faculty/murphy/436/pomo.htm. Dále například D. TŘEŠTÍK, *Mysliť dějiny*, Praha – Litomyšl 1999; J. MAREK, *Historie a postmoderna*, in: *Československý časopis historický* (dále jen ČsČH) 92, 1994, s. 477 – 495; J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*, Praha 2007; M. FOUCALT, *Archeologie vědění*, Praha 2002.

³ Pro základní přehled o dějinách evropského filozofického myšlení odkazují k následujícím pracím encyklopedického charakteru: E. RÁDL, *Dějiny filosofie*, I – II, Praha 1999; H. J. STÖRIG, *Malé dějiny filozofie*, Praha 1993; I. TRETERA, *Dějiny filosofie*, Praha 1981. K navazujícímu studiu některých otázek souvisejících s problematikou filosofie dějin uvádím například: J. PATOČKA, *Kacířské eseje o filosofii dějin*, Praha 1990.

⁴ LEOPOLD VON RANKE (1795 – 1886) Pruský dějepisec. Zakladatelská osobnost moderní historiografie snažící se postavit historické poznání na „vědecké“ základy. Snaha o maximální objektivizaci (popsat děje tak jak se udály) – tzv. historismus. Viz *Masarykův slovník naučný*, 6. svazek, Praha 1932, s. 55. Srovnej též G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století – Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*, Praha 2002, s. 28 – 35.

⁵ Dějinám českého dějepisců s přesahy do evropského kontextu se ve své monografii věnují F. KUTNAR - J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisců. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997. K aktuálním metodickým a metodologickým otázkám soudobé historiografie například G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století*; J. APPLEBY - L. HUNT – M. JACOBS, *Jak říkat pravdu o dějinách – Historie, věda, historie jako věda a Spojené státy americké*, Brno 2002; M. HROCH a kol., *Úvod do studia dějepisu*, Praha 1985. Ze starších titulů vyznačujících se hlubokou psychologickou sebereflexí například: Z. KALISTA, *Tvář baroka*, Praha 2005.

⁶ Viz D. TŘEŠTÍK, *Mysliť dějiny*, Praha – Litomyšl 1999; E. FRIEDLL, *Kulturní dějiny novověku, Krize evropské duše od černé smrti po první světovou válku*, Praha 2006; J. KONŮPEK, *Sakrální architektura na území historického Loketska ve 13. století*, nevydaná diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2009.

1. TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Z výše řečeného mimo jiné vyplývá, že povaha dějepisného výkladu se zásadně liší od povahy výkladu v jiných (sociálních) vědách. Slovy Jacquese Le Goffa: „O tom, že historie není věda, jako ostatní jsou přesvědčeni v podstatě všichni, nepočítáme-li v to ty, kteří soudí, že historie žádná věda není“.⁷ Dějepisectví totiž musí brát v úvahu nejen záměry a jedinečnost předmětů svého bádání, nýbrž i úlohu badatelovi osobnosti a subjektivity, která je zjevně větší než v tzv. exaktních vědách.⁸ Neznamená to však, že práci historika lze vysvětlit čistě na základě sociálních faktorů, nebo že má (výhradně) ideologickou funkci. Jde však o to, že každou vědu, a *historickou vědu* zvláště (jelikož je tak úzce spjata s lidskými hodnotami a záměry), je nutné studovat ve společenském, kulturním a politickém rámci, ve kterém je pěstována. Věda vždy zahrnuje lidské jedince, kteří pracují v rámci rozličných vědeckých institucí, či minimálně mají potřebu o výsledcích své práce diskutovat (často formalizovaným způsobem) se svými kolegy. Obvykle též chovají určité představy o povaze skutečnosti, které sdílí velká část jejich současníků. Základním předpokladem vědy je tedy vždy existence společenství učenců, kteří sdílejí jisté badatelské postupy a způsoby komunikace. Z tohoto důvodu však není možné oddělovat dějiny dějepisectví od dějin vědeckých institucí a obecně od společenských a intelektuálních souvislostí, ve kterých se vědecká práce rozvíjí.⁹

Věda se však primárně nekonstituuje svým předmětem ani vyprávěním o něm, nýbrž metodou, pojmoslovným aparátem a teorií.¹⁰ Především z tohoto důvodu současná konvence historikům předepisuje (alespoň v textech typu diplomové práce) jít s „kůží na trh“ a primárně stanovit svá teoretická východiska. Jak ještě uvidíme, nebylo tomu tak vždy. Často se teorie do textu dostávala „via facti“, aniž by byla explicitně zmiňována či jinak demonstrativně akcentována. S ohledem na skutečnost, že předkládaná práce pojednává právě o proměnných teoretických přístupů ke zkoumanému předmětu (dějiny středověkého osídlení), se však přidržím zažitého úzu a začnu se svými teoretickými východisky.

⁷ J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*, s. 113.

⁸ U tzv. „exaktních“ věd je třeba zdůraznit, že i zde je vliv *vědce* na *předmět výzkumu* nezanedbatelný. Ani ve fyzice nejsou představy o tom, co je základem vědecké práce výlučně výsledkem a diskuze probíhající uvnitř disciplíny, nýbrž že jsou úzce spjaty s širšími proudy kultury, v jejímž rámci je věda provozována. Pokud se toto tvrzení týká fyziky snažící se odstranit subjektivní prvky z vědeckého úsudku, pak se ještě více týká historiografie, pro kterou je subjekt autora nevyhnutelným prvkem bádání. Viz T. KUHN, *Struktury vědeckých revolucí*, Praha 1997.

⁹ Viz G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století*, s. 26 – 27.

¹⁰ J. HORSKÝ, *Místo velkých teorií v historických vědách v době narativistické kritiky a mikrohistorických bádání*, in: *Conditio Humana, konstanta či historická proměnná? Koncepty historické a teoretické reflexe v současné historiografii*, Praha 2007, s. 11.

1.1 CHARAKTERISTIKA PRÁCE

Odborný text by měl být v základě charakterizován již svým názvem. Jelikož však nežijeme v barokní době, kdy byl tento postulát naplňován z dnešního pohledu s až nepraktickou důsledností, pokusím se stručně nastínit „oč tu běží“. V názvu práce jsou nadneseny dva základní tematické okruhy, jejichž vzájemný vztah je vlastním předmětem mého bádání. Prvním z nich jsou *dějiny středověko osídlení* (tvořící v daném smyslu *text*, který je podrobován analýze) – druhým pak *česká historiografie* (představující *kontext*). Budu se tedy ptát po způsobech oboustranného formování těchto pojmů.¹¹ Další oblastí mého zájmu pak bude vliv zkoumaného předmětu na utváření představy *národních společenství* či obecněji na formování *kolektivních identit* obyvatel českých zemí. *Dějiny středověkého osídlení* definuji jako historickou disciplínu vymezenou především předmětem jejího zkoumání.¹² V následujícím textu se budu ptát po proměnách specifického diskursu této disciplíny: Tedy jaké otázky si kladla? Jak na ně odpovídala? Pomocí jakých metod tak činila? Jaké prameny a metody využívala? Druhým tematizovaným okruhem je pak *česká historiografie*. Při stanovení obecné povahy historiografického diskursu v jednotlivých historických obdobích budu využívat (sekundární) literatury speciálně se zabývající touto problematikou.¹³ Dále se pak zaměřím na analýzu *textů* a *obrazů*,¹⁴ jejichž pomocí historiografie budovala historické vědomí a povědomí, které nejen v éře nacionalizace společnosti sloužilo jako její základní referenční rámec.¹⁵ V této souvislosti se tedy můžeme ptát: K čemu dané příběhy sloužily? O čem měly vypovídat? Co měly dokazovat? A co dnes? Potřebujeme je stále? Ze stejných důvodů nebo z jiných? A jakou formou by k nám měly promlouvat?

¹¹ K definici *pojmu* v historických vědách viz Z. VAŠÍČEK, *Tvorba pojmu ve společenských vědách*, Věda technika, společnost, 9 (22), 2000, č. 3, s. 39 – 59.

¹² *Dějiny středověkého osídlení* lze definovat jako historickou disciplínu zabývající se primárně procesem *rozšiřováním sídelní Oikumeny* ve středověku (proměny rozsahu trvale obydleného území) a *strukturálními změnami středověkého osídlení* (procesy a vývoj, jímž prošla evropská středověká sídliště). Ve starším období byly tyto otázky nazírány převážně optikou problematiky nazývané *středověkou kolonizací*, ale také *kolonizací velkou, východní, či německou*. V novější době se pak mluví o *sídelní výstavbě, budování země* či *velké středověké změně (transformaci)*. Sémantickým posunům pojmu bude věnována samostatná kapitola. Pokud bychom se uchýlili k termínu, který používala doba, v jejímž rámci daný proces probíhal, bylo by na místě mluvit o *Melioratio terrae (zlepšování země)*. V daném případě tedy je nutné obrátit výše nastíněný způsob „konstrukce vědy“ a postupovat v diachronní analýze od „předmětu k metodám“. K dějinám středověkého srovnání např. J. KLÁPŠTĚ – J. ŽEMLIČKA, *Studium dějin osídlení v Čechách a jeho další perspektivy*, ČsČH 27, 1979, s. 884 – 906.

¹³ Viz např. M. HAVELKA, *Co může znamenat „filozofie“ v tzv. „filozofii dějin“?*, in: *Ideje-dějiny-společnost. Studie k historické sociologii vědění*, Brno 2010. B. ANDERSOHN, *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008.

¹⁴ Z. VAŠÍČEK, *Archeologie historie, minulost*, Praha 2006.

¹⁵ Viz např. B. ANDERSOHN, *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008.

Z hlediska časového vymezení je nutné poznamenat, že jsem primárně sledoval *moderní* historiografický diskurs, tedy období od profesionalizace dějepisu a konstituování historiografie jako profesionálně provozované „vědy“.¹⁶ Plnohodnotné zapojení staršího kontextu by přesáhlo rámec této práce a nadto bylo již zpracováno Josefem Žemličkou. Vzhledem k značné odborné erudici autora nepředpokládám, že bych byl schopen jeho závěry ve stanoveném formátu výrazněji doplnit, nicméně je možné na ně navázat. Jedním z hlavních témat tohoto navázání je právě otázka vzájemné vazby utváření kolektivních identit a studia dějin středověkého osídlení.¹⁷ Z toho plyne otázka zvolené periodizace sledující tradičně zažitá schéma českých politických dějin. Tato periodizace (stejně jako každá jiná) pochopitelně představuje konstrukt značné interpretační síly. Jeho nespornou výhodou však je, že umožňuje srovnání české a německé jazykové větve bohemikální historiografie od doby jejich vzniku, a to v časově srovnatelných obdobích. Zároveň pak odpovídá tradičnímu referenčnímu rámci českých politických dějin, který je důležitý pro analýzu vlivu různých historiografických koncepcí na společnost a politiku.

1.1.1 Výchozí předpoklady

Vydeme-li ze základního předpokladu, že prohlubování historického poznání je smysluplný proces, jehož význam spočívá mimo jiné v tom, že zprostředkovává vztah mezi minulostí, přítomností a budoucností, je nutné v první řadě definovat předmět, prostředky a cíle historického výzkumu. Jak již bylo řečeno, předmětem předkládané práce je studium středověkého osídlení a jeho proměny v závislosti na společenském kontextu. Vztah mezi historiografickým diskursem a společenskou situací vyplývá krom jiného z postavení historiků v rámci dané společnosti, respektive ve způsobu jakým oni sami tuto pozici definují. Historiografie vždy plní určitou společenskou objednávku a v závislosti na ní volí

¹⁶ Slovy M. Foucalta lze toto stádium označit za *překročení prahu epistemologizace*. Nastává tehdy, *když se v průběhu fungování diskursivní formace oddělí soubor výpovědí, jenž usiluje (i když neúspěšně) o prosazení norem verifikace a koherence a vykonává vzhledem k vědomí dominantní funkci*. Dle J. Horského by „Bylo možné zvažovat, jakou měrou by se toto Foucaltovo vymezení překročení prahu epistemologizace překrývalo v rámci dějin dějepisectví s tím, co bývá dnes obecně označováno jako profesionalizace dějepisu“. Viz M. FOUCALT, *Archeologie vědění*, s. 278; J. HORSKÝ, *Místo velkých teorií v historických vědách*, s. 19.

¹⁷ I tato otázka byla předmětem historické reflexe. Převážně však v menších statích a spíše v polské než v české historiografii. Viz například. D. LEŚNIEWSKA, *Kolonizacja niemiecka i na prawie niemieckim w średniowiecznych Czechach i na Morawach w świetle historiografii*, Poznań – Marburg 2004; TÝŽ, *Středověká německá kolonizace a kolonizace na německém právu v Čechách z pohledu německých medievistů z českých zemí*. In: *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945*. Praha 2004, s. 107 – 118; V. BELLING, *Německá kolonizace jako německo-české místo paměti*, in: *Místa paměti česko-německého soužití*, Collegium bohemicum 2010, s. 69 – 80 Historické reflexi dané problematiky bude věnována samostatná kapitola.

své cíle, jejichž naplňováním zpětně legitimizuje své postavení v rámci této společnosti.¹⁸ Tento vztah je tedy ve své podstatě ambivalentní povahy, přičemž jeho oboustranné dopady jsou při zpětném pohledu jasně patrné.

Uvažujeme-li dějiny coby lineární funkci, můžeme historiografii vnímat jako jakousi futurologii naruby. Zjednodušeně řečeno – poznáváme minulost, abychom byli schopni ovlivnit budoucnost.¹⁹ Tuto premisu lze pochopitelně vztáhnout i na dějiny dějepisectví. Chce-li nějaká vědecká disciplína provést inventuru, jedním z možných způsobů je ohlédnout se do vlastní historie. Dosáhnout objektivní historie vědecké disciplíny je nicméně velice obtížné, neboť je-li člověk píšící tuto historii sám v dané disciplíně aktivně činný, s největší pravděpodobností bude stoupencem té či oné sekty a jeho pohled tak bude zaujatý; a pokud se disciplíně nevěnuje, nebude zase disponovat znalostmi, na jejichž základě lze ve vývoji disciplíny odlišit podstatné od nepodstatného. Pokud tedy chce člověk psát historii nějaké vědecké disciplíny nebo dokonce vědeckého oboru, musí být připraven klást této disciplíně otázky, jaké badatelé aktivně činní v tomto oboru běžně nekladou. Je třeba vykročit za předpoklady podporující určitý druh zkoumání a položit otázky, o které si možná praxe samotná přímo říká – jen tak bude možné určit, proč byl pro řešení určitých problémů zvolen konkrétní typ zkoumání.²⁰

Je otázkou nakolik je možné dnešní stav odvodit coby (nutný) výsledek předchozího vývoje. Konkrétně, zda prostý výčet badatelů, škol a směrů nás může přivést k odpovědi na otázku *proč* se danému tématu věnovat a *jak* jej uchopit. Pohled do historie nám však může dozajista ukázat, jaké otázky kladly své minulosti naši předchůdci, jaké odpovědi na ně dostávali a jaké závěry z těchto odpovědí vyvozovali. Již pouhé nahlédnutí do této problematiky, které si však v žádném případě neklade nárok na úplnost, může však být pro další bádání v této oblasti inspirativní.

Historický koncept českých dějin procházel v průběhu času řadou proměn. V každém historickém výkladu se odrážela aktuální situace doby, stejně jako osobní preference

¹⁸ Srovnej J. ŠTAIF, *Sociální a kulturní dějiny*, s. 37.

¹⁹ Nemám zde pochopitelně na mysli historicistní pojetí v Popperově duchu, tedy snahu postihnout zákonitosti stojící v pozadí dějinného vývoje a jejich prostřednictvím „řídít“ dějiny. Mám spíše na mysli psychologickou potřebu jedince ukotvit svou existenci v čase a tak překročit práh své fyzické existence. Viz K. R. POPPER, *Bída Historicismu*, Praha 2000.

²⁰ H. WHITE, *Historický text jako literární artefakt*, in: Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje, Praha 2010, s. 105 – 106.

jednotlivých historiků. Každá doba tak byla znovu nucena nalézat „své“ dějiny.²¹ Všechny dosavadní přístupy však věnovaly značnou pozornost „problematice 13. století“, které bylo vždy vnímáno jako výrazný předěl ve vývoji českých zemí. Podstata této změny byla, v závislosti na dobovém historiografickém diskursu, spatřována v proměně etnické skladby obyvatelstva, v jeho právním postavení, v oblasti majetkoprávních vztahů a ekonomiky, v sociálních a kulturních proměnách společnosti, jakož i v řadě dalších oblastí. Dlouhodobý badatelský zájem, který byl a je tomuto období věnován, svědčí o podstatnosti změn, které tehdy probíhaly ve východní části střední Evropy. Kořeny těchto změn je však třeba hledat v daleko širších souvislostech jak místních, tak časových. Ačkoliv má český zájemce o tuto problematiku v současnosti k dispozici řadu obsáhlých titulů²² vydaných v nedávné době, jejichž bibliografické souhrny nabízejí dlouhé výčty článků a knih o vybraných tématech, česky psaných prací na dané téma, které by metodicky a koncepčně odpovídaly soudobému evropskému standartu, není v porovnání s jinými tématy, mnoho.²³

Průběh středověkého osídlení českých zemí měl vždy zásadní význam pro utváření kolektivních identit jejich obyvatel. Slovy amerického historika Benedicta Andersona můžeme hovořit o utváření těchto identit coby *představ společenství*.²⁴ Ty byly v průběhu 19. a 20. století konstruovány, tak jako jinde ve (střední) Evropě, především na základě jazykového klíče. Na počátku tohoto období byla sociální a kulturní identita obyvatel českých zemí do značné míry partikularizována,²⁵ ve smyslu koexistence několika paralelně sdílených identit. Postupem doby však byl vyvíjen stále silnější tlak na prosazení jazykového vymezení národů. Souběžně s tím byla snaha po konstruování jediného závazného konceptu (národních) dějin plnicího roli metavyprávění. Funkcí (smyslem) tohoto metavyprávění bylo založit

²¹ Souhrnně k otázkám metody a metodologie soudobé historiografie například G. G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století*; J. APPLEBY - L. HUNT - M. JACOBS, *Jak říkat pravdu o dějinách*; M. HROCH a kol., *Úvod do studia*. Dále pak pouze výběrově: J. ŠTAIF, *Sociální a kulturní dějiny*. R. VAN DÜLMEN, *Historická antropologie*; M. FOUCALT, *Archeologie vědění*; J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*. Ze starších titulů například Z. KALISTA, *Cesty historikova myšlení*.

²² V první řadě je třeba zmínit knihy J. ŽEMLIČKY, *Století posledních Přemyslovců – český stát a společnost ve 13. století*, Praha 1986; *Přemysl Otakar I. Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu*, Praha 1990; *Čechy v době knížecí (1034 – 1198)*, Praha 1997. A na ně bezprostředně navazující *Počátky Čech královských (1198 – 1253) – Proměna státu a společnosti*, Praha 2002. Metodicky blízké jsou pak práce J. KLÁPŠTĚHO. Především pak *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005. Faktograficky obsáhlý nástin dějin českých zemí ve 13. století podal rovněž V. VANÍČEK, *Velké dějiny zemí koruny české II. (1197 – 1250) a III. (1250 – 1310)*, Praha – Litomyšl 2002.

²³ J. KONÚPEK, *Kolonizace a církevní správa na území historického Loketska ve 13. století*, nevydaná bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2009.

²⁴ ANDERSON BENEDICT, *Představy společenství*.

²⁵ (Rakušanství, Bohemismus, Češství, Sudetoněmectví, apod.) Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha 2009.

legitimizační rámec společného (politického) programu jeho nositelů. Dějiny českých zemí a do nich spadající problematika středověkého osídlení tak byly stále více konceptualizovány jako dějiny jejich česky či německy hovořících obyvatel.²⁶

Pro většinu německojazyčných obyvatel pak měl příběh *středověkého osídlení* krajiny, ve které žili, úlohu *zakladatelského mýtu*.²⁷ Ten odkazem na společný původ (a z něj vyplývající poslání) zakotvoval jejich sebeidentifikaci a do značné míry legitimizoval sociální postavení. Postupně (byť ne výhradně) byla v tomto prostředí konstruována koncepce sudetoněmeckého (kvazi)národa,²⁸ čímž se dále posílila potřeba obecně sdíleného obrazu společného původu nově vytvářeného společenství. Po odmítnutí konkurenčního konceptu autochtonního původu německojazyčného obyvatelstva českých zemí, který nebyl akceptován většinou historické obce, byl tento obraz nalezen v příběhu vrcholně středověké kolonizace. Českojazyční obyvatelé, kteří tento příběh sdíleli, z něj pak vyvozovali pocit „dědického práva“ na zemi vycházejícího z postavení „prvorozeného“ národa. Také v tomto konceptu má tedy daný konstrukt svou nezastupitelnou úlohu v rámci negativního vymezení se vůči *těm druhým* (kolonistům). V procesu utváření obou nových (národních) identit (coby obecně sdílených představ společenství) tak daný příběh do značné míry plnil *normativní funkci*.

1.1.2 Vstupní otázky a hypotézy

Ve zkratce tedy můžeme formulovat dvě základní otázky: *Jak byly psány dějiny středověkého osídlení?* (*text*) a *Proč tak byly psány?* (*kontext*). Při výše zmíněném postulátu, že minulostí se zabýváme pro budoucnost, pak můžeme tyto otázky přeformulovat ve smyslu *Jak psát dějiny středověkého osídlení dnes* (respektive zítra) a *proč právě tak?* Mojí snahou je postihnout reflexi událostí, které se udály v českých zemích v období vrcholného středověku.

²⁶ V této souvislosti je třeba poznamenat, že již František Graus varoval před rozpadem českých dějin podle jazykového klíče. Pro problematiku německé historiografie odkazujeme především na sborník: *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945*, Práce z dějin vědy 18, Praha 2004.

²⁷ Obdoba mytologického příchodu Čechů do Čech, Poláků do Polska. Viz D. TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů, Tři studie ke "starým pověstem českým"* Praha 2003.

²⁸ Slovníkem tohoto myšlenkového konceptu můžeme v dané souvislosti mluvit například o národnostní skupině či dílčím národě (na úrovni Bavorů či Franků, respektive alpských či karpatských Němců) jako součástí jediného (velko) německého národa. „Etnogeneze“ tohoto společenství však byla dokončena až po odsunu (vyhnání) německojazyčných obyvatel z českých zemí po druhé světové válce. Motiv exodu (či exilu), který byl jednorázový a v kolektivní imaginaci nabyl kataklizmatických rozměrů, v něm tak hraje neméně důležitou úlohu než příběh příchodu. Svou úlohu však měly tyto představy i v rámci utváření konkurenčního (velko) rakouského konceptu. Otázce alternativních koncepcí kolektivních identit obyvatel českých zemí viz např. M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha 2009.

Nejde mi však o naplnění pojmu samého, ale o zmapování toho, co by se dalo nazvat jeho *druhým životem*. Kolonizační příběh se vždy odvíjel od potřeby legitimizace momentálních politických cílů a v „*soustavě bájesloví*“ společenství obyvatel českých zemí měl mimořádně silnou pozici. Do značné míry polarizoval zdejší společnost. U jedněch fixoval představu *prvorozeneckého práva* opravňující je k politické dominanci, u druhých představu *zdeděných výhod* opravňujících je k témuž. V důsledku (a v aktualizované situaci konfrontace s *Frankfurtskou volbou*)²⁹ ji rozdělil na dva *národy*. Ačkoliv jazyková rozrůzněnost (dichotomie) v době předbřeznové pochopitelně existovala, nebyla (alespoň ne často) pocíťována jako zásadní problém. Měla totiž řadu komplementárně se doplňujících (nebo navzájem vyvracejících) alternativ (otázku konfesní, stavovskou apod.). Společenské systémy založené na kooperaci relativně malých skupin aktérů vyžadují jiné homogenizační postupy, než společenství vyžadující (více či méně) aktivní zapojení velkého počtu účastníků (demokracie). K tomuto účelu byly vhodné především koncepty jazykové a zčásti též sociální (proto jsou české dějiny v 19. století často psány optikou české či německé buržoazie). Nacionalismus, tak můžeme vnímat jako součást modernity, která vyvíjela značný tlak (propojený s populačním růstem) na uniformitu a sebe-disciplinaci tehdejší společnosti.³⁰

1.2 METODOLOGICKÉ ŘEŠENÍ

Historiografie pokud nechce zcela ztratit statut „vědeckosti“ by měla v první řadě reflektovaně zacházet s *pojmy*. Nezbytné je tedy jejich základní vymezení a definice. Kromě určení výchozích předpokladů a teorémů je nutné rovněž stanovení vstupních otázek a hypotéz. Dále je nutné zvolit metodu práce a v neposlední řadě i způsob konceptualizace daného předmětu. V následujícím textu se tedy pokusím alespoň o stručný nástin těchto okruhů.

²⁹ Mám pochopitelně na mysli volbu do frankfurtského parlamentu v letech 1848 – 1849, která měla řešit podobu a hlavně rozsah budoucího německého státu. V této souvislosti byla obzvláště naléhavá otázka zapojení českých a rakouských zemí a postoj české intelektuální elity k tomuto projektu (viz Palackého *psaní do Frankfurtu* coby základní programové vytyčení české politiky druhé poloviny 19. století).

³⁰ K nacionalizaci společnosti v českých zemích srovnej např. sborník: K. KAISEROVÁ – J. RAK (eds.), *Nacionalizace společnosti v čechách 1848 – 1914*, Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně, 2008.

1.2.1 Metodická východiska a vymezení pojmů

Pokud jako filozofické východisko zvolíme sociální konstruktivismus,³¹ který se zabývá vysvětlováním a popisem světa, ve kterém lidé žijí, a zároveň jej v dialektickém vztahu utvářejí a lingvistické paradigma v historiografii,³² v jehož rámci stojí v popředí používání jazyka lze konstatovat, že prezentace historických faktů nemá charakter věrného odrazu reality, nýbrž spíše produkce nově zformované skutečnosti, jejíž součástí jsou historikovy hodnoty a politické postoje.³³ To, že má historická realita zdvojenou strukturu, jak píše Paul Ricoeur,³⁴ však neznamená, že „druhá“ realita zobrazená v historické paměti je čistým konstruktem. Základním kritériem verifikovatelnosti zůstává její shoda z fakty vyplývajících z pramenů. V žádném případě ji však nelze vnímat jako věrnou reprodukci minulosti, a to již z toho důvodu, že k jejímu zobrazení používáme moderní pojmy zakotvené v naší současnosti.³⁵ Proměnu těchto pojmů na základě vztažení historika k hodnotám vyplývajících z jeho konkrétní historické situace se pokusím prezentovat na proměně interpretačních schémat sledované problematiky.

Základním pojmem, který budu v následujícím výkladu používat je v současnosti až nadužívané slovo *diskurs*. Nebudu se pouštět do složitých sémantických analýz a přidržím se pojetí, které nadnesl francouzský filosof Michael Foucault. Ten se při studiu starých textů povšiml, jak se liší jejich jazyk a jak se tento jazykový rozdíl projevuje v tom, o čem se v různých dobách hovoří a o čem se nehovoří, případně co se o věcech dá a nedá říci. Podle tohoto výkladu tak každý jazykový projev vykazuje znaky svého kulturního prostředí a doby, jež se do jazyka promítají a zároveň působí jako struktura řeči ovlivňující a omezující autora. Zjednodušeně řečeno jde o jistý způsob chápání a porozumění skutečnosti v určité epoše a oboru, který se charakteristickým způsobem promítá do jazyka a jeho možnosti tak podstatně

³¹ Viz P. BERGER – T. LUCKMANN, *Sociální konstrukce reality*, Brno 1999.

³² V současnosti se odlišují v zásadě tři zřetelně odlišitelná paradigmata, se kterými se v rámci filozofické reflexe dějin můžeme setkat. Je to paradigma *ontologické, mentalistické a lingvistické*. Tato paradigmata jsou označována za stejně hodnotná a oprávněná, protože rozhodnutí o přijetí toho, kterého z nich není záležitostí argumentativní, ale spíše kulturní a mentální. Viz M. HAVELKA, *Úvod do filozofie dějin: tradice, možnosti, koncepty*, in: Ivana Holzbachová (ed.), *Filozofie dějin. Problémy a perspektivy*, Brno 2004, s. 29 – 69.

³³ V. BELLING, *Německá kolonizace*, s. 69.

³⁴ P. RICOEUR, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paris 2000, s. 367. Viz G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století*, s. 135.

³⁵ Srov. R. CHARTIER, *Geistesgeschichte oder histoire des mentalités?*, in: Dominik LaCapra - Steven L. Kaplan (eds.), *Geschichte denken. Neu bestimmungen und Perspetktiven moderner europäischer Geistesgeschichte*, Frankfurt am Main 1982, s. 11 - 44, zde s. 36.

ovlivňuje.³⁶ S pojmem *diskursu* pak bezprostředně souvisí pojem *diskursivní analýza*. Ta bývá tradičně definována jako sada metod a teorií pro zkoumání jazyka v sociálním kontextu. *Diskursivní analýza* se však nesoustředí pouze na *texty*, ale stejnou měrou se snaží zohlednit i *obrazy*. To nás vede k definování pojmu *obraz*. V této otázce vycházím z výkladu Zdeňka Vašíčka, který poukazuje, že na rozdíl od textů, které svou stavbou nutí recipienta k diachronnímu čtení výpovědi, je možné obraz vnímat synchronně. Nejde však pouze o obraz v klasickém slova smyslu (ikonografii), ale i o způsob nelineárního zřetězení pojmů, které nám umožní určitou představu o daném problému.³⁷

Dalším z důležitých témat je *paměť* a její vztah k psané *historii*. Tradiční pohled na vztah mezi historií a pamětí je poměrně jednoduchý. Funkcí historika je být opatrovníkem vzpomínek na veřejné události, jež jsou zapsány ve spisech pro slávu jejich účastníků a ku prospěchu příštích generací, které se mají z jejich příkladu poučit.³⁸ Tento tradiční popis vztahu mezi pamětí a psanou historií, v němž paměť odráží historii a historie odráží paměť, však vypadá z dnešního úhlu pohledu příliš jednoduše. Jak historie, tak paměť se jeví jako podstatně složitější fenomény, než tomu bylo kdysi. Ani paměť, ani historie se už nezdaří být objektivní. V obou případech začíná být proces výběru, interpretace a zkreslení vnímán jako podmíněný, či alespoň ovlivněný sociálními skupinami.³⁹ Tím se dostáváme k *sociálnímu rámci paměti*. Tento pojem vnesl do historiografického diskursu ve 20. letech 20. století francouzský sociolog a antropolog Maurice Halbwachs. Tento teoretik kolektivní paměti byl však na dlouhá léta zapomenut a obnovení zájmu o toto téma nastalo až v 70. let 20. století.⁴⁰ Halbwachs vystoupil s názorem, že vzpomínky jsou konstruovány sociálními skupinami. Ten kdo si pamatuje je sice v doslovném smyslu jedinec, ale ten kdo určuje co je „pamatovatelné“ a jak na to bude pamatováno, je sociální skupina. Jedinci se pak ztotožňují s veřejnými událostmi podle toho, jak jsou důležité pro jejich skupinu. Na základě tohoto kritéria je pak

³⁶ Viz M. FOUCALT, *Archeologie vědění*, s. 35 – 64. Dále srovnej TÝŽ, *Diskurs, autor, genealogie*. Praha 1994; TÝŽ, *Slova a věci*, Brno 2007.

³⁷ Srovnej Z. VAŠÍČEK, *Archeologie, historie, minulost*, s. 94 – 98.

³⁸ P. BURKE, *Variety kulturních dějin*, Brno 2006, s. 50.

³⁹ Srovnej J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*, s. 66 – 112.

⁴⁰ Pojem „sociální paměť“ použil již ve 20. letech 20. století historik umění Aby Warburg, aby s jeho pomocí zaměřil svoji pozornost na problém vztahu lidské paměti a kultury Warburgovy úvahy o sociální paměti byly do určité míry inspirovány teorií „rasové paměti“, která se objevila v 19. století, a také názory fyziologa Ewalda Heringa, jenž dokazoval, že paměť je všeobecnou funkcí organické hmoty (*Über das Gedächtnis als eine allgemeine Funktion der organischen Materie*, 1870). Warburg ovšem zaujímal k těmto teoriím určitý kritický odstup. V jeho přístupu nalézáme jistou analogii k teorii archetypů C. G. Junga, přímý Jungův vliv ovšem nelze prokázat. Viz J. ŠUBRT – Š. PFEIFEROVÁ, *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání*, *Historická sociologie* 1 /2010, s 10.

fenomén paměti často chápán ve třech rovinách: v rovině *kolektivní paměti*, která je úzce napojena na politický establishment, či elitu v délce maximálně tří generací, dále pak v rovině *komunikativní paměti*, která je tvořena kolektivem vypravěčů, s jehož rozpadem zaniká a nakonec v rovině *kulturní paměti*, jenž je fenomén přesahující epochy - jedná se o množinu opakovaně používaných obrazů, textů a obřadů, která má za úkol stabilizovat obraz daného společenství o sobě samém.⁴¹ Halbwachs však vždy ostře odlišuje mezi kolektivní pamětí, která je sociálním konstruktem, a psanou historií, kterou považuje – po tradičním způsobu – za objektivní. Mnoho současných studií o historii však k psané historii přistupuje stejně jako Halbwachs k paměti, tedy jako k produktu sociálních skupin.⁴² Z Halbwachse pak vychází koncept *míst paměti* Pierra Nory. Paměť je podle Nory hlavním kolektivním poutem s minulostí, je skupinovým vědomím, které většinou společnost prožívá emocionálním způsobem. Z této kolektivní paměti lze také čerpat *kolektivní identitu*. Paměť tak přenáší dědictví minulosti do současnosti, ale zároveň neustále ustupuje aktualizaci, selekci a očištění zapomínání. Kromě Halbwachse a Nory se fenoménem kolektivní paměti zabývali i Emile Durkheim, Niklas Luhmann či Talcott Parsons. Dále filozofové Henri Bergson a Paul Ricoeur a posléze například také historici Etienne Francois, E.Fagen Schulze a Aleida a Jan Assmannovi.⁴³ V rámci společenských věd se tak postupně přešlo od zkoumání otázky individuální lidské paměti k analyzování paměti kolektivní, a hlavně k analýze jejího vlivu na vytváření kolektivní identity. Proměna tohoto přístupu znamenala, že fenomén paměti se stal navýsost politickou záležitostí, která může ovlivňovat politicko-mentální chování celých společenských skupin. V souhrnu jsou sociální dějiny pamatování pokusem zodpovědět tři hlavní otázky. Jaké jsou způsoby přenosu veřejné paměti a jak se tyto způsoby měnily v čase? Jak jsou tyto vzpomínky využity, jak je využita minulost a jak se tato využití měnila? A naopak, jak je využito zapomnění?⁴⁴ V oblasti historického bádání je pak velmi blízká otázka procesu *zvýznamňování* jednotlivého, tedy řešení starého problému, co se pro nás v minulosti konstituuje jako historicky významné a jakým způsobem. Tuto otázku vycházející z faktu nekonečné rozmanitosti skutečnosti řešil Rickert procedurou „vztažení k hodnotám“ (*Wertbeziehung*). Tato procedura představuje aplikaci badatelských hledisek (zejména hodnot

⁴¹ J. ŠUBRT – Š. PFEIFEROVÁ, *Kolektivní paměť*, s. 17.

⁴² Viz M. HLAVAČKA, *Místa paměti a jejich postavení v historickém a společenském „provozu“*, in: *Místa paměti česko-německého soužití*, s. 16 – 23.

⁴³ M. HLAVAČKA, *Místa paměti*, s. 20 - 22. Dále srovnej M. HAVELKA – M. TUČEK – J. ČERNÝ – M. HUDEMA, *Skupinové mentality*, Praha 2002; J. PEŠKOVÁ, *Role vědomí v dějinách*, Praha 1998.

⁴⁴ P. BURKE, *Variety kulturních dějin*, Brno 2006, s. 50 - 53.

vědy a kultury určité doby), jimiž se vnáší řád do chaosu historických dat a faktů.^{4 5} Tímto způsobem má dojít k ustanovení tzv. *historických center*. Tento pojem v daném kontextu označuje takové historické „objekty“ (osobnosti, události apod.), které jsou v dějnotvorném procesu významnější než ostatní, jejichž role je v historickém vývoji *výraznější* a které se nám mohou zdát být z kulturního hlediska *důležitější* než jiné, neboť umožňují vyjádřit jednoznačný (pozitivní nebo negativní) vztah k hodnotám, které považujeme za rozhodující. Od „historických center“ se pak podle Rickerta odvíjí řetězce „*individuální kauzality*“ událostí, forem a institucí. Pro nás se takovýmto historickým centrem v Rickertově duchu může stát např. husitství, nebo právě problém středověkého osídlení českých zemí.⁴⁶

1.2 Metoda a cíle práce

Volba pracovní metody je formována především následujícími otázkami: Jaké postavení zaujímalo studium dějin středověkého osídlení v rámci české historiografie? Kdy, respektive v jakých situacích byla v rámci českého historiografického diskursu tato problematika akcentována? Na tyto otázky se pokusím odpovědět prostřednictvím diskursivní analýzy oborových textů (obrazů) a prosopografie jejich autorů. *Diskursivní analýza* (analýza textu) by měla objasnit především druh používaného pojmosloví, použitých interpretačních schémat, narativních figur (způsobů vyprávění) a v neposlední řadě užívaných pramenů a metod výzkumu. *Prosopografie* by pak měla sloužit k analýze kontextu, tedy nastínit pozadí změn výše uvedených okruhů. Zde je však nezbytné zdůraznit, že vzhledem k danému formátu a předpokládanému rozsahu práce nepůjde o prosopografickou analýzu ve vlastním slova smyslu. Můj cíl je daleko skromnější a to vytvořit pro takovouto analýzu výchozí předpoklady. Pokusím se tedy shromáždit maximum autorů zabývajících se daným tématem a alespoň u těch nejvýznamnějších zajistit základní biografická data a informace o jejich veřejném (hlavně politickém) působení. Základní otázky jsou v dané souvislosti následující: Kdo byly autoři analyzovaných textů a jaká byla jejich úloha v utváření kolektivní identity recipientů? V této souvislosti je nesporně vypovídající především politická činnost historiků zabývajících se danou problematikou.⁴⁷

⁴⁵ Tato hlediska ovšem nejsou pro Rickerta libovolná, nýbrž předpokládají existenci všeobecně platné, nadindividuálně závazné říše hodnot (do níž patří i hodnoty vědy jako pravdivost, objektivita apod.), která je pak sama pojata nejen jako transcendentální podmínka každého sociálněvědního poznání, ale vlastně i jako základ jakékoli kultury.

⁴⁶ H. RICKERT, *Die Grenzen der naturwissenschaftlicher Begriffsbildung*, Tübingen 1929. Viz M. HAVELKA, *Úvod do filosofie dějiny*, s. 48 – 49.

⁴⁷ Zcela specifická je pak otázka tzv. *druhého života* (*Nachleben*) jimi vytvořených interpretačních schémat v dílech umělců. Viz například román Adalberta Stiftera *Vítek* (*Witiko*), jehož hlavní postava se stala

Způsob konstruování „*dějinného mýtu*“, který v hlavách jeho nositelů formoval představu o národě, byl několikrát podroben analýze.⁴⁸ V případě českých národních dějin se opakovaně setkáváme se snahou o revizi tohoto mýtu, respektive jeho doplnění či vyvrácení. V současnosti jsme k tomu nuceni (jako vždy v minulosti) aktuální situací. Na jedné straně pominula v českých zemích národní dichotomie konstituující do značné míry češství jako opozitum k německu (my a oni), na straně druhá pominula představa o jediných, celistvých a kontinuálních dějinách. Se značnou mírou nadsázky lze říci, že program českého národního obrození se naplnil v roce 1993. Češi mají od té doby samostatný národní stát v historických hranicích. Po tomto datu jsou tedy české dějiny „nesmyslné“, neboť smysl není nic jiného než program (úkol – ten byl v tomto případě naplněn). Zároveň však cítíme, že je zde úkolů celá řada. První z nich souvisí s výše zmíněnou ztrátou národní dichotomie. Poté co bylo násilnou cestou dosaženo ve střední Evropě ustanovení jazykově homogenních národních států, jsme se dostali do situace, kdy se celá řada obyvatel ocitla v místech, jejichž dějiny nepocítuje jako „své“. V českém kontextu je tento problém zvláště palčivý na územích obývaných do roku 1946 většinou německojazyčného obyvatelstva (Sudety). Vystává tedy otázka - Jak psát dějiny středověkého osídlení pro *sudetské Čechy*? (tedy české obyvatelstvo, které zde dnes žije). Druhý úkol pak vyvstává z politické a kulturní situace naší země a celého středoevropského regionu. V průběhu 20. století byl tento prostor dějištěm válek, genocid a transferů obyvatel. V důsledku těchto událostí došlo k politickému a do značné míry i ke kulturnímu zhroucení celé oblasti, která byla vnímána v evropském kontextu jako specifická. S odstupem doby je více než patrné, že průběh 20. století byl pro všechny zúčastněné více, či méně zhoubný (není vítězů – jen poražených). V souvislosti s politickým sjednocováním kontinentu však vyvstala potřeba jednotných, či alespoň vnitřně bezrozporných evropských dějin. Otázkou je tedy jak sladit jednotlivé „národní“ příběhy. Respektive v daném případě - jak začlenit kolonizační příběh do velkovyprávění českých národních dějin? V tomto smyslu může mít historiografie výraznou terapeutickou funkci, jejímž smyslem je minimalizovat vzájemné animozity a akcentovat prvky, které jednotlivé středoevropské národy spojují.⁴⁹ Cílem by tedy mělo být prezentovat provázanost historiografie a politiky, tedy jak

symbolem (sudeto) německého nacionalismu – viz Witikobund. Srovnej E. HANHOVÁ – H. H. HANH, *Sudetoněmecké vzpomínání a zapomínání*, Praha 2002, s. 62 – 69.

⁴⁸ Pouze výběrově např. J. ŠTAIF, *Historici, dějiny a společnost. Historiografie v Českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollovu školu, 1790 – 1900*, I – II, Praha 1997; K. ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění*, Praha 2011.

⁴⁹ Při zpětném pohledu je patrná značná síla historiografie. Mohli-li historické argumenty legitimizovat často brutální a zhoubné kroky, mohou dozajista vytvořit předpoklady pro mírové a vzájemně obohacující soužití evropských národů.

historiografický diskurs spoluutvářel kolektivní identity obyvatel českých zemí a jak tyto představy zpětně tento diskurs ovlivňovaly. Na základě této analýzy pak formulovat perspektivy výzkumu dějin středověkého osídlení a možnosti jeho využití.

1.3 PRAMENNÁ ZÁKLADNA

Čím byl utvářen *text* a čím *kontext*? Především masivně a kolektivně recipovanými *texty* a *obrazy*.⁵⁰ Ty vytvářely jednak specifický oborový diskurs, zároveň však byly součástí širšího diskurzivního rámce. Ten na jedné straně sloužil jako ideový rezeorvár pro budování (politického) *společenství utvářeného v představách* (národ), zároveň však sám (často nereflektovaně) formoval povahu textů a obrazů, z nichž byl vytvářen. Základní otázka tedy bude po proměnách vzájemného vztahu *textu* a *kontextu*.

1.3.1 Charakteristika

Již při samotném výběru pramenné základny je nutné mít na paměti, že budování každého archivu je interpretační počin. Výběrem určité třídy pramenů dostáváme určitý typ výpovědi. Archiv v dané souvislosti chápou jako soubor normativních *textů* a *obrazů* vytvářejících *příběh*, respektive *obraz* průběhu středověkého osídlení českých zemí. Vytvořený soubor pramenů (archiv) je pak nutné důsledně chápat jako model, definovaný primárně vzájemnými vztahy jednotlivých prvků, sekundárně pak jako projev určité sociálně, právně, kulturně, teritoriálně, či jinak vymezené skupiny. Velmi důležitá je přitom logická provázanost jednotlivých prvků daného souboru. Soustředím se tedy především na dějepisné texty vytvářející akademický diskurs. V otázce budování historického povědomí mající vliv na představy národních společenství pak zásadní ulohu hrají popularizační materiály a školní učebnice. V této otázce je však nutné zohlednit i méně konvenční prameny. V této otázce je nesporně zajímavá například otázka historické kartografie, respektive způsob zobrazování zjištěných skutečností do map, které často mohly hrát zásadní ulohu nejen coby školní pomůcky formující obecné povědomí, ale často byly užívány i jako významné politikum.⁵¹

⁵⁰ Jak již bylo zmíněno - *text* je zde míněn de facto jako souhrnný soubor dílčích obrazů a textů vytvářejících specifický oborový *diskurs* (dějiny středověkého osídlení jako historická disciplína sui generis). Oba tyto pojmy (*text* a *specifický diskurs*) lze tedy v dané souvislosti vnímat jako synonyma. *Kontextem* pak mám na mysli *obecnou povahu českého historiografického diskursu* a především jeho roli coby tvůrce *kolektivně sdílené identity* (tedy otázku jaké identity obecný diskurs v dané době zakládal a proč právě tyto). Srovnaj definici *národa* coby *politického společenství utvořeného v představách* – viz B. ANDERSON, *Představy společenství*. K definici a vzájemnému vztahu uvedených pojmů (*text* – *obraz*) viz Z. VAŠÍČEK, *Archeologie*.

⁵¹ Viz navazující poznámka č. 52.

1.3.2 Kritika

Českoněmecké dějepisectví sledovalo, navzdory proklamacím nezaujatého vědeckého přístupu, při vytváření svého obrazu českých dějin dobové politické cíle. Tomu přizpůsobovalo i výběr témat.⁵² Středověké osídlení bylo pro tvorbu historické identity Němců žijících v českých zemích do značné míry určujícím tématem a tak i jemu vyhrazený prostor je značný. Dobře je to vidět jak na odborných textech vytvářející užší oborový diskurs (monografie, články v odborných periodikách a disertační práce), tak na sekundární literatuře vytvářející širší historické povědomí (učebnice, popularizační brožury, mapy apod.). Jako prameny pro *text* (tedy oborový - specifický diskurs) lze využít především *monografie, články a disertační práce* zabývající se dějinami středověkého osídlení. Prameny pro *kontext* pak představují především *texty a obrazy* konstruuující historické vědomí a povědomí coby tvůrce kolektivní identity.⁵³ Pro analýzu obecného diskursu lze částečně využít ty samé (či obdobné) prameny jako pro analýzu diskursu specifického. Tentokrát však bude stát v popředí otázka, jaká část dobové produkce se zabývá sledovaným tématem, tedy otázka po dominanci, či naopak marginálnosti specifického diskursu v rámci diskursu obecného. V konkrétní rovině lze například sledovat výše zmíněné *disertační práce*, či *odborná periodika*. Tímto způsobem se však nedá sledovat příliš dlouhé období, neboť jsme omezeni dobou trvání sledovaných periodik a akademických ústavů, nicméně lze předpokládat, že se v těchto ukazatelích projeví např. proměny politické situace v průběhu 20. století (odraz v dějinách institucí).⁵⁴

⁵² K frekvenci, či spíše k opomíjení některých témat českých dějin srovnej například V. ČERNÝ, *Česká koruna v pojetí českoněmeckých historiků ve druhé polovině 19. století*, in: P. Soukup – F. Šmahel (ed.), *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945*, *Práce z dějin vědy* 18, 2004.

⁵³ *Historické vědomí* zde chápu jako reflektovanou a strukturovanou představu u minulosti, *historické povědomí* pak v tomto kontextu funguje spíše jako nejasné tušení souvislostí pospojovaných zažitými kulturními vazbami, tedy spíše v rovině obecně sdílených stereotypů. Hranici mezi oběma pojmy je však nutné vnímat jako plynulou.

⁵⁴ Zcela specifickou otázkou je pak *recepce* jednotlivých historiografických konceptů ve *školství* (kolektivní identita), *umění* (historická imaginace) a *politice* (ideologie). Velmi zajímavá je v této souvislosti i výše zmíněná otázka historické kartografie (např. *Kuffnerova mapa* coby výrazné politikum). Ve stanoveném rozsahu práce však bohužel není prostor tyto otázky odpovídajícím způsobem pojednat. K problematice školství viz D. ROHLOVÁ, *Mění se obraz česko-německých vztahů v učebnicích dějepisu (Výběrový rozbor československých a německých dějepisných učebnic)*, nevydaná diplomová práce, Západočeská univerzita, Pedagogická fakulta, Plzeň 1995, s. 100. K dějinám univerzitního bádání pouze výběrově O. KONRÁD, *Dějiny dějepisectví, germanistiky a slavistiky na německé univerzitě v praze v letech 1918 – 1945*, Praha 2011; P. KOLÁŘ, *Geschichtswissenschaft an der Deutschen Universität in Prag 1882-1938 im mitteleuropäischen Vergleich (mit den Universitäten Wien und Berlin). Eine wissenschaftshistorische Untersuchung*, Praha 2002. TÝŽ, *An der Deutschen Universität in Prag 1882-1938: Entwicklung der Lehrkanzeln und Institutionalisierung unter zwei Regimen*, in: *Universitäten in Nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert*, hrsg. von Hans Lemberg, München 2003, s. 85 – 114.

1. ANALÝZA

U německojazyčné historiografie lze nejméně od poloviny 19. století do roku 1945 v jistém smyslu mluvit přinejmenším o dvou do značné míry autonomních liniích dějepisného bádání. První z nich reprezentuje především historiografie univerzitní spjatá s filozofickou a právníkou fakultou pražské německé univerzity, popřípadě s brněnskou německou technikou. Druhou linii pak tvoří regionální badatelé, jejichž práce jsou většinou zaměřeny na základní archivní výzkum vycházející především z konceptu pozitivistického dějepisectví. K nim patří především historici soustředění kolem spolku pro dějiny Němců v Čechách (*Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen*), kteří své studie publikovali především na stránkách spolkových *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, a na Moravě a ve Slezsku historici působící ve Spolku pro dějiny Moravy a Slezska (*Verein für Geschichte Mährens und Schlesiens*) a publikující na stránkách *Zeitschrift des Deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens*. K této historiografické linii patří i středoškolské profesory, jejichž práce byly často otiskovány ve výročních zprávách gymnázií a v pamětních spisech měst a obcí. Z tohoto důvodu dnes tyto drobné studie představují konvolut obtížně dostupných, leč vzhledem k jejich vlivu na utváření historického povědomí českých Němců nesporně důležitých historických prací.⁵⁵ Podobné rozdělení, byť s částečným časovým posunem, lze identifikovat i v českojazyčné produkci. Zde k němu však dochází především v poválečné době a jeho zdroj můžeme spatřovat v aktuální potřebě reinterpretace regionálních dějin nově osídlených území obývaných do roku 1945 německojazyčnou majoritou, jejichž výklad místních dějin byl pro nové osídlence z větší části neakceptovatelný.

2.1 HISTORICKÁ REFLEXE TÉMATU

Téma německé kolonizace a kolonizace na německém právu se stalo po dvě století oblíbeným předmětem zájmu mladých národních historiografií středovýchodní Evropy. Od přelomu 18. a 19. století jí věnovali pozornost také politikové a žurnalisté, protože středověká kolonizace mohla posloužit k legitimizaci mnohdy protichůdných národních a politických zájmů rodících se národů. Minulost totiž tehdy - jak píše Jan M. Piskorski - posloužila „konsolidaci národů a států“.⁵⁶ Historikové - Češi, Němci, Poláci, Slováci, Maďaři - v menší nebo větší míře podléhali současnosti, která je „nutila“ k zavedení národního měřítka pro

⁵⁵ Viz M. NODL, *Dějepisectví mezi vědou a politikou*, Brno 2007, s. 36.

⁵⁶ J. M. PISKORSKI, *After Occidentalism: the Third Europe Writes Its Own History*, in: *Historiographical Approaches*, s. 11. Dále srovnej D. LEŚNIEWSKA, *Středověká kolonizace*, s. 108.

popisování minulosti. Minimálně pro východní část střední Evropy tak lze přijmout tezi, že se v hodnocení tzv. východní kolonizace odrazil německo-slovanský konflikt 19. a 20. století. Pro českou a německou medievistiku z českých zemí pak byl způsob zobrazení německé kolonizace modelem, kterým obě vyjadřovaly svoje názory na soužití obou národů.⁵⁷

2.1.1 Pojem „kolonizace“

Málokterý z historických pojmů má tedy tak zásadní a přitom rozporuplné postavení jako tento. Od vzniku moderních středoevropských národů hrálo toto téma často ústřední roli v jejich sebeuvědomění. Dodnes se jedná o problematiku, která je předmětem výrazně hodnotově orientované polemiky. Vzhledem k tragickým událostem 20. století, které (nejen) střední Evropu zásadním způsobem poznamenaly, byla podniknuta řada pokusů a konsensuální uchopení tohoto tématu napříč „národními“ historickými školami. Smyslem těchto snah bylo nalézt takový obraz minulosti, který by nebyl v přímém rozporu s jednotlivými výklady „národních“ dějin a zároveň by minimalizoval vzájemné animozity. Spornost interpretace daného fenoménu se odráží již ve velkém počtu výrazů použitých pro jeho popis. Hovoří se o *vrcholně středověké kolonizaci*, o *německé kolonizaci*, o *osídlování evropského východu*, o *výstavbě země*, a konečně také o jakési celoevropské *transformaci 13. století*. Všechny tyto výrazy však mají svůj zcela specifický význam. Jinými slovy, smysl obratu „*německé osídlování východu*“ je jiný než smysl obratu „*německá kolonizace*“, nebo dokonce „*výstavba země*“. Nejedná se o různé výrazy pro tentýž fenomén, nýbrž o zcela odlišné pojmy. Každý z nich zastupuje zvláštní a nezaměnitelný druh formování a strukturování historické výpovědi. Každý z těchto pojmů totiž akcentuje jiné prvky historické výpovědi. O žádném však nelze předem říci, že by byl nesprávný a historicky nekorektní. Spíše lze diskutovat o tom, zda obraz minulosti, který tento pojem vytvořil, je z dnešního hlediska společensky přijatelný.⁵⁸

⁵⁷ K tomuto tématu viz D. LEŚNIEWSKA, *Kolonizacja niemiecka i na prawie niemieckim w średniowiecznych Czechach i na Morawach w świetle historiografii*; TÁŽ, *Zur Beurteilung der „deutschen Kolonisation“. Eine Skizze zur böhmischen Geschichtschreibung*, in: *Struktur und Wandel im Früh- und Hochmittelalter. Eine Bestandsaufnahme aktueller Forschungen zur Germania Slavica*. (Hg. von C. Lübke), Stuttgart 1998, s. 31 – 38.

⁵⁸ Viz V. BELLING, *Středověká kolonizace jako česko-německé místo paměti*, s. 70. V této souvislosti poukazují na konferenci pracovní skupiny česko-německého diskusního fóra konanou 5. 6. 2010 v Chebu. Z příspěvků přednesených v rámci této konference byl sestaven sborník: *Místa paměti česko-německého soužití*. V dané souvislosti pak zvláště odkazují na výše citovaný příspěvek s. V. Bellinga.

Česká historická věda si v průběhu 19. století vytvořila specifický způsob vymezení obsahu pojmu „*středověká kolonizace*“. Snažila se tak postihnout různé společenské, ekonomické a etnické souvislosti osidlovacího procesu českých zemí v průběhu vrcholného středověku. Z hlediska společenského a ekonomického, tak rozlišovala *kolonizaci vesnickou, městskou a důlní* (respektive *hornickou*), z hlediska jazyka a etnicity nových osídlenců pak *kolonizaci vnitřní a vnější*. Vnitřní kolonizace vycházela z vnitřních zdrojů českých zemí, vnější byla nesena „*německými kolonisty*“. Dobově chápaný vztah vnitřní a vnější kolonizace jasně vyložil historik Václav Novotný.⁵⁹ Zdůraznil, že „mluvíme-li o kolonizaci, máme zpravidla na mysli slovo to ve smyslu poněkud užším, nikoliv osídlení země v plném rozsahu, nýbrž tu jeho část, která od jisté doby byla prováděna povoláním cizích přistěhovalců, čili zkrátka řečeno, kolonizaci německou“. Německá historiografie však již v padesátých letech 20. století tento termín opustila a ve snaze o nový začátek poválečného dialogu dala přednost zdánlivě neutrálnímu pojmu *deutsche Ostsiedlung*, tj. německému východnímu osídlování.⁶⁰ Tradiční české rozlišení vnější a vnitřní kolonizace se nadto naprosto rozchází s německým pojetím, podle něhož vnitřní kolonizace znamenala zvětšování rozsahu osídlení uvnitř stávajících sídelních struktur, zatímco vnější kolonizace překračovala jejich obvod.⁶¹ Shodně s českou tradicí vymezil Václav Novotný i vnitřní kolonizaci „při jejímž poznávání se je třeba vracet k dobám nejdávnejším“. Nositeli této vnitřní kolonizace, nepřerušené ani ve 13. století a pokračující vedle kolonizace vnější, měli být domácí obyvatelé. Posuzování významu „*vnitřní*“ a „*vnější*“ kolonizace se v politicky výbušné atmosféře 19. a první poloviny 20. související s vzájemným vztahem Čechů a českých a moravských Němců stávalo stále obtížnější. Obě strany spatřovaly v minulosti bezprostřední historické pozadí své novodobé situace a používaly ji jako argument pro zdůvodnění svých nároků na české země.⁶² Ačkoliv má soudobá historiografie ve své většině vůči těmto tendencím kritický odstup, meze poznávacích přístupů se v podstatě příliš nezměnily. Nadto je intenzivně diskutována povaha

⁵⁹ V. NOVOTNÝ, *České dějiny*, I. 4, Praha 1937, s. 462. Koncept vnitřní a vnější kolonizace měl však v české historiografii mnohem delší tradici. Najdeme jej třeba u H. JIREČKA, *Běh kolonizací české až do roku 1200*, in: Památky archeologické 2, 1857, s. 362 – 366.

⁶⁰ V této souvislosti je třeba zmínit studii W. SCHLESINGERA, *Die geschichte Stellung der mittelalterlichen deutschen Ostbewegung*, in: Historische Zeitschrift 183, 1957, s. 517 – 542.

⁶¹ Viz E. GRINGMUTH – E. DALLMER, *Landesbau*, in: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Bd. 17, Berlin – New York 2001, s. 597 – 601; J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 453.

⁶² Na české straně takto orientovaný zájem vyvrcholil knihou J. V. ŠIMÁKA, *Pronikání Němců do Čech kolonizací ve 13. a 14. století*, Praha 1938. Jako německý protějšek Šimákova díla někdy bývaly představovány jazykovědně založené práce E. SCHWARZE, zejména *Volkstumsgeschichte der Sudetenländer*, I. Böhmen, II. Mähren – Schleisen, München 1987. Zacházení s rozsáhlým dílem E. Schwarze není zcela bez rizika vyplývajícího z jeho metodických východisek i ze zřejmé nacionální tendence. Viz J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 453. K dílu a osobě E. Schwarze viz E. HANHOVÁ – H. H. HANH, *Sudetoněmecké vzpomínání*.

středověké etnicity. Snaha postihnout středověké národnostní poměry v českých zemích sice nadále patří k závažným úkolům historických oborů, cesta k přijatelným výsledkům se ale zdá daleko komplikovanější, než se jevílo v minulosti.⁶³ Je však třeba zdůraznit, že v současnosti je zcela opuštěn koncept vykládající středověké osídlování českých zemí jako setkání dvou etnicky a zároveň kulturně vyhraněných aktivit, které by opravňovaly k tradičně přísnému oddělení vnitřní a vnější kolonizace. Hlavním tématem se stává interakce, překračování etnických mezí a přejímání inovací zprostředkovaných „německou kolonizací“ do prostředí českých zemí. Dvojice zděděných termínů je proto v současnosti pokládána za nevyhovující. V současné době je prosazováno nahrazení starší terminologie pouhým pojmem „kolonizace“, chápaným jako každé rozšiřování či zlepšování zemědělské krajiny (tedy zhruba v duchu dobového termínu *Mellioratio Terrae*). Ve shodném významu slouží další obecné termíny „osídlování země“ a někdy i z němčiny přisvojená „výstavba země“. Všechna upřesnění, rozlišující třeba ranou, vrcholnou či velkou kolonizaci, mají pochopitelně nadále svůj smysl. Základní podmínkou je však přesné a průkazné vymezení obsahu používaných pojmů.⁶⁴ Ty totiž sehrávají formující a utvářející roli. Pojmy „východní kolonizace“, „osídlování východu“ a „výstavba země“ se točí kolem téhož: příchodu nového obyvatelstva do východní části střední Evropy. Každý z těchto pojmů však představuje jiné pojetí tohoto fenoménu. Pojem „osídlování východu“ má tendenci k tomu, zdůrazňovat na rozdíl od „výstavby země“ ty specifické momenty procesů osídlování, které byly výrazně poznamenány osadníky přicházejícími zvnějšku. Pojem „výstavba země“ obsahuje naopak tendenci vykázat z vědeckého bádání etnické prvky. Ani jeden z těchto způsobů nahlížení na danou problematiku nelze však označit jako „správný“ nebo „nesprávný“. Jde hlavně o to, kde chceme vidět dělicí linie a na jaké úrovni použijeme generalizující hlavní pojmy. Je tedy zřejmé, že nelze hovořit o jednotné podobě „osídlování východních oblastí“ nebo „výstavby země“, jde pouze o to, jak tento proces v našem pojetí skutečnosti strukturujeme. Jak již bylo řečeno, historická realita, na kterou pohlížíme, je vždy jen druhou skutečností, která vznikla prostřednictvím našich pojmů. Bez těchto pojmů není myslitelná.⁶⁵

⁶³ Nověji se středověkými národnostními poměry v českých zemích zabývali E. SKÁLA, *Jazyková situace v Čechách v rozmezí let 993 – 1322*, in: Milénium Břevnovského kláštera, Praha 1993, s. 163 – 171; Z. BOHÁČ, *Národnostní poměry v zemích české koruny v době předhusitské a do třicetileté války*, in: Husitsví – Renesance – Reformace, Sborník k 60. Narozeninám Františka Šmahela, Praha 1994, s. 123 – 132.

⁶⁴ J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 171.

⁶⁵ Viz V. BELLING, *Německá kolonizace*, s. 79.

Přestože je nezbytná podrobná specifikace konkrétního průběhu kolonizačního procesu, jelikož osídlování východostředoevropského prostoru probíhalo v různorodých podobách,⁶⁶ zůstává otevřena otázka, zda je přijatelné naprosté vyprázdnění určitého historického pojmu. Je jistě správné nahlížet na osídlování těch oblastí ve východní a střední Evropě, které dosud obývali Slované, jako na proces širší „výstavby země“. Nelze popřít podstatné sociální, kulturní a hospodářské změny 13. století v celém evropském prostoru, ať už byl slovanský, germánský nebo románský. Přesto je třeba položit si otázku, zda tento náhled opravňuje k podceňování dalšího rozlišování procesů, pro něž je typický masivní transfer obyvatelstva. Přitom je zřejmé, že se takové transfery neomezovaly pouze na východní a střední Evropu. Přesto byl jak rozsah, tak i průběh transferu v tomto prostoru specifický. Nově přicházející skupiny obyvatelstva, ať už jsou to „kolonisté“, „osadníci“ nebo „budovatelé země“, s sebou přinášely určité způsoby života, které se pak na dosud slovanských územích s tamější starší sociální strukturou rozvíjely ve směsici. Tato směsice pak nabývala rozmanitých podob podle toho, jaký byl proporcionální poměr mezi starými a novými osadníky, jak silný byl podíl slovanského obyvatelstva na kolonizaci a jak silný byl organizační vliv domácích zeměpánů a nově příchozích šlechtických rodů. V současnosti je však již zcela opuštěn koncept vykládající středověké osídlování českých zemí jako setkání dvou etnicky a zároveň kulturně vyhraněných aktivit, které by opravňovaly k tradičně přísnému oddělení vnitřní a vnější kolonizace. Hlavním tématem se stává interakce, překračování etnických mezí a přejímání inovací.⁶⁷

2.1.2 Německá mediévistika a její zkoumání

Německá historiografie v Čechách se tradičně popisovala převážně z hlediska tak zvaného „národnostního boje“,⁶⁸ či jako svědectví národního „probuzení sudetských Němců“. ⁶⁹ Historicko-ideologický spor s Františkem Palackým, zakladatelem moderní české historiografie, byl prezentován jako spor dvou protichůdných a zároveň vzájemně si korespondujících romanticko-národních historických koncepcí. Historicko-ideologické předpoklady tohoto „národnostního boje“ odhalil v základních rysech především Karl Bosl,

⁶⁶ P. CHARVÁT tak například rozlišuje mezi dvěma kolonizačními modely pro východní Čechy: *Poznámky k německé kolonizaci východních Čech*, AH 10 (1985), s. 75 – 81.

⁶⁷ J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 171.

⁶⁸ F. SEIBT, „*Der Nationalitätenkampf*“ im Spiegel sudetendeutscher Geschichtsschreibung. 1848-1938. *Stifter-Jahrbuch* 6 (1959), s. 18 – 39.

⁶⁹ J. PFITZNER, *Das Erwachen der Sudetendeutschen im Spiegel ihres Schrifttums bis zum Jahre 1848*, Augsburg 1926.

když hovořil o romanticko-liberálním pojetí dějin.⁷⁰ Řada cenných příspěvků k německé historiografii a k historickému vědomí Němců z českých zemí se objevila především v některých sbornících Collegia Carolina v Mnichově.⁷¹ Na německé dějepisectví z doby první republiky se pak ve výroční zprávě gymnasia v Aschaffenburgu zaměřuje H. Bachmann.⁷² Po roce 1945 seznamuje s historickou prací německých historiků z českých zemí především F. Seibt.⁷³ Z německých historiků je pak nutné dále zmínit práce Michaela Neumüllera.⁷⁴ Souhrnné informace pak podává v letech 1986 – 1990 vydaná bibliografie německy píšících autorů k dějinám a vlastivědě českých zemí.⁷⁵ Z české strany je třeba zmínit především dílo Františka Grause.⁷⁶ Dále se německou historiografií a německými vědeckými institucemi v

⁷⁰ K. BOSL, *Deutsche romantisch-liberale Geschichtsauffassung und „Slawische Legende“: Germanismus und Slawismus. Bemerkungen zur Geschichte zimeier Ideologien*. Bohemia, Jahrbuch des Collegium Carolinum 5 (1964), s. 12 – 52.

⁷¹ V první řadě je třeba zmínit sborník redigovaný M. NEUMÜLLEREM, *Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum* z let 1982-1990. Konkrétně pak svazek 10: Kultur und Gesellschaft in der Ersten Tschechoslowakischen Republik, München 1982. V tomto svazku pak zejména F. SEIBT, *Geschichtswissenschaft in der Tschechoslowakei (1918-1938)*. Dále pak svazek 12: Die Teilung der Prager Universitat 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern, München 1984. V tomto svazku H. - J. HARTEL, *Die beiden philosophischen Fakultaten in Prag im Spiegel ihrer Dissertationen 1882-1939/45*; M. NEUMÜLLER, *Die deutsche philosophische Fakultät in Prag um 1882 und die Geschichtswissenschaft*. Svazek 13: Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern, München 1986. V něm H. GLASSL, *Mährisches Landesbewußtsein am Beispiel eines historischen Vereins*; R. LUFT, *Der „Deutsche Verein zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse“ in Prag 1869-1938*; M. NEUMÜLLER – H. LEMBERG, *Über den Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen*; J. HEMMERLE, *Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen*; H. TEUFEL, *Die Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Tschechoslovakischen Republik*; A. LUH, *Geschichtsbild und Geschichtsbewußtsein im Deutschen Turnverband*. Svazek 15: Frankreich und die böhmischen Länder im 19. und 20. Jahrhundert. München 1990. V tomto svazku pak: W. EBERHARD, *Ernest Denis' Konzeption der böhmischen Geschichte und ihre Funktion in der tschechischen Geschichtswissenschaft*; M. NEUMÜLLER, *Französische Revolution, nationale Revolution, europäische Revolution*. Viz M. NEUMÜLLER, *K německému liberálnímu dějepisectví 19. století v Čechách*. *Studia territorialia* 1, 2001 [vyd. 2002], č. 3, s. 118.

⁷² H. BACHMANN, *Die sudetendeutsche Geschichtsschreibung von Höfler bis Wostry*, výroční zpráva gymnasia v Aschaffenburgu 1963 – 1964.

⁷³ Viz např. zvláštní číslo *Historische Zeitschrift* nadepsané *Bohemica Probleme und literatur seit 1945*, HZ Soderheit 4, 1970. Zde jsou uvedeny i zprávy o práci českých a slovenských historiků po roce 1945. Dále srovnej například F. SEIBT, *Der Nationalitätenkampf im Spiegel*, s. 375 – 395.

⁷⁴ Kromě výše zmíněných sborníků *Collegia Carolina* srovnej např. M. NEUMÜLLER, *Die deutsch philosophische Fakultät in Prag um 1882 und die Geschichtsschreibung*, in: Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern. brsg.von Ferdinand Seibt, München 1984, s. 111-126; TÝŽ, *Geshichtswissenschaft und Heimatforschung. Forschungen und Publikationen der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste bzw. der Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag 1919-1945*, in: Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848, díl 1, Ústí nad Labem 1996, s. 81 – 102.

⁷⁵ BIBLIOGRAPHIE ZUR GESCHICHTE UND LANDESKUNDE DER BÖHMISCHEN LÄNDER VON DER ANFÄNGEN BIS 1848. PUBLIKATIONEN DER JAHRE 1850 BIS 1975, I – III. Hrsg. Von H. Jilek, Köln – Wien 1986 – 1990.

⁷⁶ F. GRAUS, *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské*, I. *Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do první poloviny 13. stol.*, II. *Dějiny venkovského lidu od poloviny 13. stol. do roku 1419*, Praha 1953-1957; TÝŽ, *Die Problematik die deutschen Ostsiedlung aus tschechischer Sicht*, in: W. Schlesinger (ed.), *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte, Vorträge und Forschungen* 18, Sigmaringen 1975, s. 31 – 75.

Čechách zabývala především Jana Mandlerová⁷⁷ a Tomáš Vojtěch.⁷⁸ Od roku 1990, kdy byla nalezena rozsáhlá akta k dějinám *Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen*, byla této instituci věnována zvýšená pozornost.⁷⁹ Relativně rozsáhlý prostor věnovali německé historiografii v českém a moravském prostředí ve své monografii František Kutnar a Jaroslav Marek.⁸⁰ Mimořádné zásluhy v bádání o činnosti německých spolků, především spolků vzdělávacích a vědeckých, jakož i v bádání o německé historiografii v českých zemích, má pak Ústav slovansko-germánských studií Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, který od r. 1994 pořádá ve spolupráci s archivem Akademie věd České republiky každoročně na toto téma vědecká kolokvia.⁸¹ Problematice historiografie dějin osídlení se pak věnoval Josef Žemlička.⁸² Metodikou, historií a perspektivami dalšího výzkumu pak Jan Klápště (částečně též ve spolupráci s Josefem Žemličkou).⁸³ Jiří Štaif se ve své práci věnuje německé historiografii spíše okrajově a všímá si hlavně práce českých historiků.⁸⁴ Historiografii v protektorátním období se pak věnuje Alena Míšková,⁸⁵ jež se ale soustřeďuje výhradně na politické aspekty fungování univerzity a samotné historické bádání nechává v analytické rovině stranou. Obdobou tématikou se zabývá kniha Oty Konráda, který se zaměřuje na dějiny dějepisectví, germanistiky a slavistiky na německé univerzitě v Praze

⁷⁷ J. MANDLEROVÁ, *K založení Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen v r. 1891*, Dějiny vědy a techniky 15 (1982), s. 13 – 27. TÝŽ, *K změnám charakteru zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen v letech 1900-1910*. Sborník historický 33, 1986, s. 89 – 134.

⁷⁸ T. VOJTĚCH, *Česká historiografie a pozitivismus. Světonázorové a metodologické aspekty*, Praha 1984.

⁷⁹ J. MANDLEROVÁ, *Tematická orientace německé historiografie v Čechách ve 2. polovině 19. století*. Sborník historický 36 (1989), s. 99 – 132. S dějinami archivu od A. Míškové a s přehledem o dějinách Společnosti/Akademie od M. Neumüllera. Srov. k tomu příspěvky J. Mandlerové, A. Míškové a M. Neumüllera v časopise *Germanoslavica* 2 (1995), č. 1. TÁŽ, *Methodologische Erwägungen in der deutschböhmischen Historiografie am Ende der Habsburgermonarchie*, in: *Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung*, díl 1, s. 31 – 48.

⁸⁰ F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*.

⁸¹ Referáty kolokvia z r. 1994 byly uveřejněny v *Germanoslavica* 2 (1995), č. 1 a 2. Referáty z roku 1995 vyšly in: *Deutsche Geschichtsschreibung in den böhmischen Ländern 1848-1945*. Díl I. vyd. Ústav slovansko-germánských studií Univerzity J. E. Purkyně, Ústí nad Labem 1995.

⁸² Pouze výběrově J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci a středověká kolonizace*, ČCH 97, 1999; TÝŽ, *Němci, německé právo a transformační změny 13. století (několik úvah a jeden závěr)*, *Archeologica historica* 28, 2003, s. 33 – 46; TÝŽ, *Středověká kolonizace v pojetí Františka Palackého a současný stav výzkumu*, in: F. Šmahel – E. Doležalová (edd.), *František Palacký 1798/1998, Dějiny a dnešek*, Praha 1999, s. 101 – 111; TÝŽ, *Počátky Čech královských*.

⁸³ Pouze výběrově J. KLÁPŠTĚ – J. ŽEMLIČKA, *Studium dějin osídlení*; J. KLÁPŠTĚ, *K některým problémům středověké kolonizace*, *SMP* 1, 1988, s. 93 – 111; TÝŽ, *Studies of structural change in medieval settlement in Bohemia*, *Antiquity* 65, 1991, s. 396 – 405; TÝŽ, *Změna - středověká transformace a její předpoklady*, in: *Mediaevalia archaeologica bohemia* 1993, Praha 1994, s. 9 – 59; TÝŽ, *Proměna českých zemí*.

⁸⁴ J. ŠTAIF, *Historici, dějiny a společnost*.

⁸⁵ A. MÍŠKOVÁ, *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*, Praha 2002.

v letech 1918 – 1945.⁸⁶ Dějinám univerzitního bádání se pak rovněž věnoval Pavel Kolář.⁸⁷ Těžiště jeho zájmu mimo jiné leží ve zhodnocení metodologicky inovativních prvků, jež se v prostředí pražských německých univerzitních historiků prosazovaly. Stranou však nechává regionální bádání a jeho vztah k inovacím univerzitního prostředí. Pomíjí rovněž historické bádání právních historiků působících na pražské německé právnické fakultě, kteří však měli velmi blízko k mladší historické národohospodářské škole. Na Kolářovo bádání se pokusil navázat Martin Nodl tematickou analýzou přednášek a především obhájených disertačních prací, jež pochopitelně rovněž vypovídají o pronikání metodologických inovací do univerzitního světa. Ten také shrnul dosavadní stav bádání ve svém příspěvku zabývajícím se německou medievistikou a jejím vztahem k sociálním a hospodářským dějinám.⁸⁸ Německé medievistice se pak speciálně věnoval sborník, který k vydání připravili Pavel Soukup a František Šmahel.⁸⁹ V tomto sborníku byl přetištěn i článek Doroty Leśniewske, který vycházel z její polsky psané práce.⁹⁰ Z polsky píšících autorů je pak třeba zmínit Zdzisława Kacmarczyka, který se věnoval problematice osídlení polských zemí a v této souvislosti shrnul rovněž starší výzkum.⁹¹ Středověké kolonizaci coby česko-německému místu paměti se pak věnoval Vojtěch Belling.⁹²

2.1.3 Zemská historiografie

Tradicí staršího zemského dějepisného bádání o dějinách středověkého osídlení českých zemí se podrobně zabýval Josef Žemlička. Jelikož toto období neleží, z výše uvedených důvodů v ohnisku mého badatelského zájmu, pokusím se pouze o stručnou rekapitulaci, která by měla nastínit danou problematiku a poskytnout výchozí rámec dalšímu výkadu o proměnách studia daného předmětu v éře nacionalizace společnosti a profesionalizace historické vědy.

⁸⁶ O. KONRÁD, *Dějiny dějepisectví, germanistiky a slavistiky*.

⁸⁷ P. KOLÁŘ, *Geschichtswissenschaft an der Deutschen Universität in Prag 1882-1938 im mitteleuropaischen Vergleich (mit den Universitäten Wien und Berlin). Eine wissenschaftshistorische Untersuchung*, Praha 2002. TÝŽ, *An der Deutschen Universität in Prag 1882-1938: Entwicklung der Lehrkanzeln nud Institutionalisation unter zwei Regimen*, in: *Universitäten in Nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert*, hrsg. von Hans Lemberg, München 2003, s. 85 – 114. TÝŽ, *Dějiny historické vědy. Normativní příběh vlastního oboru nebo reflexivní dějiny kulturní praxe? Nad sborníkem Německá medievistika v Českých zemích do roku 1945*, DTK 3/2006, s. 88 – 91.

⁸⁸ M. NODL, *Dějepisectví mezi vědou*, s. 35 – 77.

⁸⁹ P. SOUKUP - F. ŠMAHEL (edd.), *Německá medievistika v českých zemích*.

⁹⁰ D. LESNIEWSKA, *Kolonizacja niemiecka*, s. 106 – 107; TÁŽ, *Středověká kolonizace*, s. 107 – 118.

⁹¹ Z. KACZMARCZYK, *Kolonizacja niemiecka i kolonizacja na prawie niemieckim w średniowiecznej Polsce*, in: *Stosunki polsko-niemieckie w historiografii*. Red. J. Krasuski, G. Labuda, A. W. Walczak, I, Poznań 1974, s. 218 – 241.

⁹² V. BELLING, *Německá kolonizace*, s. 69 – 80.

Otázkou počátků osídlení českých zemí, jakož i původu a rozšíření jejich německy hovořícího obyvatelstva se s různou mírou intenzity zabývali již středověcí renesanční, barokní i osvícenští kronikáři. Jasnou představu měl o věci Kosmas. Ačkoliv jeho výklad se podrobně zaobírá řadou údajů z předstátního období, o Němcích, kteří by byli „domácího“ původu, není v jeho líčení žádná zmínka. Dle jeho podání vstoupil Praotec Čech se svým lidem do liduprázdné země. Později se však v Kosmově výkladu objevují Němci stále častěji. Ze souvislostí je patrné, že to měli být hlavně lidé ze Saska hledající kariéru v knížecí službě. V tomto smyslu představují pochopitelně konkurenci domácích uchazečů, takže kronikářův postoj k těmto „přivandrovalcům“ byl odtažitý až nepřátelský. V jeho očích byl každý Němec dodatečně příchozím cizozemcem.⁹³

Na Kosmovo pojetí navázal tak řečený Dalimil, který rovněž přisoudil Čechům prvenství v osazení země. Opakuje Kosmovu historku o vyhnání Němců Spytihněvem II. a přidává hrůznosti, jichž se měl na Němcích dopouštět Soběslav II. Jejich popis doplnil výzvou, aby Němci zůstávali raději doma (Němče, po světě nehleď, v svéj zemi mezi svými sed'!). Ovšem teprve léta Václava I. a zejména Přemysla Otakara II. jsou Dalimilovi dobou, kdy Němci s královou podporou zaujali významné hospodářské a mocenské pozice. Tehdy pronáší veršující kronikář své pověstné „král počě o svých nedbati, města i vsi počě Němcóm dávati, Němców jě [sě] zdí hraditi a pánóm počě násile činiti.“⁹⁴

Pozdější Neplach věděl, že král Přemysl Otakar II. osadil Němci pohraniční Loketsko, Trutnovsko a Kladsko. Krystalizoval názor o osudové chybě posledních Přemyslovců, kteří dávali přednost cizincům před domácím lidem reprezentovaným českou šlechtou. Jiná staročeská literární památka, budějovický zlomek *Alexandreidy*, přímo hovoří o „českých“ Němcích jako o hostech (Němci, již sú zde hoscie). Další anonymní skladba z doby před polovinou 14. století (*De Theutunicis bonum dictamen*) označuje Němce za nesvobodné vetřelce, kteří se až později domohli výsadního postavení. Tento pamflet rozhořčeně odsuzuje

⁹³ *Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum* (dále *KOSMAS*). MGH SS, Nova series II. Ed. B. Bretholz, Berolini 1923, Ad Gervasium magistrum prefacio, s. 3; I.23, s. 44; II. 14, s. 103-104; 11.23, s. 115 – 116; III.7, s. 168; 111.48, s. 220. O Kosmovi a jeho díle D. TŘEŠTÍK, *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepiscetví a politického myšlení*, Praha 1968; k mife Kosmova „Bewußtseinsbildung“: F. GRAUS, *Die Nationenbildung der Westslaven im mittelalter*, Sigmaringen 1980, s. 59 – 62. Srovnej J. ŽEMLIČKA, *Markomané, Němci*, s. 236, pozn. č. 2.

⁹⁴ Srov. *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*. K vydání připravili J. DAŇHELKA – K. HÁDEK – B. HAVRÁNEK – N. KVÍTKOVÁ, 1-2, Praha 1988, kap. 2, s. 105 – 106, kap. 48, s. 553, kap. 68, s. 179, kap. 71, s. 247, kap. 77, s. 304, kap. 80, s. 346, kap. 86, s. 404. O kronice M. BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila (3) v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota*, Praha 1995, s. 162 – 303. Viz J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 237, pozn. č. 3.

vzestup cizozemců na úkor původních obyvatel a nepokrytě dává najevo, kdo má mít v Čechách přednostní práva. Tak řečeným Dalimilem a pamfletem *De Theutunicis* se inspiroval i agitační spis „Krátké sebranie“ naplněný ostrým protiněmectvím. V českém národním vědomí se rodily začátky historicky zdůvodňované „kolonizační“ teorie.⁹⁵

Dalimil neznal rozdíl mezi Němci sídlícími uvnitř a vně Čech. Anonymní skladatel německé verze Dalimilovy kroniky ze čtyřicátých let 14. století byl ve složitější situaci a musel proto postupovat jinak. Dalimilem užívané slůvko Němec, německý (*deutsch*) často (ne však vždy) nahrazoval výrazem cizí, cizinec (*fremd*). Pokud šlo o domácí a v Čechách usazené Němce, bral je v ochranu a označoval je *Tutschin*.⁹⁶ Toto však nebyl první známý případ, kdy byli odlišováni „cizí“ Němci od „domácích“. Koncem 13. století se v líčení událostí po Moravském poli rozlišuje mezi „domácími“ a „cizími“ Němci. Ze sklonku 14. a z 15. století pocházejí obdobné doklady z citovaného pamfletu *De Theutunicis* a méně zřetelně z tak řečených Soběslavovských práv Starého Města pražského. Nicméně zůstává otázkou, zda „*nyemczi czizozemczi*“ z těchto „starobyklých“ práv považování za „hosty“ (aby za hosty drzany byly), mají logický protějšek v „domácích“ Němcích, o nichž se však výslovně nemluví.⁹⁷

⁹⁵ *Neplacha, opata opatovského, krátká kronika římská a česká*, in: FRB III. Ed. J. EmIer, Praha 1882, s. 476; *Alexandreida*. Vydal V. Vážný, Praha 1965, s. 118; *De theutunicis bonum dictamen*. Ed. W. Wostry, in: MVGDB 55, 1915, s. 231; *Krátké sebranie z kronik Českých k výstraze věrných Čechov*, in: O volbě Jiřího z Poděbrad za krále českého 2. března 1458. Ed. R. Urbánek, Praha 1958, s. 32 – 41. K tomu i F. GRAUS, *Die Bildung eines Nationalbewusstseins im mittelalterlichen Böhmen*. Die vorhussitische Zeit, *Historica* 13, 1966, s. 5 – 49; TÝŽ, *Přemysl Otakar II - sein Ruhm und sein Nachleben*. Ein Beitrag zur Geschichte politischer Propaganda und Chronistik, *Mitteilungen des Instituts für osterreichische Geschichtsforschung* (dále MIOG) 79, 1971, s. 83 – 89; TÝŽ, *Die Problematik*, s. 32 – 33; TÝŽ, *Die Nationenbildung*, s. 89 – 113; F. ŠMAHEL, *Idea národa v husitských Čechách*, České Budějovice 1971, s. 17 – 20. Do 40. let 14. století klade vznik spisu *De Teutunicis* J. MEZNÍK, *Praha před husitskou revolucí*, Praha 1990, s. 52; O smyslu a dataci *Krátkého sebranie* R. URBÁNEK v pramenném souboru o volbě Jiřího z Poděbrad, s. 29 – 32. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 237, pozn. č. 4.

⁹⁶ Německá verze Dalimila vydána jako *Die tutsch Kronik von Behemlant*, in: FRB m. Ed. I. Jireček, Praha 1882, s. 3 – 228. K závěru, že autorem překladu byl někdo z křížovníků s červenou hvězdou, dospěl P. HILSCH, *Die tutsch kronik von Behemlant*. Der Verfasser der Dalimilübertregung und die deutschböhmisches Identität, in: *Exipsis rerum documentis. Beiträge zur Mediävistik*, Festschrift für H. Zimmernann zum 65. Geburtstag. Hg. von K. Herbers, H. H. Kortüm und C. Servatius, Sigmaringen 1991, s. 103 – 115, který současně zkoumal i jeho národnostní postoje. K české i německé verzi Dalimila Z. UHLÍŘ, *Národnostní proměny 11. století a český nacionalismus*, *Folia Historica Bohemica* (dále FHB) 12, 1988, s. 149 – 153; k jeho vývodům kriticky J. MEZNÍK, *Němci a Češi v kronice tak řečeného Dalimila*, *Časopis Matice moravské* 112, 1993, s. 3 – 10. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 238, pozn. č. 5.

⁹⁷ *Vypravování o zlých létech po smrti krále Přemysla Otakara II.*, in: FRB II. Ed. J. Emler, Praha 1874, s. 554; *De teutunicis*, s. 252 (srov. F. GRAUS, *Die Nationenbildung*, s. 103 – 104, 111. K datování a zhodnocení pamfletu *tamtéž*, s. 221 – 223, přičemž ho F. GRAUS vrocil do let 1380-1593); *Die sogenannten sobieslawischen Rechte*. Ein Prager Städtrechtsbuch aus dem 15. Jahrhundert. Hg. von R. SCHRÄNIL, München und Leipzig 1916, s. 55, 58 – 59, jinde se však v tzv. Soběslavovských právech užívá obratu *nieinecz any czizozemecz* (s. 72). F. GRAUS, *Die Nationenbildung*, s. 108 – 109. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 238, pozn. č. 6.

Přes náběhy k rozlišování mezi v zemi usedlými Němci a mezi Němci-cizozemci se obě kategorie nevyhranily natolik, aby se toto dělítko vžilo. Jak se zdá, byl další pojmoslovný vývoj zastaven husitstvím. České intelektuální prostředí zároveň dlouho žilo v přesvědčení, že praotec Čech-Bohemus a jeho lid byli první, kdož do země vstoupili. Zásadní zlom vnesl v tomto ohledu humanisticky vzdělaný Eneáš Silvius Piccolomini, známý jako papež Pius II. (1458-1464). V kritice „kacířských“ Čech nevynechal žádnou příležitost, aby na ně břitce nezaútočil i z pohledu jejich nejstarších dějin. Odvolávaje se na jeden Strabonův citát vyvodil, že česká země byla původně osídlena Germány a teprve později do ní vnikli Čechové (*Bohemi*).⁹⁸ Až v pozdější době se nové pohledy na předslovanské osídlení Čech a Moravy ovlivněné humanistickým studiem antických autorů prosazovaly i v sepsáních domácích kronikářů a dějepisců.⁹⁹ Prvním z nich byl Martin Kuthen v *Kronice* vydané roku 1559. Třebaže poněkud zmateně, s odvoláním na Ptolemaia, Strabona a další upozornil na pobyt Hermundurů a Kattů (mají být Kvádové) v Čechách. Na Moravu kladl Markomany (M. Ruthenem i dalšími často ztotožňování s Moravany) v čele s Marobudem. Až na ně měli navázat Bojové, od roku 368 zvláště Vandalové. S odvoláním na „latiníky“ odvodil Kuthen od Bojů i název Čech (Bohemia), což je asi první známý doklad svého druhu v českém prostředí. Příchod Čechů spojil s rokem 659. V Čechách se pak „Dvojí národ spolu smísil. Jeden český od Čecha a z Chorvat příchozí, druhý německý tu přisedící, z něhož jsou Srbi pošli. A ti obojí potom časem od sebe sou rozdělení.“¹⁰⁰

Výklad Václava Hájka z Libočan je navzdory řadě smyšlených faktů podrobnější než Kuthenův. Rovněž Hájek využil existujících cizích kompendií. Podle Ptolemaia a Strabona vyvodil, že prvními obyvateli Čech byly germánské kmeny „Bavořanů“ (zvaní Boemové či Bojové) a Hermundurů. Obojí lid si měl podrobit Marobud, který přenesl do Čech svá sídla z Moravy. S odkazem na některé polské tituly (Dlugoš aj.) měli podle Hájka dorazit Čechové, jedna z odnoží „Slováků“ (tj. Slovanů) do Čech v roce 644.¹⁰¹ Na Hájka částečně navázal

⁹⁸ A. SILVIO (PICCOLOMINI) *Historia Bohemica*. Ed. D. Martinková, A. Hadravová, J. Matl. Praefatus est F. Šmahel, Praeae 1998, s. 12 – 15. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 240.

⁹⁹ Přehled těchto prací sestavil Č. ZÍBRT, *Bibliografie české historie II*, Praha 1902, s. 485 – 697; srov. i V. NOVOTNÝ, *České dějiny*, s. 1 – 170; J. DOBIÁŠ, *Dějiny československého území před vystoupením Slovanů*, Praha 1964. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 240, pozn. č. 13.

¹⁰⁰ Martin KUTHEN Z KUTHENBERKU, *Kronika o založení země české a prvních obyvatelích jejich, tudíž o knížatech a králích i jejich činech a přibězích velmi krátce z mnohých kronikářův sebraná*, Praha 1559. Prioritu M. Kuthena, jenž v roce 1541 získal přídomek z Šprinsberka, ve využívání řeckých a římských autorů zdůraznil již J. METELKA, *O úvodní stati „Kroniky české“ Václava Hájka z Libočan*, 1, Školní zprávy o stavu c. k. reálky pražské 1889, s. 6 – 7. J. ŽEMLIČKA, *Markomané.*, s. 240, pozn. č. 14.

¹⁰¹ *Václava Hájka z Libočan kronika česká*, I. Ed. V. Flajšhans, Praha 1918, s. 36-54. Srov. J. METELKA, *O úvodní stati*, s. 5 – 24; J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 241, pozn. č. 15.

Zikmund z Púchova, který přepracoval a jako Kosmografii českou v roce 1554 vydal Kosmografii Sebastiana Münstera z roku 1544. Zdůraznil v ní galský původ Bojů, po nichž se měla nazývat celá země. Galské (keltské) kořeny Bojů uznávala již řada humanistických vzdělavců Evropy, ani M. Kulhen, ani V. Hájek však těchto zjištění ještě nevyužili. Podle Zikmunda z Púchova měli být Bojové vyhnáni od Vandalů (spleteni s Markomany), ve výkladu o příchodu Čechů se autor české Kosmografie přidržel Hájka.¹⁰²

Následné předbělohorské dějepisectví již k poznání raně historického vývoje Čech a Moravy výrazněji nepřispělo. Za zmínku stojí snad jen poznámka Daniela Adama z Veleslavína v předmluvě k české historii sepsané podle E. Silvia a M. Kuthena a vydané v roce 1585. Podle Veleslavína se Čechové (dříve Vindi, Venedi, Sclavi, Slavini) během svého příchodu do země (po 495) setkali se zbytky germánského obyvatelstva a podrobili si ho (a což tam Němců ještě pozůstalo, sobě podmanivše).¹⁰³ Odlišné stanovisko naopak zastával emigrant Pavel Stránský, jehož *Respublica Bojema* (první vydání 1634) se ještě hlásí k předbělohorské historické tradici. Stránský již důsledně zastává názor o prioritě keltských Bojů. Tyto praobyvatele Čech měli vypudit Kvádové a Markomané. Na pomoc proti Římanům si prý Marobud pozval Vindy čili Vandaly, po jejichž odchodu přišli do pusté země Čechové. S odvoláním na „autority“ Stránský zdůraznil, že Čechy měly „jen málo obyvatel (a to nikoli Němců) anebo vůbec žádné. Tudíž zemi prázdnou, jež tehdy vůbec neměla držitele, podle práva ode všech národů uznávaného obsadili“. V kontextu s šířením magdeburského městského práva hovoří Stránský o německých přistěhovalcích (*convenae*), jimž měli přát zejména králové Vratislav a Přemysl Otakar II.¹⁰⁴ Na těchto poznacích ustrnuly i syntézy barokního období reprezentované Tomášem Pěšinou z Čechorodu a Bohuslavem Balbínem. Třebaže v jejich době již bylo k dispozici rozsáhlejší spektrum vydaných pramenů, nedokázali je kriticky vstřebat a jako hlavní zdroj poznání jim nadále sloužila především Hájkova kronika. Podobně jako P. Stránský také Balbín naznačil, že podstata německého osídlení Čech sahá do středověku, kdy sem přicházeli zájemci z okolních zemí. Podle Pěšiny z Čechorodu vyhnali Boje ze země Markomané, které opanovali Gótové a Hunové. Podle Pěšinovy verze z

¹⁰² Zigmund z PÚCHOVA, *Kozmografia česká; to jest vypsání o položení krajin neb zemí v obyčejích národuov všeho světa...*, Praha 1554, s. 461 – 462. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 241, pozn. č. 16.

¹⁰³ Daniel Adam z VELESLAVÍNA, *Kroniky dvě o založení země české a prvních obyvatelích jejích; též o knížatech a králích českých i jejich činech*, Nové vyd. Praha 1817, s. 81 – 83. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 241, pozn. č. 17.

¹⁰⁴ Pavel STRÁNSKÝ ze Zápské Stránky, *Český stát - Okřik* (Z latinského originálu *Respublica Bojema*, Leyden 1643. Vydal B. Ryba), Praha 1953, s. 92 – 93, 105 – 109, 271. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 242, pozn. č. 18.

Mars Moravicus doplatili Markomané na pomoc Sarmatů promísených se slovanským lidem. Slované se nakonec měli v Čechách a na Moravě prosadit díky svému počtu a nemohly jim škodit ani skupiny zbylých Markomanů, které na ně útočily.¹⁰⁵

Ve snaze o vyčerpání všech dostupných údajů se zabýval vstupem Slovanů do Čech a jeho předhistorií František Pubička, jehož mnohasvazkové dílo „Chronologische Geschichte Böhmens“ načas ovlivnilo další historiografickou produkci. Suma jeho znalostí byla úctyhodná, ale přistupoval k nim extenzivně a nekriticky. Podle jeho mínění odešli Markomané a Kvádové na sklonku 5. století do Itálie a následovali je rovněž Svévové z Čech a okolních zemí. Stalo se tak na pozvání krále Theodericha (tj. Theodericha Velkého, + 526) a zčásti k tomu snad měli být donuceni také nájezdy Slovanů. Sám příchod Slovanů, které považoval za Sarmaty,¹⁰⁶ spojil F. Pubička s dobou okolo roku 480. Markomany, kteří v zemi zbyli, měli pronikající Slované buď vyhnat, nebo mezi sebou trpět, až by s nimi splynuli. Značný prostor věnoval úvahám, zda byl lid vedený „vévodou“ Čechem skutečně prvním slovanským obyvatelstvem české země. Kromě příležitostných zmínek se Pubička k počátkům českého „němectví“ v souhrnu nevyjádřil.¹⁰⁷

Z kritických historků se otázkami německého osídlení zabýval Gelasius Dobner, a to především v kritické edici kroniky Václava Hájka z Libočan. Svůj výklad zahájil rozborem před slovanských poměrů. Na základě antických dějepisců popsal osudy Markomanů, Kvádů, Svěvů a dalších národů, přicházejících do kontaktů s českou oblastí. Dle jeho pojetí si se svolením Theodericha a východořímského císaře Zenona měli Slované koncem 5. století podrobit země, které předtím opustili Markomané a Kvádové. Nevyloučil přitom míšení germánského lidu se slovanským. Zároveň se však stavěl proti Johannu Tannerovi, který zastával názor, že novodobé němectví pochází ze zbytků starých Germánů, Bójů či Markomanů. Do horských a méně úrodných míst měli být Němci zatlačeni příchozími Slovany. Tomu Dobner oponuje tím, že hornaté pohraniční kraje kdysi obdělávali Slované a

¹⁰⁵ Thoma PĚŠINA de Čechorod, *Prodromus Moravographie*. To jest: Předchůdce Moravopisu obsahující sumovní vejtah všeho toho, co..., Litomyšl 1663; TÝŽ, *Mars Moravicus sive bella horrida et cruenta, seditiones, tumulus, praelia, turbe...*, Pragae 1677, s. 11; Bohuslaus BALBINUS, *Miscellanea historica regni Bohemiae, quibus natura Bohemicae telluris; prima gentis initia...* Dec. I, lib, II, Pragae 1680, s. 1 – 28. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 242, pozn. č. 19.

¹⁰⁶ O Sarmatech a vymezení Sarmacie souhrnné H. ŁOWMIANSKI a Z. BUKOWSKI, in: *Słownik Starożytności Słowiańskich*, V. Wrocław-Warszawa-Krakow-Gdarisk 1975, s. 56 – 71. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 242, pozn. č. 20.

¹⁰⁷ F. PUBITSCHKA, *Chronologische Geschichte Böhmens unter den Slaven, Erster Theil, welcher das heidnische Böhmen enthält*, Leipzig und Prag 1770, s. 42 – 61. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 242, pozn. č. 21.

příliv Němců do Čech, se odehrál později. Nepřecenil údajný zásah Spytihněva II. vůči Němcům a jejich zesílené pronikání spojil až s počátkem 12. století v souvislosti s klášterní kolonizací (v této souvislosti měl na mysli především Klášter v Kladříbech). Němečtí osadníci se v Čechách měli usazovat se svolením knížat, ale nesměli si zde údajně stavět hrady a pevnosti. Když by tento zákaz překročili, jako za Vladislava I. v případě „Bezděže“ (zde má pravděpodobně na mysli hrad Přimdu), byli ztrestáni. S poukazem na tzv. Soběslavova práva pro pražské Němce vyvracel Dobner již Dalimilem šířenou smyšlenku, že Soběslav II. by byl zapříisáhlým nepřítelem Němců. Když byli Slované vypuzeni z Durynska, Míšeňska, Braniborska, Pomořan a Pruska, označil G. Dobner Čechy a Polsko za hradbu proti sílícímu německví.¹⁰⁸

Soustředěnou pozornost věnoval dějinám Němců v Čechách teprve František M. Pelcl (Pelzel). Zatímco ve svých základních přehledových dílech se otázky jejich původu pouze letmo dotkl, v „Geschichte der Deutschen und ihrer Sprache in Böhmen“ se problému věnoval více. Vylíčil odchod Bójů, Hermundurů a Markomanů ve 4. století z Čech s tím, že starci a některé ženy s dětmi zemi nezůstali. Měli tehdy ustoupit do hor a odtud se později vracet do vnitrozemí, čímž přispěli k následnému šíření německé řeči v Čechách. Hlavním rezervoárem etnického německví však bylo stěhování Němců do Čech zahájené v 10. a vrcholící ve 12. století. Za vůdčí subjekty tohoto procesu označil F. M. Pelcl nejprve německé kněze a jejich čeled, poté německé manželky českých knížat, biskupy německého původu, řeholníky a posléze německé horníky a kupce. Již v 10. století měla němčina znít na knížecím dvoře, v okolí biskupů a později hlavně v Praze. Příliv nových osadníků z německých zemí v průběhu 13. století již neměl být nijak zvláště intenzivní a neměl mít na danou situaci tudíž zásadní vliv.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Gelasius a S. CATHARINA (DOBNER), *Wenceslai Hagek a Liboczan, Annales Bohemorum e bohemia editione latine reddidi...*, Pars I. seu Prodromus, Pragae 1761. J. ŽEMLIČKA, *Markomané.*, s. 242, pozn. č. 22.

¹⁰⁹ F. M. PELZEL, *Kurzgefaßte Geschichte der Böhmen, von den ältesten bis auf die neuesten Zeiten*. Aus den besten Geschichtsschreibung r, alten Kroniken, und glaubwürdigen Handschriften zusammena getragen, Prag 1779, s. 68, 130 – 131; TÝŽ, *Geschichte der Deutschen und ihrer Sprache in Böhmen, wie auch von dem Einflusse, den sie auf Religion, Sitten, Regierung, Wissenschaften und Künste der Böhmen gehabt haben*, in: *Abhandlungen der Böhmischn Gesellschaft der Wissenschaften* 4, 1789, Prag und Dresden 1789, s. 344 – 383; TÝŽ, *Nová kronyka česká, v kteréž příběhy obyvatelův země české od počátku, až do nynějších časů*, I, Od počátku až do léta 1092, Praha 1791, s. 42 – 44, 337.

2.2 ČESKOJAZYČNÁ HISTORIOGRAFIE

Českým zemím nabídla východisko novodobého vztahu ke středověké kolonizaci koncepce F. Palackého (1798–1876), podle níž smysl českých dějin spočíval v neustálém „stýkání a potýkání slovanského a germánského živlu.“¹¹⁰ Na české straně právě odkaz ke vzdálené minulosti spoluurčoval obvyklý novodobý vztah k českým Němcům. A tak zatímco jedni zdůrazňovali velký čin německého národa a vyvozovali z něj své nároky, druzí poukazovali na trvale podmíněné postavení kdysi pozvaných hostů. Při interpretaci „velké středověké změny“ spadající do období panování přemyslovských králů se tak od druhé poloviny 19. století historická obec dělila spíše na základě jazyka a národnosti než podle hodnotové orientace či metodických přístupů jednotlivých autorů. Jelikož podstata této změny byla spatřována především ve vzniku „dvojí národnosti“ obyvatel českých zemí a za jejího nositele byl označeni především nově příchozí kolonisté z „německých“ zemí, nabyla tato otázka dobově aktuálního politického významu.

2.2.1 Období 1848 – 1918

Ačkoliv se k ní vyslovila v průběhu předcházející doby řada dějepisců, její první „vědecké“ uchopení zahájil právě až František Palacký. Právě on zdůraznil a objasnil historický význam vrcholně středověkého období pro vývoj středověké společnosti. V jeho pojetí mělo právě v této době dojít k zásadnímu obratu od „prvotní slovanské demokracie“ ke „germánským feudálním řádům“.¹¹¹ V otázce osídlení českých zemí v době stěhování národů zastával stanovisko o diskontinuitě germánského osídlení mezi pozdně antickým obdobím a dobou vrcholného středověku. Konec markomanského osídlení spojoval s Attilovým tažením na Katalaunská pole, které mělo zasáhnout rovněž českou kotlinu. Poté měli Češi nabýt „v dosavadní zemi Bójské a Markomanské konečně převahy a pak brzy také jedinými pány a

¹¹⁰ F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, Díl 1, Praha 1921 (dle původního vydání), s. 8. FRANTIŠEK PALACKÝ (1798 – 1876.) Básník, estetik, politik a historik. Autor monumentálního díla *Geschichte von Böhmen/ Dějiny národu českého w Čechách a w Moravě* (1836 – 1867/ 1848 – 1876). Autor řady pramenných edic např. *Archivu českého* (1840 – 1872) či topografických prací jako je *Popis království českého* (1843). Základní informace viz F. KUTNAR - J. MAREK, *Přehledné dějiny*. K recepci Palackého působení pak např. K. ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění*. K Palackému pojetí středověké kolonizace viz J. ŽEMLIČKA, *Středověká kolonizace v pojetí*, s. 101 – 111. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 242, pozn. č. 23.

¹¹¹ Na 13. století nepohlížel František Palacký jako na vnitřně homogenní celek, ale členil ho ve dvě části. Zatímco léta 1197-1253 (vládu Přemysla Otakara I. a Václava I.) uvedl jako *Čechy královské s řády slovanskými*, vlastní dynamiku změny připisal až následujícímu období vlády Přemysla Otakara II., Václava II. a Václava III. Tehdy se měli, mimo jiné, Němci hojně usazovat v „župě“ loketské. Je pozoruhodné, jak moderně vystihl František Palacký hranici mezi staroslovanskou demokracií a „řády feudálními“, jinými slovy mezi starším a mladším středověkem. Srovnej J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských.*, s. 13.

obyvateli jejími se stali.“¹¹² Názor Františka Palackého, že k rozšíření Němců v českých zemích došlo během německé kolonizace, se vyvíjel v souvislosti s počátky kritického zájmu o studium středověkých listin a s poznatky o zvýšeném pronikání německého etnika mezi Labe a Odru, do Slezska a Polska ve 12. a 13. století. To se mělo brzy odrazit v jejich germanizaci. Palacký s největší pravděpodobností znal díla A. Naruszewicze (1733-1796), J. Lelewela (1786 – 1861), W. A. Maciejowskiego a jiných, kteří sledovali vliv německé sídelní vlny a německého práva na etnické proměny východně od Labe. F. Palacký rovněž znal *Geschichte des Preussischen States* z pera Gustava A. Stenzela (1830) s oceněním německé východní kolonizace, nepochybně studoval a využil i soubornou dokumentaci G. A. Tzschoppeho a G. A. Stenzela o šíření německých kolonistů a německého práva ve Slezsku a Horní Lužici.¹¹³ Tato edice s obsáhlým historickým úvodem stojí u zrodu studijní oblasti, která se obvykle nazývá *Ostsiedlungsforschung*. Přelomový význam německého sídelního postupu spojili její vydavatelé s tezí, v níž zahrhli větší rozšíření Němců ve Slezsku před nástupem kolonizace. Množící se argumenty o etnickém a hospodářském vlivu německé kolonizace souzněly s Palackého názory, v nichž právě 13. století připadla tak zásadní role.¹¹⁴ Dalším faktorem, který na F. Palackého působil, byl vliv idejí Johanna G. Herdera (1744-1803) o rozdílech mezi bojovnými Germány (Němci) a rovnostářství nakloněnými Slovany. Vznikla tak propracovaná dějinná koncepce, jež v souladu s poznatky začínající kritické vědy osvětlovala kořeny a příčiny změn vnesených 13. stoletím. Zjištění, že němečtí osadníci a německé právo se při cestě na východ a jihovýchod nevyhnuly ani českým zemím, posloužilo F. Palackému k definování hybných pák, které měnily směr českých dějin. Byl první, kdo podtrhl, ocenil a systémově zdůvodnil předpoklady a důsledky „velkého zlomu“.¹¹⁵

¹¹² F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého*, s. 87 – 88. Dále J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských.*, s. 11.

¹¹³ *Urkundensammlung zur Geschichte des Ursprungs der Städte und der Einführung und Verbreitung Deutscher Kolonisten und Rechte in Schlesien und der Ober-Lausitz*. Hg. von G. A. TZSCHOPPE und G. A. STENZEL, Hamburg 1832. Viz J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci a středověká kolonizace*, s. 245.

¹¹⁴ K využití Stenzelových závěrů F. Palackým W. WOSTRY, *Das Kolonisationsproblem*, s. 16 – 17. Podrobný přehled o vývoji názorů starší polské i německé historiografie na německou kolonizaci Polska a Slezska podal Z. KACZMARCZYK, *Kolonizacja niemiecka*, s. 218 – 241; krátce i F. GRAUS, *Die Problematik*, s. 35 – 37. Dále srovnej J. M. PISKORSKI, *Kolonizacja wiejska Pomorza Zachodniego w XIII i początkach XIV wieku na tle procesów osadniczych w średniowiecznej Europie*, Poznaň 1990, s. 3 – 29 (s další literaturou); TÝŽ, *Die mittelalterliche Ostsiedlung - ein alter Streit und neue Ergebnisse*, in: *Transit Brugge - Novgorod. Eine Straße durch die europäische Geschichte*. Hg. von F. Seibt., Essen 1997, s. 194-203. O formách a dosahu německé východní kolonizace viz K. ZERNACK, *Ostkolonisation in universalgeschichtlicher Perspektive*, in: *Universalgeschichte und Nationalgeschichte*. Hg. von G. Hubinger, J. Osterhammel, E. Pelzer, 1994, s. 105 – 116. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 245.

¹¹⁵ J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 245.

Na Palackého myšlenky navázala s různě silnými akcenty téměř veškerá jak německá, tak česká větev domácích historiografií. Obě linie přiznávaly německé kolonizaci rozhodný podíl na etnických, hospodářských, sociálních a kulturních změnách. Ale nezapadly ani starší náznaky a úvahy o nepřetržité kontinuitě germánského či německého osídlení (Veleslavín, Pelcl, částečně Pěšina z Čechorodu). Na jejich oživení měla vliv skepse, že by tak velký národ, jímž měli být Markomané i jiné kmeny, beze stop odtáhl ze svých sídel a zmizel z dějin. Tak chápal otázku i Pavel J. Šafařík (1826), když naznačoval, že nevelké zbytky germánského etnika se rozplynuly v řadách českých Slovanů, přičemž ti zdatnější z Germánů se patrně stáhli do hor.¹¹⁶ Palackého výkladem tak byl zásadně ovlivněn dobový bohemikální historiografický diskurs. V následujícím období byla většina výkladových rovin vedena ve snaze Palackého koncept rozvinout či naopak negovat, přičemž pro hodnotící hledisko jednotlivých autorů byla z větší části určující jejich příslušnost k jedné z „jazykových větví“ zemské historiografie. Jejich odlišnost pak primárně spočívala v politických a hodnotových preferencích, které postupem doby získávaly antagonistický nacionálně vyhraněný charakter.¹¹⁷ V německém pohledu totiž kolonizační proces splýval ve východní části střední Evropy s pohybem jazykově německého etnika. Z druhé strany sice nechyběly hlasy, které takové ztotožnění odmítaly, přesto však i zde převládalo zúžené chápání kolonizačního problému. K výjimkám patří názor H. Jirečka, který už v r. 1857 upozorňoval, že „až do závěrku 12. stol. vycházela kolonisace země české i moravské vesměs od domácího obyvatelstva slovanského, teprv počátkem 13. století přistoupil k tomu živel nový, tj. osadníci z Němec k osazení povolávaní, aniž se tím zastavil běh dalšího kolonisování slovanského.“ Obvyklý český vztah ke kolonizaci ale ovládla aktuální česko-německá názorová výměna a nepochybně už proto celkový vývoj středověkého osídlování zůstal stranou. Oba národnostně protichůdné pohledy tak v podstatě přijímaly zúžení středověké kolonizace na 13. století a na kolonizaci německou, tvořenou proudem selským, městským a hornickým.¹¹⁸ Základním bodem diskuze se tak stala otázka po autochtoním původu „německého“ obyvatelstva českých zemí, kterou rozpracovali někteří němečtí historici a která z části vycházela z názorů staršího dějepisného bádání. Přes snahy části německých historiků se však myšlenka o nepřetržité kontinuitě germánského osídlení v Čechách příliš neujala. Obecně převládal názor Františka Palackého o prvořadém významu německé kolonizace 13.

¹¹⁶ P. J. ŠAFAŘÍK, *Geschichte der slawischen sprache und literatur nach allen Mundarten*, Prag 1869, s. 302.
Viz J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 247.

¹¹⁷ Srovnej F. KUTNAR - J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 349 – 358.

¹¹⁸ J. KLÁPŠTĚ, *Svědectví o proměnách české země*, Vesmír 76, 343, 29997/6.

století. Podle Wáclava Wladivoje Tomka¹¹⁹, Hermenegilda Jirečka, Josefa Kalouska, Jaromíra Hanela¹²⁰, ale i Bedy Dudíka, Georga Juritsche, Wilhelma Friedricha a dalších měl rozhodný zvrat v národnostním složení obyvatel země přivodit teprve kolonizační příliv spojovaný se zakládáním měst a utvářením městského stavu. S tím se pojí i sociální východisko jak Palackého a jeho pokračovatelů, tak velké části jejich „německých“ oponentů. Oba tábory totiž většinově (až na výjimky typu Gindelyho, Höflera či Tomka) vycházeli z liberálních pozic a demokracie v tehdejší slova smyslu (jako antiteze feudalismu) pro ně byla pozitivní hodnotou. Spor však nastával v bodě „kde se demokracie dříve narodila“. Zatímco němečtí historikové hledali její zdroj v kolonizačním právu, pro Palackého a jeho pokračovatele příliv německých kolonistů a s ním spojená recepce německého práva znamenala zničení původních, slovanských demokratických řádů a jejich změnu v řády feudální. Ty se měly opírat o nerovnost a nejednotné právo. Jak však soudí Michael Neumüller, protichůdné hodnocení kolonizace u českých a německých historiků nebylo primárně výsledkem nějaké „latentní národní antipatie“, ale vyplývalo ze soupeření o místo ve státě, do kterého byla řada příslušníků historiografické obce zapojena nejen skrze svoje postavení „dodavatelů argumentů“, které v době nadvády historismu měly v politických debatách nespornou váhu, ale i svou vlastní aktivní politickou činností. Řada z nich totiž zasedala v Zemském sněmu či v Říšské radě a jejich pojetí problematiky středověkého osídlení nazírané jako konflikt dvou národností a do značné míry i sociálně vyhraněných entit tím bylo nevyhnutelně ovlivněno.¹²¹

2.2.2 Období 1918 – 1938

Jak již bylo zmíněno, česká národní historiografie 19. století převzala pojem kolonizace coby masivního příchodu nových osadníků, kteří položili základy německojazyčného osídlení českých zemí. Hodnocení těchto jevů se však ve své většině diametrálně odlišovalo od většiny „německých“ historických prací. Ačkoliv někteří autoři

¹¹⁹ W. W. TOMEK (1808 – 1905) Přední český historik. Blízký spolupracovník Palackého, se kterým se později názorově rozešel. Představitel politického konzervativně – katolického proudu. Pozornost věnoval především široce založeným dějinám Prahy. Viz F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*.

¹²⁰ HERMENEGILD JIREČEK (1827 – 1909) právní historik vycházející z předpokladu o zásadním rozdílu práva slovanského a germánského; JOSEF KALOUSEK (1838 – 1915) liberálně orientovaný historik, blízký spolupracovník Palackého. Jako historik se věnoval otázce českého státního práva. JAROMÍR HANEL (1852 – 1924) právní historik. Jako první se věnoval vniku městského stavu v Čechách a souvisejícím právním otázkám. Viz F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 327 – 330, 299 – 301.

¹²¹ V této souvislosti je možné za všechny zmínit politické angažmá Františka Palackého a Adolfa Bachmanna coby předních reprezentantů nejen obou „národních“ větví české historiografie, nýbrž i předsedy dominantních politických stran (Palacký byl předsedou České národní strany, Bachmann Německé pokrokové strany). Oba byli zároveň poslanci jak zemského sněmu, tak říšské rady. Viz M. NEUMÜLLER, *Zur deutschliberalen Geschichtsschreibung*, s. 456.

poukazovali na její pozitivní stránky,¹²² ve všeobecném náhledu se kolonizace stala zdůvodněním chybějícího oprávnění českých Němců pohlížet na zdejší území jako na svou vlast.

V meziválečném období procházelo české dějepisectví, jako jeden z tradičních oborů národního intelektuálního snažení, významným rozvojem. Právě v éře První republiky došlo k důležitým změnám v organizační struktuře české historiografie. Tehdy byly položeny základy, které navzdory veškerým dějinným zvrátům, stále slouží jako vzor pro fungování české historické obce.¹²³ Řada historiků tehdy vyměnila své profesní působení za službu ve strukturách nově budovaného státu. Souviselo to se snahou Hradu zapojit do výstavby Československa nadané intelektuály a zejména s nedostatkem vyškolených diplomatů. Například Josef Šusta zastával v letech 1920-1921 post ministra školství a Kamil Krofta byl ve dvacátých letech vyslancem ve Vatikánu, Vídni a Berlíně.¹²⁴ Vrcholem jeho politické kariéry pak bylo vedení československé diplomacie v letech 1936-1938. V této souvislosti je třeba zmínit rovněž Vlastimila Kybala, jenž ve dvacátých letech působil jako vyslanec v Itálii, Brazílii, Argentině a Španělsku, či Josefa Borovičku, který se stal expertem československé delegace na pařížské mírové konferenci v roce 1919 a jedním ze strůjců československo-rakouské archivní rozluky.¹²⁵ Josef Borovička pak byl spolu s Jaroslavem Werstadtem a Janem Slavíkem řazen mezi tzv. „hradní historiky“, kteří měli blízko k prezidentu Masarykovi a jeho spolupracovníkům.¹²⁶

Ve výčtu příkladů aktivního politického působení členů historické obce pak pochopitelně nemůže chybět zvažovaná kandidatura Josefa Pekaře z roku 1935 na úřad prezidenta Československé republiky. Z výše uvedeného lze vyvozovat, že prvorepubliková česká historická věda se těšila poměrně značné reputaci a některé její individuality byly schopny za vhodných konstelací dosáhnout i relativně velkého politického vlivu. A z těchto pozic mohly zase zpětně zvyšovat prestiž svého oboru. V případě Josefa Pekaře k tomu přispívala i skutečnost, že byl od počátku 20. století starostou Historického klubu a

¹²² Např. F. VACEK, „*Emfyteuse v Čechách ve XIII. a XVI. století*“, Časopis pro dějiny venkova 6 – 9 (1919 – 1922); podobně dokonce K. KROFTA, *Dějiny selského stavu*, 2. vydání, Praha 1949, s. 38 – 56.

¹²³ Viz Z. KÁRNÍK, *České země v éře První republiky. I. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*, Praha 2003, s. 531.

¹²⁴ J. DEJMEK, *Historik v čele diplomacie: Kamil Krofta*, Praha 1998, s. 7.

¹²⁵ J. LACH, *Josef Borovička. Osudy českého historika ve 20. století*, Praha 2009, s. 92 – 96.

¹²⁶ A. KLIMEK, *Velké dějiny země Koruny české XIII. 1918-1929*, Praha - Litomyšl 2000, s. 444.

redaktorem prestižního *Českého časopisu historického*. Historický klub pod Pekařovým vedením se těšil v meziválečném období velkému společenskému vlivu. Ostatní sdružení typu Historického spolku pod vedením Václava Novotného mu nemohla v této oblasti v postatě konkurovat.¹²⁷

K otázce středověké kolonizace se již v roce 1918 v *České revui* vyjádřil J. Borovička.¹²⁸ Nedlouho poté následovala německy psaná brožura Kamila Krofty. Ten zde tvrdí, že německá „města většinou tvořila jen jakoby izolované ostrovy uprostřed domácího obyvatelstva, jehož asimilační síla brzo na ně začala působiti“.¹²⁹ Tomuto pojetí pak oponuje Emanuel Rádl, který se národnostní problematice věnoval především z pozic filosofa a angažovaného intelektuála. Jeho stanovisko v této záležitosti je, že „Němci při tom však nebyli pasivní potravou pro český žaludek; asimilace byla vzájemná. Jestliže české obyvatelstvo přijímalo městské zřízení a kulturní zvyky německé, bylo tím také asimilováno Němci.“¹³⁰ Rádl se s ohledem na dobovou politickou situaci pokusil o vytyčení aktivního politického programu spočívajícího v překonání národnostních antagonismů v syntéze utvoření československého politického národa. V rámci tohoto pokusu nastínil zevrubný výklad „německé kolonizace“. Jeho stanovisko bylo v tomto směru až překvapivě moderní (vztaženo k současné situaci). Vzhledem k jeho aktivní snaze nastínit alternativní politický model na základě „nové“ interpretace „starých“ historických faktů se u jeho výkladu pozdržím déle. Rádl mimo jiné upozorňoval, že přenášení současných pojmů typu národ (jazykově definovaný) do vrcholně středověké reality je krajně zavádějící: „Bylo by záslužnou prací, kdyby někdo vybral z dokumentů našeho středověku názvy smyslem příbuzné pojmu „národ“, tedy: *populus*, *vulgus*, *natio*, *gens*, *gens bohemica*, *regnicola*, *alienigenae*, *homo nationis alterius*, národ, lid, pání atd. a analyzoval, jaký smysl v každém jednotlivém případě mají. Také by bylo vhodné vymezit pro náš středověk pojem *cizince*. Tuto leží základní problém historie této země. Historikové jej nevidí, zaslepeni jsouce kmenovými instinkty a Herderovou teorií o národech. Pro tyto historiky, české i německé, je neochvějným dogmatem, že Češi a Němci jsou a priori danou jednotkou společnosti lidské, danou a neproměnnou od temných počátků prehistorie této země až do dneška.“¹³¹ Rádl rovněž upozorňuje, že pojem státnosti prodělal složitý vývoj a idea národního státu je

¹²⁷ K. KUČERA, *Historický spolek a Historický klub*. ČsČH 88, 1990, č. 1-2, s. 86 – 87.

¹²⁸ J. BOROVIČKA, *Čeští Němci v historickém vývoji*, in *Česká revue*, Praha, 1918.

¹²⁹ K. KROFTA, *Die Deutschen in Böhmen*, Prag 1924, s. 11.

¹³⁰ E. RÁDL, *Válka Čechů s Němci*, Praha 1928, s. 3.

¹³¹ E. RÁDL, *Válka Čechů*, s. 16.

konceptem, který nelze aplikovat na vrcholně středověkou realitu: „Jednáme o době, kdy stát v tom smyslu, jak mu dnes rozumíme, byl v prvních počátcích; nebylo jasného státního vědomí, zvláště nebylo jasného ponětí o státním občanství; spíše šlo jen o místní příslušnost k obci nějaké, o kmenovou příslušnost, o poddanství některému šlechtici nebo králi...Státem byl panovník; jeho osobní zájmy byly svrchované a lidé, mluvící německy, mohli být jeho poddanými jako ti, kdo mluvili česky. Obyvatelstva z kmene původně německého, takto se usadivšího v zemi, bylo mnoho ve vesnicích i ve městech. Všechna naše města měla původní obyvatelstvo německé. Tato kmenová dvojitost obyvatelstva nebyla v tehdejších dobách nic zvláštního; „národnostního vědomí“ nebylo a smíšenost jazyková byla tehdy normálním zjevem v státech evropských; obyvatelstvo dnešní Anglie bylo tehdy jazykově ještě smíšenější a také obyvatelstvo říše Franků a později i obyvatelstvo Francie bylo jazykově nejednotné. Nešlo o řeč obyvatelstva, nýbrž jen o řeč panovníka a jeho dvoru“.¹³² Rovněž zpochybnil Masarykem i Pekařem vyslovenou tezi o německém obyvatelstvu coby „kolonistech“.¹³³ Stanovisko Rádlů bylo i v této věci velmi podobné dnešnímu a snažilo se opět vycházet z dobově adekvátních kategorií a reflektovaně zacházet s pojmy (jedná se především o definici termínu „kolonista“ a kognitivní přístup k chápání kolektivní identity nově příchozích): „Nic ze zpráv nenasvědčuje také tomu, že by se byli Němci cítili v zemi kolonisty po způsobu kolonistů anglických v Americe, tj. dobyvateli země pro německou říši. Byli solidními spolupoddanými domácích panovníků; přinesli si do země své německé zvyky, měli je potvrzeny od krále; od obyvatelstva, mluvícího česky, lišili se tedy tím, že měli jiná privilegia a jinou řeč“.¹³⁴ Rovněž je zajímavé jeho zasazení problematiky geneze národních společenství do širšího evropského kontextu: „V Anglii, Francii a v Itálii žily vedle sebe různorodější kmeny než u nás. V Anglii Keltové, Anglosasové, Dánové, Normani, z nichž Keltové tam dosud žijí a zachovali si dosud řeč; také se tam dosud rozeznává typ lidí normanský a anglosaský. Po bitvě u Hastingsu (1066) normanští dobyvatelé, méně kulturní i jazykem (francouzským) i způsobem života, ovládli domácí lid anglosaský a tyto kmeny žily nato dlouho vedle sebe; splynuly v jeden lid za společného zápasu proti moci královské. Ve Francii Galové tvořili původní obyvatelstvo mluvící ve městech latinsky, na venkově až do vlády francké keltsky; na severozápadě se usadili Frankové a jiné kmeny germánské, které sahaly hluboko do země a měly pak po některých stránkách podobný vliv na obyvatelstvo

¹³² E. RÁDL, *Válka Čechů*, s. 2.

¹³³ V této otázce je však nutné rozlišit kontext používání tohoto výrazu, konkrétně zda se mluví o z minulosti vyvozovaného statutu soudobých českých Němců – jak činí Masaryk a později Beneš, nebo o historickém původu německého obyvatelstva – Pekař.

¹³⁴ E. RÁDL, *Válka Čechů*, s. 2.

domácí, jako u nás Němci na Čechy. Neovládli zemi snad bitvami, nýbrž pronikali ponenáhlu jako kolonizátoři, vtiskující zemi místo starého mravu římského zákon a způsob života germánský. Později se jazyk země rozlišil na severní (*langue d'oïl*) a jižní (*langue d'oc*) neboli francouzský a provençalský, jež byly tak různé, že mohly dáti vznik dvěma různým jazykům románským, jež by byly tak daleko od sebe, jako je italština a španělština. Ale oba tyto kmeny se spojily v jeden národ a jednu řeč, zvláště po válkách proti Albigenským v XIII. stol. Také v Itálii byla kmenová různost; zvláště Longobardi v severní Itálii a Normani v jižní byli původu germánského, ale i oni splynuli s domácím obyvatelstvem a i tu se vytvořila jednotná řeč, přibližně v téže době během XIII. století. O něco později, ve XIV. století „povstal stát švýcarský organickým sjednocením národností země. Kdežto tedy na západě se podařilo kulturní sjednocení mezi domácím obyvatelstvem a přistěhovalci, nepodařilo se na východě: nepodařilo se v Čechách, v Rusku, Uhrách, Turecku, Finsku“.¹³⁵ Rádlova kniha vzbudila u Kamila Krofta ostrou reakci a odsudek: „Neomylnictví, velkopanské, lehkovážné a povrchní rozhodování, popletené, nehistorické a vůbec nevědecké uvažování, nevážný, ano frivolní způsob myšlení, žalostné poblouzení zdravého citu i rozumu, nesvědomitá a vědecky nepřijatelná povrchnost.“¹³⁶ – to byly důvody, proč významný český historik, diplomat a autor četných publikací o dějinách česko-německých vztahů Kamil Krofta považoval knihu Emanuela Rádla za „smutné vysvědčení o autorově chápavosti a vědecké soudnosti“.¹³⁷ V současné době je osoba Emmanuela Rádla předmětem jak vysokého hodnocení, tak polemických soudů. Nicméně v otázce jejího názoru na kolonizační problematiku se přikláním k názoru Evy Háhnové, že kniha „Válka Čechů s Němci“ zprostředkovává dodnes českým čtenářům neobvyklou perspektivu pohledu na českou minulost „zvenčí“. Protože se nepřidrží pouze českých perspektiv pohledu „zevnitř“, nabízí české veřejnosti dodnes málo známé a nepromyšlené pohledy na minulost. Rádlovy úvahy tak ukazují českou společnost v širším kontextu, jako spoluaktéra na jevišti evropských dějin.¹³⁸

¹³⁵ E. RÁDL, *Válka Čechů*, s. 16.

¹³⁶ K. KROFTA, *Rádlova Válka Čechů s Němci*, in: *Národnostní Obzor*, roč. 1, sešit 2, 1930, s. 81 – 97, zde s. 88. Kroftovo rozsáhlé dílo k česko-německým vztahům je dnes relativně málo známé. Srovnej např. K. Krofta, *Die Deutschen*; TÝŽ, *Němci v Čechách*, Praha 1927; TÝŽ, *Die Deutschen im tschechoslowakischen Staate*, Praha 1937. Krofta se však vyjadřoval často i k národnostní problematice vůbec, srovnej m. j. K. KROFTA, *Národnostní vývoj zemí československých*, Praha 1934. Viz E. HAHNOVÁ, *Emanuel Rádl mezi českým nacionalismem a (sudeto)německým národovectvím*, in: *Emanuel Rádl – vědec a filosof. Sborník z mezinárodní konference konané u příležitosti 130. výročí narození a 60. výročí úmrtí Emanuela Rádla* (Praha 9. -12. února 2003), Praha 2004, pozn. č. 71.

¹³⁷ E. HAHNOVÁ, *Emanuel Rádl*, s. 548. Autorka však poukazuje na Rádlovo v této knize evidentní jednostranné zaměření se na český nacionalismus (bez komparace s německým a především na způsob používaného pojmosloví a myšlenkových stereotypů vycházejících z koncepcí sudetoněmečtí.

¹³⁸ E. HAHNOVÁ, *Emanuel Rádl*, s. 551.

Významného obohacení se česká univerzitní historiografie dočkala založením brněnské Masarykovy univerzity roku 1919 a zřízením historického semináře na tamější filosofické fakultě. „Otci zakladateli“ tohoto pracoviště se stali brněnský archivář Bohumil Navrátil a dva docenti Karlovy univerzity a zároveň středoškolští učitelé Julius Glücklich a Rudolf Urbánek, kteří byli záhy jmenováni řádnými profesory.¹³⁹ Rudolf Urbánek¹⁴⁰ byl osobností, která svým monumentálním literárním dílem významně obohatila českou historickou vědu.¹⁴¹ 13. století bylo Rudolfu Urbánkovi obdobím, kdy „nastoupení Přemysla I., jenž Němcům slul Otakarem, r. 1197 bylo vstupem Čech do nového, vyššího stadia vývojového.“ V těchto intencích cenil Urbánek zejména úspěchy Přemysla Otakara I. na poli mezinárodní politiky a upravování vztahů k Říši. Obšírnou pasáž věnoval Rudolf Urbánek i tzv. německé kolonizaci, na níž cenil zejména příchod emfyteutického práva do českých zemí, ale stavěl se kriticky k pronikání německého živelu a zejména k vzrůstající moci německého patriciátu i počáteční české pasivitě.

Vedle individuálního politického angažmá řady historiků se meziválečné období neslo ve znamení zakládání nových badatelských institucí. Nejvýznamnějším krokem se v tomto ohledu jeví vytvoření historických seminářů na nově vzniklých univerzitách v Brně a Bratislavě, přičemž nelze opomenout ani historická pracoviště na Husově teologické evangelické fakultě v Praze a na olomoucké Cyrilometodějské bohoslovecké fakultě. Vedle těchto vysokých učených došlo ke zřízení *Státní archivní školy*, kde měly být vychovávány budoucí archiváři a jejímž prvořadým úkolem bylo zbavit československou historiografii závislosti na vídeňském *Institutu pro rakouský dějepis*. Založení *Československého ústavu historického* v Římě pak vytvořilo podmínky pro československé badatele ve „věčném městě“. Edičními úkoly se měl zabývat *Státní ústav historický*, impulsy k pěstování soudobých dějin měly vycházet z *Památníku národního osvobození*, navazovat styky s vědci ze zemí východní Evropy bylo jedním z úkolů *Slovanského ústavu*. Nelze opomenout ani nové odborné časopisy jako *Časopis archivní školy*, *Naše revoluce* nebo obnovený *Slovanský přehled*.

¹³⁹ J. MAREK, *Gollova škola a brněnská historiografie meziválečného období*, in: *Brněnská věda a umění meziválečného období (1918-1939) v evropském kontextu*. Brno 1993, s. 87 – 89.

¹⁴⁰ Seznam disertačních dle *Ročenky brněnské university 1964-1968*, Brno 1969, s. 635 – 643 obsahuje pouze dvě práce věnující se dějinám středověkého osídlení. První je práce R. OLBRECHTA obhájená 27. 5. 1933 pod názvem: *Postup zalidňování Opavska a stanovení národnostních poměrů pro rok 1318*. Druhá pak práce A. Turka, *Charvátská kolonizace na Moravě* obhájená 1. 4. 1936.

¹⁴¹ J. BOUBÍN, *Rudolf Urbánek, historik husitského a poděbradského věku*, in: *Historici na brněnské univerzitě. Devět portrétů*, Brno 2008, s. 89.

Otázku německé kolonizace nemohla dlouhodobě přehlížet ani česká pozitivistická historiografie. Reprezentanti Gollovy školy,¹⁴² jmenovitě Josef Šusta,¹⁴³ hledali v této kolonizaci a v celém 13. století jakousi opožděnou modernizaci společnosti, která od 10. století vstřebávala progresivní prvky z evropského Západu. Podstata této modernizace měla spočívat především v rozšíření tržního a peněžního hospodářství, exploataci stříbrných dolů, důsledném využití ražené mince a s tím spojené podnikatelské aktivitě německého patriciátu. Tyto faktory především měly iniciovat vzestup státu za posledních přemyslovských králů. Josef Šusta tak jako jeden z prvních otrásl filozoficko – historickou koncepcí Františka Palackého. Tyto tendence lze vystopovat již v jeho předválečných studiích o přemyslovské době, zcela konkrétní realizace se jim pak dostalo v Posledních Přemyslovcích. Odmítá Palackého chápání německé kolonizace jako počátek katastrofy českého národa, naopak tuto skutečnost vyzdvihuje jako pozitivum především v otázce zakládání měst a přílivu finančního kapitálu. Jako historik specializující se na hospodářské a sociální dějiny přesvědčivě doložil, že feudální řád není import z německé oblasti. Odklání se tak od nazírání problematiky středověké „kolonizace“ čistě nacionální optikou a zdůrazňuje „modernizační“ charakter tehdejších změn. Obdobné stanovisko pak zastává Josef Pekař, který argumentoval v tom smyslu, že nejdůležitějším aspektem českých dějin bylo neustálé prolínání a přejímání germánského a románského způsobu života a myšlení, které se utvářelo v rámci římského impéria, jehož byly české země součástí.¹⁴⁴ Především na vnitřní a zahraniční politiku se soustředil ve svém monumentálním díle Václav Novotný.¹⁴⁵ Jeho obsáhlá práce obsahující rovněž pasáže soupisového charakteru (světští a církevní hodnostáři apod.) si do dnešních dnů uchovává vysokou informační hodnotu. Navzdory řadě pozoruhodných interpretací však postrádá výraznou vnitřní jednotící ideu.¹⁴⁶ Jakýmsi vyvrcholením české předválečné tvorby se v tomto smyslu stalo historické dílo Josefa V. Šimáka. Ve své práci o středověké

¹⁴² Generace historiků vyškolených u profesora JAROSLAVA GOLLA (1846 – 1929), který metodicky pozdvihl českou historiografii na dobovou evropskou úroveň. Viz F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 384 – 402.

¹⁴³ J. ŠUSTA, *Poslední Přemyslovci a jejich dědictví*. 1300-1308, Praha 1917; Pro moji práci jsou dále podnětná především jeho vrcholná díla o posledních Přemyslovcích, TÝŽ, *České dějiny* II. 1. *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935. JOSEF ŠUSTA (1874 – 1945) Jeden z předních českých historiků a vůdčích vědeckých autorit třicátých let. Velký syntetik s nesmírným literárním talentem.

¹⁴⁴ J. PEKAŘ, *O smyslu českých dějin*, Praha 1929. JOSEF PEKAŘ (1870 – 1937) Druhý z vůdčích postav české historiografie této doby. Jako historik se vyjádřil k většině zásadních témat českého dějepiscetví.

¹⁴⁵ VÁCLAV NOVOTNÝ (1868 – 1932). Výborný pramenný analytik, vydávající monumentální, faktograficky nesmírně obsáhlou syntézu českých dějin, jež měla být protiváhou dílu A. Bachmanna. Kromě svých monumentálních *Českých dějin* zpracoval také přehled církevních a náboženských dějin do Bílé Hory.

¹⁴⁶ V souhrnu F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 449 – 458, 657 – 670.

kolonizaci se tak proměnilo v podrobný obraz českého historického místopisu od konce doby knížecí až po dobu husitskou.¹⁴⁷ Poté co načrtl technickou stránku vesnické a městské kolonizace postupuje od západních krajů českých zemí na východ. Dílo o kolonizaci se tak proměnilo v podrobný obraz českého historického místopisu od konce doby knížecí až po dobu husitskou.

Vedoucí postavení tandemu Pekař – Šusta v českém meziválečném dějepisectví však začalo být zejména v druhé polovině třicátých let podrobováno kritice mladších badatelů.¹⁴⁸ Třetí dekáda dvacátého století pak do vývoje české historiografie přinesla mnoho převratných změn. Došlo k vytvoření *Československé společnosti historické* pod vedením Josefa Šusty, který její základní úlohu chápal v reprezentování československých historiků na mezinárodním fóru, čímž byly položeny základy pro organizovanější spolupráci se zahraničními badateli. Vedle toho však Společnost zorganizovala roku 1937 zprvní sjezd československých historiků, kde se projeví představy mladší generace na organizaci historické práce.¹⁴⁹

Významné však byly především změny personální, ke kterým došlo právě v třicátých letech, kdy lze hovořit o generační výměně v českém dějepisectví. V roce 1929 umírá Jaroslav Goll a brzy ho začínají následovat jeho přímí žáci, kteří po třicet předchozích let určovali podobu české odborné historiografie. Úmrtím Václava Novotného (1932), Jaroslava Bidla (1937) a Josefa Pekaře (1937), pokud máme zmínit ty nejvýznamnější, odešli přímí žáci Jaroslava Golla a na jejich místa nastupovali historici narození v osmdesátých a devadesátých letech 19. století. Ti již nebyli tak názorově vyhranění jako jejich učitelé, obohacovali svou metodologickou výbavu o nové přístupy a jinak chápali i poslání historické vědy. Mladší generace historiků tak postupně začala opouštět zažitá postupy gollovské pozitivistické historiografie a začala se rozcházet do mnoha různých skupin a proudů.¹⁵⁰ Někteří tehdejší aktéři dokonce hovořili o anarchii v dějepisectví.¹⁵¹ Všechny tyto náběhy, tj. generační výměna v české historické vědě, obohacení pozitivistického dějepisectví o nové přístupy, institucionální rozšiřování oboru atd., však byly přerušeny temnými roky druhé světové války.

¹⁴⁷ J. V. ŠIMÁK, *Středověká kolonizace v zemích českých*, in: *České dějiny I/5* (ed. V. Novotný), Praha 1938.

¹⁴⁸ Viz A. KOSTLÁN, *Struktura vědecké organizace období první Československé republiky*, in: *Bohemia docta. K historickým kořenům vědy v českých zemích*, Praha 2010.

¹⁴⁹ A. KOSTLÁN, *Struktura vědecké organizace*, s. 37 – 47. Jednotlivé příspěvky ze sjezdu jsou otištěny in: *První sjezd československých historiků. Otázky a debaty*. Praha 1938.

¹⁵⁰ Lze zde zmínit např. vznik marxisticky orientované Historické skupiny v roce 1937.

¹⁵¹ A. KOSTLÁN, *Struktura vědecké organizace*, s. 32.

2.2.3 Období 1938 – 1945

Období tzv. druhé republiky¹⁵² a protektorátu představuje v dějinách českého dějepiscetví výrazný zlom.¹⁵³ Historiografie jako nezbytný zdroj českého národního smýšlení byla okupační mocí cíleně potlačována. Řada předních dějepisců byla internována v koncentračních táborech či popravena. Zmínit lze například historika a prvorepublikového ministra zahraniční Kamila Kroftu, který umírá v roce 1945 na následky věznění v terezínské Malé pevnosti.¹⁵⁴ Uzavření českých vysokých škol a omezení či zrušení většiny badatelských ústavů znamenalo přerušování dosavadní kontinuity historického bádání. Šustovo dílo připravované v letech 1936 – 1942 „Dějiny lidstva od pravěku k dnešku“ nebylo dokončeno. Český intelektuální svět se vesměs odmlčel, nebo stáhl do ústraní. Ke slovu se tak dostaly spíše drobné studie propagandistického charakteru, které se snažily o dementování „českého dějinného mýtu“ vycházejícího z koncepcí Palackého a Masaryka. Za všechny lze jmenovat například knihu „Český mýthus. Co nám daly dějiny“ z roku 1943 od Emanuela Vajtauera.¹⁵⁵ či „Děje a Bludy“ od Emanuela Moravce.¹⁵⁶ Tyto publikace vesměs vycházely se staršího (sudeto)německého pojetí dějin. Mimo jiné byly ožiovány teorie o autochtoním původu německojazyčného obyvatelsta, které měly přinejmešmím zpochybnit čistě slovanský charakter raně středověkého českého státu. Ve výkladu středověké kolonizace byly zůrazňovány „modernizační“ prvky a celkový blahodárny vliv na české země či obecně prostor střední Evropy. Veškeré poznatky nového bádání pak byly interpretovány v přímé závislosti na aktuální politické objednávce okupační moci.¹⁵⁷

2.2.4 Období 1945 – 1989

Po druhé světové válce na čas zmizelo téma středověké kolonizace z repertoáru československé historiografie. Bylo příliš svázáno s problematikou česko-německých vztahů a sudetského pohraničí. Po traumatizující zkušenosti dlouhodobě gradujícího národnostního konfliktu, který v souvislosti se světovou válkou eskaloval do tragických rozměrů, nebylo ani

¹⁵² K období tzv. druhé republiky srovnej např. J. KUKLÍK - J. GEBHART, *Druhá republika 1938-1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha – Litomyšl 2004.

¹⁵³ Srovnej např. D. BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, Praha 2000.

¹⁵⁴ K životním osudům Kamila Kroftu viz V. V. ŠTECH, *V zamlženém zrcadle*. Praha 1969, str. 179.

¹⁵⁵ E. VAJTAUER, *Český mýthus. Co nám daly dějiny*, Praha 1943.

¹⁵⁶ E. MORAVEC, *Děje a Bludy: O šířce evropské cesty, o zarostlé národní pěšině a nejvíce o této válce*, Praha 1942.

¹⁵⁷ Srovnej A. KOSTLÁN, *Wiissenschaft in den Bömischen Ländern*, Praha 2004; TÝŽ, *Obecné souvislosti vývoje české vědy v letech 1939-1945*, in: *Věda v českých zemích za druhé světové války*. Praha, 1998, s. 21-30.

v rámci akademického diskursu z počátku příliš prostoru pro věcný tón diskuze. Tématu se, spíše v podtextu, věnovala převážně vlastivědná literatura, která se na české straně vyznačovala silně defenzivními postoji vůči předválečné (sudeto)německé regionalistice. Pro oblast západních Čech (Egerland) je možno jmenovat například práce Emanuela Šimka, Alexandra Grosse a Karla Nejdla.¹⁵⁸ Svou relevanci mají též studie Zdeňka Fialy,¹⁵⁹ na jehož práci je patrný posun od tvrdě formulovaných protiněmeckých postojů k akceptování reálnějších souvislostí či Vladimíra Holého.¹⁶⁰ Česká historiografie byla nadto v poválečné době opět zásadně ovlivněna politickou situací a s ní spojeného marxistického pojetí výkladu dějin. V jeho rámci byl pojem kolonizace výrazně rezistentnější než na Západě. Jeho pojetí však bylo převážně negativní. Vycházelo ze starší tradice marxistického dějepiscectví, které interpretovalo proces osídlování východních oblastí jako „loupeživou expanzi německých feudálních pánů na východ“.¹⁶¹ Tento pohled zastávala jak historiografie v komunistických zemích, tak historiografie v anglosaském prostoru.¹⁶² Jak konstatoval Wolfgang Wippermann, pojetí, podle něhož bylo osídlování východních oblastí částí věčné německé „expanze na východ“, se zde rozšířilo jako svého druhu protiněmecká ideologie.¹⁶³ V oficiálním pohledu československé historiografie se tak propojilo klasické pojmání Němců jako emigrantů a kolonistů s marxistickou ideologií. Jako klasický příklad tohoto propojení může posloužit programový spis Václava Husy „Epochy českých dějin“ z roku 1948. Právě tento způsob pohledu je dosud pevně zakotven ve velké části tradiční lidové paměťové kultury: Němci jako bohatí a šlechtou protěžovaní kolonisté, kteří zničili staroslovanskou, sociálně homogenní společno

¹⁵⁸ EMANUEL ŠIMEK (1883 – 1963) Profesor prehistorie a protohistorie na brněnské univerzitě zaměřující se na otázky etnologické o době pobytu a vzájemných stycích Keltů, Germánů a Slovanů. Další oblastí jeho zájmu byla historická geografie slovanských hradišť a problematika sjednocovacího procesu raně středověkého přemyslovského státu. Do této souvislosti patří i jeho pozdní studie o slovanském osídlení Chebska, viz E. ŠIMEK, *Chebsko – dnešní nejzápadnější slovanské území – v staré době*, Brno 1955. ALEXANDR GROSS (1918 – 1986) Regionální historik a badatel. Pro sledovanou problematiku je důležitá především jeho práce o slovanském osídlení Karlovarska. Viz A. GROSS, *Staroslovanské osídlení Karlovarska*, in: Historický sborník Karlovarska, 1955, s. 13 – 40. KAREL NEJDAL (1900 – 1990) Významný karlovarský historik a badatel. V dané souvislosti viz K. NEJDAL, *Počátky kolonizace valdsaského kláštera a germanizace Karlovarského kraje*, in: Historický sborník Karlovarska 1955, s. 56 – 76.

¹⁵⁹ Z. FIALA, *Vztah českého státu k německé říši do počátku 13. století* (Podle kritiky pramenů), Sborník historický 6, 1959, s. 23 – 95. TÝŽ, *Přemyslovské Čechy*, Praha 1975, s. 140 – 158.

¹⁶⁰ V. HOLÝ, *Připojení Chebska k německé říši*, Minulostí západočeského kraje VI, 1968, 223 – 250.

¹⁶¹ Např. E. ENGEL – S. EPPERLEIN, „*Die feudale deutsche Ostexpansion im 12. und 13. Jahrhundert und die Herausbildung der vollentwickelten Feudalgesellschaft zwischen Elbe und Oder*“, in: Joachim Hermann (ed.), *Die Slawen in Deutschland, Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neiße vom 6. bis 12. Jahrhundert. Ein Handbuch*, Berlin 1970, s. 313 – 375.

¹⁶² Walter Schlessinger psal o „*podivné jednotné vědecké frontě od Moskvy přes Poznaň, Prahu a Východní Berlín až po Londýn*“ (*Die gesichtliche Stellung*, s. 519).

¹⁶³ W. WIPPERMANN, *Der „deutsche Drang nach Osten“, ideologie und Wirklichkeit eines politistischen Sibilgwortes*, Darmstadt 1981.

Postupem doby se česká historiografie vzdálila od pojetí, v nichž se „vpád německých kolonistů“ nahlížel jako jedinečný předěl. Akcentována byla kontinuita vývoje a domácí zdroje vrcholně středověké transformace. Tato změna byla zčásti motivována paralelním německým bádáním relativizujícím předválečná interpretační schémata. Zčásti však také pokusy marginalizovat význam německého obyvatelstva v českých dějinách. Již na počátku šedesátých let 20. století varovala Libuše Hrabová před (domnělým) nadhodnocováním kolonizačního procesu.¹⁶⁴ Na starší „buržoazní“ české a německé dějepisceví se snesla kritika, že věnovalo kolonizaci příliš velkou pozornost.¹⁶⁵ Této interpretaci dále pomohlo zavedení dějin osídlení jako zvláštní disciplíny, protože se výzkumná práce nyní zaměřila na autochtonní slovanskou („vnitřní“) kolonizaci a na slovanský podíl na sociální transformaci.¹⁶⁶ Odklon od výzkumu „německé kolonizace“ v pohraničním prostoru byl částečně kompenzován přesunem odborných aktivit pro vědecké zkoumání starých slovanských území. Do značné míry se jednalo o paralelu s předválečným výzkumem německých regionálních badatelů, pouze jinak „národnostně“ zaměřenou. Pokud byly středem pozornosti výzkumu bývalé německé oblasti, pak se prozkoumávaly téměř výhradně v souvislosti s poměry mezi slovanským obyvatelstvem před osídlováním východních oblastí „německými kolonisty“ ve 13. století.¹⁶⁷ Byly akcentovány rysy prokazující kontinuitu osídlování jak na venkově, tak i ve městech. Nová, marxistická historiografie měla nyní ukázat, „že středověká kolonizace a výstavba měst vzešly ve své podstatě z domácího vývoje“ a že byly více závislé na vnitřních sociálních faktorech.¹⁶⁸ Je zřejmé, že relativizace „německé východní kolonizace“ souvisela s přeložením zájmů dějin osídlení, které mělo zase příčinnou souvislost s odumíráním regionální historie v pohraničí. Po odsunu (či vyhnání) tamních obyvatel nebyl dlouhou dobu nikdo, kdo by se mohl zabývat osídlovacími procesy v těchto

¹⁶⁴ L. HRABOVÁ, *K problému německé kolonizace ve střední Evropě*. Sborník historický 9, 1962, s. 67 – 95.

¹⁶⁵ J. ŽEMLIČKA, *Dějiny osídlení dolního Poohří a Českého středohoří*, Praha 1981, s. 7. Podle Zdeňka Boháče (který ovšem patří k několika málo nemarxistickým historikům) nadhodnocoval význam německé kolonizace také Josef Vítězslav Šimák, a to „proti své vůli a proti historické pravdě“ (*Dějiny osídlení středního Poohří*, Praha 1978, s. 3).

¹⁶⁶ Viz např. P. CHOC, *Osídlení Čech před účasti cizích kolonistů*, Demografie 5, 1963, s. 38 – 52, 126 – 137, 235 – 244, 321 – 349; J. SLÁMA, *Příspěvek k vnitřní kolonizaci raně středověkých Čech*, Archeologické rozhledy 19, 1967, s. 433 – 445. Pro vývoj měst J. KEJŘ, *Nad počátky našich měst*, Československý ČCH 24 1976, s. 377 – 401.

¹⁶⁷ To je ostatně živým tématem až dodnes. Srov. např. přehled děl věnovaných dějinám osídlování v severozápadních Čechách: T. VELÍMSKÝ, *Trans montes ad fontes! K roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech*, Most 1998, s. 107. K přehledu starších prací o historii osídlení viz J. ŽEMLIČKA – J. KLÁPŠTĚ, *Studium dějin osídlení*, s. 884 – 906.

¹⁶⁸ J. ŽEMLIČKA, *Dějiny osídlení*, s. 8. Tuto interpretaci ohlásil již v padesátých letech F. GRAUS (*Dějiny venkovského lidu*), Později však své názory částečně změnil a především je „denacionalizoval“.

regionech a pokud ano, tak se jednalo pouze o defenzivní revizi či negaci starších interpretačních schémat.

Změnu přinesla až interpretace historika Františka Grause,¹⁶⁹ který po Janu Slavíkovi¹⁷⁰ rozvíjel od konce čtyřicátých let hospodářská a sociální témata. Jeho zájem o hospodářské otázky, agrární vývoj, rozšiřování sídelní ekumeny i tvary polí a vesnic nabídl historickému a archeologickému výzkumu četné podněty k zamyšlení. V tomto spektru se Grausovo dílo stalo výzvou k dalšímu, již kritičtějšímu a vnějším podnětům otevřenějšímu bádání. V programové, německy napsané stati varoval před rozlišováním německých a slovanských dějin státnosti.¹⁷¹ Představa o určující slovanské či germánské jednotě je prý záležitostí novověkou, vrcholící až v období romantismu. Dělení evropských dějin středověku podle etnických měřítek je údajně „pozůstatkem starého tradičního pojetí dějin“.¹⁷² Celý pojem kolonizace je podle Františka Grause nešťastný, protože neguje skutečnost, že celý takzvaný kolonizační proces měl ještě starší, slovanské předchůdce.¹⁷³ Na rozdíl od moderních kolonizací v zámoří nebylo prý osídlování organizováno ze starých sídelních oblastí, nýbrž je organizovali „zeměpáni nebo podnikatelé přímo z nové ovládnutého území“.¹⁷⁴ Pojímání kolonizace jako „německé“ nebo „germánské“ považuje proto Graus za nevhodné. Na tento diferencovanější pohled pak částečně navázal například Zdeněk Fiala.¹⁷⁵

Nové evropské chápání kolonizace jako zrychleného osídlovacího tlaku prolutého s hospodářskými, sociálními a kulturně politickými jevy, nezůstalo na české odborné scéně bez odezvy. Praktické a metodické podněty vycházely především z okruhu archeologů středověku soustředěných v Archeologickém ústavu ČSAV.¹⁷⁶ Byla řešena především otázka o skladbě a vzájemném vztahu venkovského a městského osídlení, jeho proměnách a propojení těchto procesů s ekonomikou.

¹⁶⁹ F. GRAUS, *Dějiny venkovského lidu*. Ke Grausovi viz *František Graus - člověk a historik*. Sborník z pracovního semináře Výzkumného centra pro dějiny vědy konaného 10. prosince 2002. [Sest. a red. připravili]: Beneš, Zdeněk - Jiroušek Bohumil - Kostlán, Antonín. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy 2004. 226 s. Práce z dějin vědy. 8.

¹⁷⁰ JAN SLAVÍK (1885 – 1978) Marxisticky orientovaný historik vycházející z teorie historického a dialektického materialismu. Kritik názorů Josefa Pekaře ve věci charakteru husitské revoluce a o smyslu a periodizace českých dějin. Viz F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 739 – 746.

¹⁷¹ F. GRAUS, *Deutsche und slawische Verfassungsgeschichte?*, *Historische Zeitschrift* 197 (1963), s. 277.

¹⁷² F. GRAUS, *Deutsche und slawische Verfassungsgeschichte?*, s. 267.

¹⁷³ F. GRAUS, *Deutsche und slawische Verfassungsgeschichte?*, s. 300.

¹⁷⁴ F. GRAUS, *Deutsche und slawische Verfassungsgeschichte?*, s. 309.

¹⁷⁵ ZDENĚK FIALA, *Přemyslovské Čechy*.

¹⁷⁶ Jednalo se především o MIROSLAVA RICHTERA a ZDENKA SMETÁNKU.

Národnostní podmínění a zpolitizování tématu vrcholně středověké kolonizace se snažil překonat rovněž profesor olomoucké univerzity Ladislav Hosák. Jeho cílem bylo vytvořit objektivní obraz osidlovacího procesu a zhodnotit jeho význam v dějinách českého státu. Na základě rozsáhlých znalostí moravských a slezských regionálních dějin a jejich pramenné základny¹⁷⁷ zachytil ve velkém počtu článků a statí obraz postupu osidlování, jeho národnostní struktury a hospodářského přínosu v mnoha regionech Moravy a Slezska. Určitým vyvrcholením Hosákova díla o osidlovací problematice se pak stala jeho práce o osidlování Dyjsko-svrateckého úvalu.¹⁷⁸ Inspirativní zahraniční podněty jako otázky strukturálních změn osídlení a studium tvarů sídlišť a plužin zprostředkoval odborné veřejnosti Miroslav Štěpánek.¹⁷⁹ Především díky aktivitě Zdeňka Smetánky a jeho spolupracovníků¹⁸⁰ se dostávalo studium každodennosti středověkého venkovského osídlení na novou kvalitativní úroveň. Na městské lokality a jejich hmotnou kulturu se zaměřili Miroslav Richter, posléze Josef Bláha, Tomáš Velímský, Jan Klápště, Zdeněk Dragoun nebo Rudolf Procházka. Jakýsi průřez jejich prací nabízí sborník *Středověká archeologie a studium počátků měst* (1977).¹⁸¹ Bylo navázáno na studium Dobroslava Líbala, který jako specifický historický pramen zkoumal půdorysné dispozice měst.¹⁸² Tyto poznatky byly doplňovány závěry právně historického bádání, v němž se prosazovaly především závěry Jiřího Kejře a Františka Hoffmanna.¹⁸³ Obě linie, archeologickou i právně historickou, sblížovali především

¹⁷⁷ Tyto znalosti jsou shrnuty především v jeho *Historickém místopisu země Moravskoslezské*, Praha 1933 -1938.

¹⁷⁸ L. HOSÁK, *Středověká kolonizace Dyjsko-svrateckého úvalu*, in: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis (dále jen AUPO), Historica XI, Praha 1967. Bibliografie Hosákových prací sestavené J. HOLINKOVOU a publikované in: *Časopis společnosti přátel starožitností* (dále jen ČSPS) 66, 1958, s. 104 – 109 (práce do roku 1958) a in: *Tulák minulostí, K sedmdesátinám prof. Dr. Ladislava Hosáka*, Trutnov 1968, s. 14 – 20 (práce do roku 1967). Dále srovnej F. MUSIL, *Přínos díla profesora Ladislava Hosáka pro studium dějin osídlení*, in: Acta universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 28, 1998, s. 141 – 145.

¹⁷⁹ M. ŠTĚPÁNEK, *Ke středověké koncentraci osídlení*, in: Z českých dějin. Sborník prací in memoriam prof. dr. V. Husy, Praha 1966, s. 63 – 75; TÝŽ, *Plužina jako pramen dějin osídlení*, ČSČH 15, 1967, s. 725 – 746. TÝŽ, *Patrocinia a středověké cesty*, ČSČH 16, 1968, s. 551 – 570; TÝŽ, *Strukturální změny středověkého osídlení*, I - II, ČSČH 17, 1969, s. 457 – 488, 649 – 680.

¹⁸⁰ Z. SMETÁNKA, *Současný stav archeologického výzkumu hmotné kultury zemědělských osad X. - XV. století v Čechách*, ČSČH 13, 1965, s. 239 – 268; TÝŽ, *Přírodní poměry a osídlování Čech v 10. - 13. století*, AH 3, 1978, s. 331 - 335. Z. SMETÁNKA - J. KLÁPŠTĚ, *Archeologie a česká vesnice 10. - 13. století*, AR 27, 1975, s. 286 – 296. Z dalších spolupracovníků jmenujme například Ervína Černého, Vladimíra Nekudu, Roberta Snášila, Zdenka Měřínského, Josefa Ungera či Rudolfa Krajíce.

¹⁸¹ M. RICHTER (ed.), *Středověká archeologie a studium počátků měst: sborník příspěvků přednesených na celostátní konferenci středověkých archeologů v Hradci Králové, 22. -27. září 1975*.

¹⁸² D. LÍBAL, *Rozwój miast czeskiej od XI wieku do rewolucji husyckiej*, Kwartalnik Architektury i Urbanistyki 3, 1958, s. 241 – 268.

¹⁸³ J. KEJŘ, *Zwei Studien über die Anfänge der Stadtverfassung in den böhmischen Ländern*, Historica 16, 1969, s. 81 – 142; TÝŽ, *Nad počátky našich měst*, s. 377 – 401; TÝŽ, *Městské zřízení v českém státě ve 13. století*, ČSČH 27, 1979, s. 226 – 252. F. HOFFMANN, *K oblastem českých práv městských*, Studie o rukopisech 14, 1975, s. 27 – 67.

Jindřich Tomas, Jan Smetana a Josef Žemlička.¹⁸⁴ S využitím toponomastického studia určil rozsah staré ekumeny Vladimír Šmilauer, z archeologů se pokusil vystihnout raně středověkou sídelní dynamiku Jiří Sláma. Historickogeografické aspekty pak rozvíjel zejména Zdeněk Boháč.⁹⁵ Nově koncipované dějiny osídlení začaly důsledněji stavět na mezioborové spolupráci nejen společenskovědních, ale i přírodovědných disciplín. Rozšiřovalo se spektrum využívaných pramenů, hledaly se možnosti jejich kritického uplatnění (studium patrocinií, komunikací, hmotných památek, majetkových poměrů aj.). Sledováním genetického vývoje tvarů vesnic a pluzin se vtáhl do sídelně historických zájmů novodobý kartografický materiál (vojenská mapování, indikační skici stabilního katastru apod.).¹⁸⁵ Součástí rozšířeného spektra historického výzkumu se staly rovněž práce z oblasti dějin výtvarného umění. Tato disciplína s bohatou tradicí začala od osmdesátých let zhodnocovat své úsilí v syntetizujících titulech, začleňujících rozmach pozdně románského a raně gotického vývoje do evropského kontextu.¹⁸⁶ Velké syntézy šedesátých až osmdesátých let, které v rámci středověku měly dát ucelený pohled na obsah a průběh 13. století, se však přes různé inovační prvky svým pojetím a členěním obvykle hlásily k směrům tradičního zpracování. Obvykle postrádaly hlubší provázanost nejen s evropskou „změnou“, nýbrž i s vyhodnocováním kvalitativních proměn českého prostředí. Dají se tak charakterizovat téměř všechny české i německé, kolektivní nebo autorsky individuální „přehledy“, i když bývají odlišné co do východisek i závěrů. Na svou dobu progresivním pokusem ukázat 13. století jako soubor dílčích proměn se stal sborník *Třinácté století v českých dějinách* (1979). Cílevědomější snaha po ukotvení českého „století velkého zlomu“ v modernizačních trendech středověké Evropy se nápadněji projevila až v souhrnech vydaných po roce 1989.¹⁸⁷

¹⁸⁴ J. TOMAS, *Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému právu*, Sestavili J. Klápště a O. Kotyza, Litoměřice 1999. J. SMETANA, *K topografii areálů severočeských měst ve 13 a 14. století*, ČsČH 27, 1979, s. 573 – 579. J. ŽEMLIČKA, *Přemyslovská hradska centra a počátky měst v Čechách*, ČsČH 26, 1978, s. 58 – 81. K dalším pracím viz J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 24.

¹⁸⁵ Z. BOHÁČ, *K novému pojetí studia dějin osídlení v Čechách*, in: *Badania z dziejow osadnictwa i toponimii*. Red. J. Janczak i T. Ładogórski, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978, s. 21 – 35; J. KLÁPŠTĚ – J. ŽEMLIČKA, *Studium dějin*, s. 884 – 906; k možnostem kartografického využití E. SEMOTANOVÁ, *Kartografie v historické práci*, Praha 1994; Viz J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 24.

¹⁸⁶ J. KUTHAN (ed.), *Umění doby posledních Přemyslovců*, Praha 1982; J. KRÁSA a kol., *Umění 13. století v českých zemích*, Praha 1983; Dále například J. KUTHAN, *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách*, Praha 1983; TÝŽ *Česká architektura v době posledních přemyslovců. Města, hrady, kláštery, kostely*, Vimperk 1994; A. MERHAUTOVÁ - D. TŘEŠTÍK, *Románské umění v Čechách a na Moravě*, Praha 1983; TÍŽ, *Ideové proudy v českém umění 12. století*, Praha 1985.

¹⁸⁷ Viz J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 30.

2.2.5 Období 1989 – 2010

Období od počátku devadesátých let představuje v daném kontextu cosi jako „soudobé dějiny“. Realitně malý časový odstup neumožňuje dostatečně kritické zhodnocení. Nicméně lze konstatovat, že konec komunistického zřízení znamenal v české historiografii zcela logicky zásadní zlom. Obnovily se kontakty se zahraničními pracovišti a česká věda se začala postupně stále více začleňovat do evropského diskursu. To se odrazilo převším na práci Dušana Třeštíka, který navázal na svá předchozí studia u Františka Grause studiem u J. Le Goffa a zprostředkoval tak českému dějepisectví metodické podněty z okruhu francouzské školy Annales. Ty měly vliv nejen na jeho teoretické úvahy o teorii a metodologii historické vědy, ale projevíly se i v praktické rovině výzkumu českého raného a vrcholného středověku. V jeho pojetí začaly být důsledněji promyšleny meze a limity interdisciplinární spolupráce, především pak mezi historií, archeologií a dějinami umění.¹⁸⁸ S Třeštíkem pak spolupracoval Petr Sommer zabývající se primárně problematikou archeologie středověku a církevními dějinami.¹⁸⁹ Třetí z této výrazné generační skupiny je Josef Žemlička. Jeho záběr je kromobyčejně široký. V souvislosti s danou problematikou a výše uvedenými autory je však třeba zdůraznit rozsáhlou a koncepčně značně inovativní publikaci „Přemyslovci“, která byla jejich společným dílem.¹⁹⁰ V ní se zúročili řady předchozích studií všech tří autorů dlouhodobě se pohybujících (nejen) v problematice českého raného a vrcholného středověku. Z jeho samostatných prací z tohoto období je kromě sérií článků¹⁹¹ nutné připomenout řadu obsáhlých monografií podrobně mapujících přemyslovské období.¹⁹² Na Žemličku v mnohém navazuje Jan Klápště, nicméně jeho archeologické ukotvení s mimořádnými interdisciplinárními přesahy a především soustředěný zájem, který dlouhodobě věnuje právě

¹⁸⁸ Z obsáhlého díla Dušana Třeštíka pouze výběrově. K teoretickým otázkám historického bádání a mezioborové studie viz D. TŘEŠTÍK, *O dějinách a paměti*, Dějiny – Teorie – Kritika I, č. 1, s. 107 – 113; TÝŽ, *Myslití dějiny*; TÝŽ, *Češi a dějiny v postmoderním očistci*, Praha 2005. TÝŽ, *K poměru archeologie a historie*, AR 53, 2001, č. 2, s. 357 – 361; TÝŽ, *Ideové proudy v českém umění 12. století*, Praha 1985. K otázkám „vrcholně středověké transformace“ pak D. TŘEŠTÍK, *Proměny české společnosti ve 13. století*, FHB 1, 1979, s. 131 – 154.

¹⁸⁹ Srovnej např. P. SOMMER, *Církev a český stát od 10. do 13. století*, in: Przemyslidzi i Piastowie – twórci i gospodarze średniowiecznych monarchii, ed. Józef Dobosz, Poznań 2006, s. 43 – 77; P. SOMMER, *Duchovní svět raně středověké české laické společnosti*, in: Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa. Mezinárodní symposium uspořádané Českou křesťanskou akademií a Historickým ústavem AV ČR 19. a 20. listopadu 1997 v Praze, ed. Dušan Třeštík a Josef Žemlička, Praha 1998, s. 133 – 166.

¹⁹⁰ P. SOMMER – D. TŘEŠTÍK – J. ŽEMLIČKA, *Přemyslovci. Budování českého státu*, Praha 2009.

¹⁹¹ Pouze výběrově: J. ŽEMLIČKA, *Markomané, Němci*, s. 235 – 272; TÝŽ, *Středověká kolonizace v pojetí*, s. 101 – 111; TÝŽ, *České 13. století: „privatizace státu“*, Český časopis historický 101, 2003, s. 509 – 541; TÝŽ, *Němci, německé právo*, s. 33 – 46.

¹⁹² J. ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců*; TÝŽ, *Čechy v době knížecí*; TÝŽ, *Počátky Čech královských*, s. 30; TÝŽ, *Přemysl Otakar I.*

dějinám středověkého osídlení, mu v daném kontextu propůjčuje mimořádné postavení.¹⁹³ Na své předchozí výzkumy navázal rovněž Tomáš Velímský věnující se problematice rané kolonizace a role újezdů.¹⁹⁴ Dále je možné zmínit Pavlínu Rychterovou, Martina Wihodu,¹⁹⁵ Jana Kremera,¹⁹⁶ Martina Mikuláše,¹⁹⁷ či Pavla Vařeku.¹⁹⁸ Z nejmladší badatelské generace je pak možno upozornit na práce Ondřeje Maliny, Tomáše Klíra či Jana Hasila.¹⁹⁹

Jak již bylo řečeno, české dějepiscectví se v této době plně včlenilo do evropského diskursu. Převzalo z něj i koncept vyšlý z okruhu německého *Ostforschung*, podle nějž představovala „východní kolonizace“ „univerzálně historický proces, jenž postupoval od západu k východu a vedl k okcidentalizaci východní části Evropy.“²⁰⁰ Vznikající koncept „proměny středověké Evropy“ se ale dočkal dalších významných podnětů ze strany francouzské medievistiky, která v druhé polovině 20. století prohlubovala výklad o dvou etapách středověkých dějin. Navazovala na dílo Marca Blocha, jenž rozlišoval dva „feudální věky“ s předělem v 11. století a zdůrazňoval význam ekonomického rozvoje příznačného pro mladší středověk ohraničený lety 1050-1250. Pojetí středověkých dějin, kladoucí výrazný předěl do období kolem roku 1000, zastával i Georges Duby. Jeho kontrastní pojetí ovlivnilo evropskou medievistiku. V interdisciplinárně pojatém výzkumu se stále výrazněji uplatňovala archeologie. Zdálo se, že přináší cenné nezávislé ověření tohoto pojetí. Podle ní se totiž obraz rurálního prostředí před rokem 1000 ostře lišil od pozdější podoby vesnice. Začalo se tak rýsovat nové pojetí proměny středověké Evropy. Její počátky měly spadat do doby kolem roku 1000 v severní části Francie a následně se měla šířit dalšími částmi kontinentu, aby na

¹⁹³ J. KLÁPŠTĚ – J. ŽEMLIČKA, *Studium dějin osídlení*, s. 884 – 906; J. KLÁPŠTĚ, *K některým problémům*, s. 93 – 111; TÝŽ, *Česká archeologie a studium problematiky 13. století (teze referátu)*, AH 14, 1989, s. 9 – 17; TÝŽ, *Studies of structural change*, s. 396 – 405; TÝŽ, *Změna - středověká transformace a její předpoklady*, in: *Mediaevalia archaeologica bohemia 1993*, Praha 1994, s. 9 – 59; TÝŽ, *The Czech Lands in Medieval Transformation*, Leiden – Boston 2012.

¹⁹⁴ T. VELÍMSKÝ, *K problematice rané kolonizace 12. století v Českém středohoří a vzniku feudální pozemkové držby*. MHB 4, 1995 [vyd. 1997], s. 81-123; TÝŽ, *Trans Montes, ad Fontes!*

¹⁹⁵ P. RYCHTEROVÁ – M. WIHODA, *Kolonisation und Akkulturation im Mittelalter*, in: *Die mittelalterliche Kolonisation. Vergleichende untersuchungen*, Prag 2009, s. 7 – 20.

¹⁹⁶ J. KREMMER, *Die kollonisation und der Zisterzienorder*, in: *Die mittelalterliche Kolonisation. Vergleichende untersuchungen*, Prag 2009, s. s. 63 – 92.

¹⁹⁷ *Die Vervaldung der Landschaft am Beispiel Südböhmens*, 93 – 100.

¹⁹⁸ P. VAŘEKA a kol., *Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku I*. Plzeň 2006.

¹⁹⁹ O. MALINA, *Stabilizace sídelní sítě vrcholného středověku ve střední a západní Evropě*, FF ZČU v Plzni, 2011 (diss); T. KLÍR, *Osídlení zemědělsky marginálních půd v mladším středověku a raném novověku*, Praha – Brno 2008. J. HASIL, *Raně středověké osídlení Chebska*, *Studia Mediaevalia Pragensia* 9, 2010, S. 7 – 73; TÝŽ, *Egerland - mittelalterliche Landesausbau und Ausbau der modernen Nationalidentität*, in: Gringmuth-Dallmer, E. - Klápště, J. (Hrsg.), *Tradition - Umgestaltung – Innovation* (v tisku).

²⁰⁰ K. ZERNACK, „*Ostkolonisation*“, s. 105 – 116.

východ střední Evropy dospěla ve 13. století. Během několika málo let se však tato koncepce začala pomalu rozpadat. V celoevropském měřítku začala být zdůrazňována kontinuita a pozvolnost změn. Okcidentalizační proces, který probíhal ve středovýchodní Evropě, je tak nadále členěn do dvou etap. První spočívá v šíření instituce státu a a křesťanství během 9. – 10. století. Tímto způsobem pak byl v podstatě vymezen územní rámec, do něhož vstoupila druhá europeizační etapa soustředěná do 13. století. Tento proces je pak interpretován jako masivní transfer organizačních a výrobních postupů, ale také nejrůznějších pravidel každodenního života.²⁰¹ Tento v podstatě strukturalistický popis velkých procesů je pak doplňován mikrohistorickými sondami či alepoň studii popisujícími některé aspekty těchto událostí na menších územích či optikou specifických aktérů (mnišské řády, šlechtické rody). Popis strukturálních proměn středověkého osídlení pak souvisí s opuštěním koncepce jednoznačně (nutně) progresivního vývoje a je veden jako popis změny, jejíž nedílnou součástí je i regres.

2.3 NĚMECKOJAZYČNÁ HISTORIOGRAFIE

V 19. století se v německojazyčné bohemikální historiografii konstitovalo několik proudů. Prvním z nich je idealisticko-univerzalistická historiografie, která překračuje svůj vrchol již v letech 1848/49. Čerpá z univerzalistické historické ideologie německého liberalismu (Wenzel Zacharias Ressel, Anton Heinrich Springer). Dalším je německá reakce vůči Palackému (Josef Leonhard Knoll, F. Anton Schmalzfuss) a nakonec vlastní německá nacionálně-liberální historiografie v Čechách, k jejímuž plnému rozvoji dochází od šedesátých let 19. století především v souvislosti se založením spolku *Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen* v roce 1862 (Ludwig Schlesinger, Julius Lippert, Adolf Bachmann).²⁰² Neméně důležitý je pak výše zmíněný dualismus mezi univerzitním dějepiscetvím a regionalistikou.

2.3.1 Období 1848 – 1918

Vznik dvou rozdílných národních historiografií v českých zemích v polovině 19. století odrážel rozdvojení společnosti zemí Koruny české. Podle Michaela Neumüllera německá historiografie zpočátku připomínala svým charakterem spíše severozápadní a

²⁰¹ Srovnej J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s 405 – 406.

²⁰² Srovnej M. NEUMÜLLER, *K německému liberálnímu dějepiscetví 19. století v Čechách*. *Studia territorialia* 1, 2001 [vyd. 2002], č. 3, s. 120.

severní maloněmeckou historiografickou liberální školu než historiografii rakouskou.²⁰³ Opustila totiž prorakouský, monarchistický pohled na dějiny. Zároveň lze říct, že měla jakoby obranný charakter vůči historiografii české. Jejím cílem bylo dokázat historickou úlohu Němců v zemích Koruny české, protože zastávala názor, že Češi - a také čeští historikové - tuto úlohu podceňují. Mezníkem pro vývoj obou historiografií byla publikace knihy Františka Palackého *Geschichte von Böhmen* v roce 1836, a zvláště její české verze *Dějiny národa českého v Čechách v Moravě* v roce 1848.²⁰⁴ Obsahovala totiž celkový pohled na soužití obou národů, na který německá historiografie musela reagovat. K reakci se velmi hodilo téma německé kolonizace a kolonizace na německém právu ve středověkém českém státě. Na otázce německé kolonizace a vzniku německého měšťanstva tak lze velmi dobře ukázat historicko-ideologické rysy německé liberální historiografie. V jejím rámci byla akcentována především otázka vzniku a významu zemského „němectví“, ve smyslu původu obyvatel hovořících germánskými dialekty a jejich role v dějinách země, potažmo národa. Němečtí liberální historikové se dívali na kolonizaci z hlediska historické úlohy Němců v českém státě a hodnot důležitých pro soudobou buržoazii a přikládají tak německé kolonizaci a úloze německého měšťanstva v českých dějinách jednoznačně pozitivní roli.²⁰⁵ Soudili, že Češi vděčí Němcům, respektive německým kolonistům, za vedoucí postavení mezi Slovany, za zapojení českých zemí do oblasti západní kultury, za růst vnějšího významu českého státu, zvětšení jeho bohatství a prolomení monopolu šlechty ve vnitřní politice. Kolonisté, kteří přicházeli do Čech a na Moravu, měli být příčinliví bohatí a svobodní. Jejich snahám vycházela vstříc českým knížatům, která z kolonizace finančně těžila. Podle německých liberálních historiků bylo hlavním znakem kolonizace zakládání měst a utváření městského stavu, který do té doby v Čechách neexistoval. Měšťané se zúčastnili politického života a stávali se spojenci krále proti odbojné šlechtě. Podle Ludwiga Schlesingera právě vítězství krále nad šlechtou znamenalo vítězství pokroku nad reakcí, zabezpečilo blahobyť, pořádek a štěstí ve státě.²⁰⁶ Hodnoty, které vyjádřil Schlesinger v roce 1869, přesně vyjadřovaly tehdejší postoje liberálů: svaz měšťanstva se státem, pojmání vnitřní liberální politiky jako politiky svobody, pořádku, blahobytu a síly. Němečtí historikové z českých zemí tak aktivně prosazovali názor, že se

²⁰³ M. NEUMÜLLER, *Zur deutschliberalen Geshichtsschreibung des 19. Jahrhundertts in Böhmen*, *Zeitschrift für Ostforschung* 20, 1971, s. 441; D. LEŠNIEWSKA, *Středověká německá kolonizace*, s. 108.

²⁰⁴ Jana MANDLEROVÁ, *Tematická orientace německé historiografie*, s. 99; TÁŽ, *Methodologische Erwägungen* s. 32. Viz D. LEŠNIEWSKA, *Středověká německá kolonizace*, s. 141.

²⁰⁵ M. NEUMÜLLER, *Zur deutschliberalen Geschichtsschreibung*, s. 448. TÝŽ, *K německému liberálnímu dějepisectví*, s. 134.

²⁰⁶ Viz L. SCHLESINGER, *Geschichte Böhmens*, s. 183. LUDWIG SCHLESSINGER (1838 – 1899) Středoškolský profesor, liberální poslanec a v závěru života vůdce německých liberálů. Autor historického díla *Geschichte Bohmens*, Prag 1869. Viz F. KUTNAR - J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 353.

kolonisté zásadním způsobem zasloužili o rozkvět českého státu, kde se usadili, a proto v něm získali občanská práva. Zdůrazňovali přitom civilizační zaostalost Čechů.²⁰⁷ Hermann Hallwich velmi přesně vyjádřil náladu tohoto prostředí pomocí řečnické otázky - „čím by byly Čechy...bez německé pilnosti, bez německého práva?“²⁰⁸

Většina dějepisných prací odvozovala počátek německého osídlení od imigrační vlny provázející vrcholnou fázi středověké kolonizace. Nezapadly však ani starší úvahy o kontinuitě německého osídlení se starým germánským osídlením českých zemí.²⁰⁹ Tyto úvahy oživovala skepse, že by starší markomanské osídlení Čech nezanechalo výraznější stopy. K tomuto názoru se částečně přikláněl již Pavel Josef Šafařík.²¹⁰ Tento názor, byť nepodložený věcnými argumenty, se poté objevil v roce 1851 v pracích F. A. Schmalfusse, W. Webera, W. Z. Ressela a dalších, ponejvíce vlastivědných badatelů.²¹¹

První reakce na Palackého *Geschichte von Böhmen* přišla již v roce 1837, rok po vydání prvního svazku tohoto díla, od Josefa Leonharda Knolla²¹² v podobě jeho nezveřejněné práce „*Denkschrift über die Prinzipien, welche eine Geschichte des österreichischen Kaiserstaates durch dringen sollen*“. Jeho nejdůležitější myšlenky uvádí Josef Pfitzner.²¹³ Knoll spojoval světovou buržoazii s rakouským patriotismem. Jeho stanovisko je stanovisko rakouského státu jako celku s německým zaměřením ve smyslu josefínského centralismu, a toto stanovisko je vloženo do velkoněmecké říšské ideologie.²¹⁴ Přejít k německé nacionálně-

²⁰⁷ F. GRAUS, *Die Problematik*, s. 43.

²⁰⁸ H. HALLWICH, *Zur Geschichte der Stadt Böhmisch-Leipa*, MVGDB 9, 1870, s. 42. Viz D. LEŚNIEWSKA, *Středověká kolonizace*, s. 110, pozn. č. 16.

²⁰⁹ Například DANIEL ADAM Z VELESLAVÍNA, FRANTIŠEK MARTIN PELCL, částečně též TOMÁŠ PĚŠINA Z ČECHORODU. Viz J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 13 – 14.

²¹⁰ PAVEL JOSEF ŠAFAŘÍK (1795 - 1861) Literární historik, jazykozpytec a zakladatel slovanské etnografie a archeologie. Tento názor se objevuje například v jeho díle *Geschichte der slawischen Sprache*, s. 302. F. A. SCHMALFUSS (1821-1865) jeden ze zakladatelů spolku Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen a první redaktor MVGDB. Viz F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*. Dále viz M. NEUMÜLLER, *K německému liberálnímu dějepisectví*, s. 118.

²¹¹ Viz F. A. SCHMALFUSS, *Die Deutschen in Böhmen, Geschildert in Goographisch-statisher, staatswirthschaftlicher, volksthümlicher und geschichtlicher Beziehung*, Prag 1851, s. 152 - 154; W. WEBER.: *Die Ausbreitung der deutschen Nationalität in Böhmen*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutsche in Böhmen 2, s. 1 – 16; W. Z. RESSEL, *Bemerkungen über die allmähliche Gestaltung der Bevölkerungsverhältnisse Böhmens in nationaler Beziehung*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutsche in Böhmen 3, s. 75.

²¹² LEONHARD KNOLL (1775-1841) Profesor v Olomouci (zakladatel tzv. olomoucké historické školy).

²¹³ J. PFITZNER: *Das Erwachen*, kapitola „Der erste nationale Kampf in der Wissenschaft. Josef Leonhard Knoll und Franz Palacký“. Viz M. NEUMÜLLER, *K německému liberálnímu dějepisectví*, s. 128.

²¹⁴ M. NEUMÜLLER, *K německému liberálnímu dějepisectví*, s. 128.

liberální polemice probíhá teprve po roce 1848, spisem Friedricha Antona Schmalfusse.²¹⁵ Schmalfuss myslí ještě částečně ve smyslu staršího bohemismu. Němci a Češi v Čechách podle něj zauímají roli prostředníka mezi kulturními rozdíly Východu a Západu. U Schmalfusse je velká část českých Němců pozůstatkem Markomanů. V pozadí se však objevuje otázka původního národa; má čistě vědeckou hodnotu a nemá žádný vztah k právu na občanství českých Němců, které si zasloužili. Schmalfuss tedy neargumentuje historickým právem, nýbrž právem dějin, které je založeno na pokroku dějin v liberálním smyslu, tedy dynamicky: „Můžeme nazývat Němce, kolonisty, vetřelci a jinými jmény; jsou nyní zde a své občanské právo získali pílí svých rukou a nesejde na tom, zda přišli před padesáti nebo před tisíci léty.“²¹⁶ Jejich přínos spočívá v zakládání měst, v rozkvětu obchodu a řemesel, zvláště hornictví, které tvořilo základ české moci ve 13. a 14. století.²¹⁷ Podle této historicko-politické tendence Schmalfuss napsal později ještě článek pro *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* na téma „Německá města a jejich politický a sociální vliv na zemi a lid v Čechách a v zemích s nimi sousedících“.²¹⁸ Lze proto říct, že od doby Antona Schmalfusse je v německé mediévistice českých zemí v druhé polovině 19. století vidět spojení národních a liberálních otázek.²¹⁹

V roce 1862 nabyla německá liberální reakce proti Palackého dějinám masivních forem. Pod oficiální záštitou katolicky konzervativního Constantina Höflera²²⁰ založilo „několik

²¹⁵ F. A. SCHMALFUSS, *Die Deutschen in Böhmen*. TÝŽ, *Die deutschen Bauern-Colonien in Böhmen und ihr Einfluß auf das Land und die Landwirtschaft*, *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* (dále MVGDB) 2, 1863, s. 99-105; TÝŽ, *Das deutsche Städtewesen und sein politischer und socialer Einfluß auf Land und Volk in Böhmen und seinen Nebenländern*, MVGDB 3, 1864, s. 1-12.

²¹⁶ F. A. SCHMALFUSS, *Die Deutschen in Bohmen*, s. 153. Viz M. NEUMÜLLER, *K německému liberálnímu dějepisectv*, s. 129.

²¹⁷ Jen na okraj lze poznamenat, že otázka modernizace způsobené kolonizací byla také předmětem zájmu polské historiografie, hlavně tzv. krakovské školy, která hledala příčiny selhání polského státu v 18. století.

²¹⁸ F. A. SMALFUSS, *Das deutsche Städtewesen*, s. 1-12.

²¹⁹ D. LEŠNIEWSKA, *Středověká kolonizace*, s. 111.

²²⁰ CONSTANTIN VON HÖFLER byl povolán v roce 1851 jako profesor historie na Univerzitu Karlovu. Na univerzitě učil až do jejího rozdělení v roce 1882. Za svou kariéru vychoval řadu historiků, mezi jinými Jaroslava Golla, Ludwiga Schlesingera, Julia Lipperta, Adolfa Bachmanna, Aloise Jiráska, Hermanna Hallwicha, Vojtěcha Jaromíra Nováčka a Mathiase Pangerla. Roku 1873 založil historický seminář. V roce 1862 podpořil vznik spolku německých historiků *Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen*. Höfler se stal jen místopředsdou a šéfredaktorem spolkového časopisu *Mitteilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen*. Kvůli své konzervativní orientaci a sporům s liberálními členy však v roce 1870 spolek a časopis opustil. Viz H. BACHMANN, *Adolf Bachmann. Ein Österreichischer Historiker und Politiker*. München 1962. ADOLF BACHMANN byl žákem Konstantina Höflera. Stejně jako Jaroslav Goll prošel historickým školením Georga Waitze na Göttingenské univerzitě. Roku 1875 se stal privátním docentem v Praze, v roce 1880 mimořádným a roku 1885 řádným profesorem pro rakouské dějiny na německé univerzitě v Praze. Jeho stěžejní dílo *Geschichte Böhmens* popisuje české dějiny z pozice nacionálního němectví. Roku 1907 byl zvolen poslancem Říšské rady. V roce 1911 se stal předsdou

mladých mužů, vesměs rodilých českých Němců“, *Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, aby pěstovali „dějiny svého kmene, které oficiální historik tak notně zanedbal“.²²¹ Ludwig Schlesinger, který byl v roce 1866 spolkem vyzván „aby napsal populární Dějiny Čech“,²²² považoval za zcela přirozené, „že se v publikacích mladého spolku projevuje především snaha o vyplnění oněch mezer, které v Palackém dílech pocítil každý český Němec“.²²³ Schlesingerovo pojetí se stalo, díky svému liberálně nacionálnímu vyznění, velmi populární v prostředí německého měšťanstva. V otázce původu germánského osídlení Schlesinger rozvinul úvahy o setrvání zbytků Germánů v zemi i po příchodu Slovanů. Tyto izolované ostrůvky germánského lidu spolu s nově příchozími kolonisty z německých zemí pak měly dát základ českému „němectví“.²²⁴ V průběhu času se však Schlesinger stále více klonil k rozhodující úloze středověké kolonizační imigrační vlny. Německému kolonistovi, píše Schlesinger, děkuje „země za svoji ranou kulturu a za vstup do svazku západoevropské civilizace, jemu vděčí české obyvatelstvo za slávu, že je mezi Slovy nejpokrokovějším národem, jemu vděčí česká koruna za posílení principu monarchie a dokonce lid mu vděčí za blahodárnou samosprávu a za podíl na politickém životě vedle šlechty, jejíž stavovskou samovládu zničil německý měšťan.“. Ludwig Schlesinger pak na konci života přišel s tezí, aby se začaly rozlišovat dějiny „Deutschböhmen“ a „Tschechischböhmen“ a s názorem, že každý z národů měl by psát vlastní historii.²²⁵

Obdobné stanovisko zastával i Adolf Bachmann. Kolonizaci považoval za velké dílo německého národa, který tímto způsobem dobyl - bez krveprolití - tři pětiny současného německého území.²²⁶ Němečtí kolonisté byli podle Bachmanna svobodně usazení lidé a zdatní rolníci, kteří chtěli zlepšit svůj blahobyt. Také šlechtu „přitahovali v první řadě jasné a velké materiální výhody, které jim plynuly ze zřizování měst a trhů a ze zakládání vsí na

Německé pokrokové strany. Odmítal politickou, kulturní i jazykovou rovnoprávnost Čechů s Němci, což se projevilo při jednání o česko-německém vyrovnání v roce 1914.

²²¹ L. SCHLESINGER – J. LIPPERT, *Wurdigung der Angriffe des Dr. Franz Palacky auf die Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*. I. II. Separát z literární přílohy MVGDDB 6 (1868), č. 7, s. 2.

²²² L. SCHLESINGER, *Geschichte Böhmens*, III.

²²³ M. NEUMÜLLER, *K německému liberálnímu dějepiscectví*, s. 132.

²²⁴ „*Deutschtum*“ výraz, který má v rámci kulturněhistorické tradice německého romantizujícího nacionalismu značný emocionální přesah. Právě v těchto historiografických tendencích je možné spatřovat dobově aktuální potřebu definovat německy mluvící obyvatele českých zemí jako „národ“ v opozici k českému „národnímu“ obrození a vybavit tento nově definovaný národ potřebnými atributy tj. mimo jiné vědomím společného původu. V otázce specifických jazykových forem této kulturněhistorické tradice srovnej například E. HAHNOVÁ – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání*, s. 192 – 197.

²²⁵ L. SCHLESINGER, *Die Stellung der Deutschen in der Geschichte Böhmens*, Prag 1922, s. 11. Srov. M. PUSCHNER, *Deutsche Historiker in den böhmischen Ländern zum tschechisch-deutschböhmischem nationalen Konflikt in der Revolution von 1849/49*, in: *Die böhmischen Ländern in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848*, Teil II. Acta Universitatis Purkynianae, Slavogermanica 4), Ústí nad Labem 1997, s. 26.

²²⁶ A. BACHMANN, *Geschichte Böhmens II.*, s. 470.

jejich půdě“.²²⁷ Podle Schlesingera a Bachmanna byl český lid před německou kolonizací nesvobodný a v mnoha směrech utiskovaný šlechtou. Pozemky přenechané sedlákovi patřily majiteli panství a osobní závislost poddaných byla neomezená, přidělování půdy libovolné. Starých svobodných sedláků bylo stále a stále méně. Naproti tomu německé rolnictvo bylo usazováno podle emfyteutického práva, a to bylo příkladem také pro české vesnice. Tak bylo zakládáním německých vsí „pozvolna osvobozováno ze svých tísnivých poměrů také slovanské venkovské obyvatelstvo“. Většina českých vesnic byla osazena podle německého práva.²²⁸ Na rozdíl od Palackého tak německé dějepisceví zdůrazňovalo, že kolonizace rozvíjená Němci nepřinášela do českých zemí nesvobodu (německé řady feudální), ale naopak svobodu. Jejím nositelem měly být německé právo a instituce měst, podněcující vznik svobodného selského stavu a měšťanstva. Podle německých liberálních badatelů tak svobodu a demokracii přinesli právě němečtí kolonisté, protože tyto hodnoty vyplývaly z tzv. německého práva. Proto němečtí historikové soudili, že do 13. století v Čechách lid nebyl svobodný, že byl osobně závislý. Svobodní byli teprve němečtí osadníci, kteří se stávali vzorem pro české sedláky.²²⁹

Od 60. let 19. století má německá historiografie v Čechách historicko-ideologické rysy severoněmeckého a jihoněmeckého liberalismu. Od šedesátých let 19. století jí tedy lze řadit k tzv. maloněmecké národně- liberální škole přiřadit. Zároveň se však vyznačuje (svou reakcí na Palackého) nacionálně vyhoceným pojetím dějin. Tím tvoří zvláštní případ v jak německém kontextu, tak uvnitř německo - rakouské historiografie, která tak výrazný buržoazně-liberální obraz dějin nevytvořila. Historicko-ideologická orientace německé liberální historiografie v Čechách je v této době nasměrována stále více do Německa, nikoli do Rakouska.²³⁰

Založení Spolku pro dějiny Němců v Čechách se stalo v německojazyčném prostředí Čech výchozím bodem systematické vlastivědné práce, jež přinesl řadu nových podnětů i regionálnímu dějepisceví. Spolkem vydávaný časopis *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* se stal platformou pro rozsáhlé národopisné a vlastivědné bádání.²³¹ Dalším silným podnětem pak byla osvětová činnost německého učenice

²²⁷ A. BACHMANN: *Geschichte Bohmens I*, s. 473.

²²⁸ L. SCHLESINGER: *Geschichte Bohmens*, s. 147 a 164.

²²⁹ Srov. F. SEIBT, *Siedlungsvorgänge in den böhmischen Ländern*, in: *Deutsche und europäische Ostsiedlungsbewegung, Bericht über die wissenschaftliche Jahrestagung des J. -G. -Herder-Forschungsrates vom 7. bis 9. März 1963, Marburg 1964*, s. 83.

²³⁰ Viz M. NEUMÜLLER, *K německému liberálnímu dějepisceví*, s. 120.

²³¹ První dějiny spolku sepsal G. PIRCHAN, *Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen im Wandel der Zeitgeschichte*, MVGD 61/ 1923, s. 69 – 105. Nejnověji M. NEUMÜLLER, *Der Verein für Geschichte*

W. H. Riehla²³² a na ni navazující působení pražského docenta Adolfa Hauffena.²³³ Ta podnítila ve všech zemích německé provenience silný zájem o národopisná témata. Dějinám osídlení se začala věnovat řada regionálních badatelů těžících z městských a patrimoniálních archivů. V jazykově německé oblasti západních Čech²³⁴ sehráli v tomto směru průkopnickou roli²³⁵ badatelé Adam Wolf, Vincenz Pröckl, Henrich Gradl, Georg Schmidt, Alois John, Josef Hoffmann, Franz Josef Hermann, Anton August Naaf, Ludwig Schlesinger a další.²³⁶ Svou bohatou publikační činností vycházející ze vzácných fondů chebského archivu na sebe upozornil Karl Siegl, na kterého v mnohém navázal jeho následovník Heribert Sturm²³⁷

Ačkoliv kvalita sídelně historických statí pěstovaných německými vlastivědnými badateli značně kolísala a často ji provázelo nadsazené zveličování německého osídlení a silný politický voluntarismus, začaly se pod vlivem německé historické vědy ve spektru badatelských témat a používaných metod objevovat nové metodicky i věcně podnětné prvky. Do sídelně historického výzkumu tak začaly být postupně zapojovány do té doby netradiční prameny a metody. Výzkum začal v daleko větší míře využívat jazykovědu, archeologii a

der Deutschen in Böhmen: ein deutschliberaler Verein (von der Gründung bis zu Jahrhundert wende), in: Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern, hrsg. Von Ferdinand Seibt, München 1986, s. 179 – 208; H. LEMBERG, *Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen im 20. Jahrhundert*, in: Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern, s. 209 – 230; A. KOSTLÁN, *Die „Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen“ in der Tschechoslowakischen Republik (1918 – 1938)*, in: Die böhmischen Ländern in der deutschen Geschichtsschreibung, díl 1, s. 103 – 114. Viz M. NODL, *Německá medievalistika v českých zemích a studium sociálních a hospodářských dějin*, in: Německá medievalistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 36.

²³² W. H. RIEHL (1823 - 1897) Tvůrce tzv. sociálního národopisu.

²³³ ADOLF HAUFFEN (1863 - 1930) V tomto smyslu byly velmi podnětné především jeho přednášky o německé literatuře. Později svou pozornost zaměřil na národopis a od roku 1905 jako první v Rakousko – Uhersku pravidelně přednášel o této problematice. Viz S. BURACHOVIČ, *Karlovy Vary a jejich vlastivědné písemnictví – Průvodce světem carlovarensií*, Karlovy Vary 2000, s. 92.

²³⁴ V dobové terminologii *Egerland*.

²³⁵ Z časových důvodů zde pomíjíme starší generaci regionálních historiků, která svým metodickým zakotvením náleží více do narativní „kronikářské“ fáze regionálního dějepisectví. Za všechny uveďme alespoň AUGUSTA LEOPOLDA STÖHRA (1764 – 1831) a jeho obšírnou monografii *Kaiser Karlsbad*, Karlsbad, 1830 (5. Vyd.).

²³⁶ ADAM WOLF (1822 – 1883), VINCENZ PRÖCKL (1804 – 1887) Chebský stavební rada a přední západočeský historik, archivář a kronikář. Mimo jiné autor obsáhlé monografie *Eger und das Egerland*, Prag – Eger 1845; HENRICH GRADL vydavatel základní pramenné edice pro západočeskou oblast *Monumenta Egrana. Denkmäler des Egerlandes als Quellen für dessen Geschichte*. Bd. I (806 – 1322), Eger 1886; GEORG SCHMIDT (1865 – 1918), ALOIS JOHN (1860 - 1935) zakladatel listu *Unser Egerland*, který se stal přední západočeskou vlastivědnou tribunou. JOSEF HOFFMANN (1857 – 1943), FRANZ JOSEF HERMANN, ANTON AUGUST NAAF (1850 - 1918), LUDWIG SCHLESINGER (1838 - 1899), Viz S. BURACHOVIČ, *Karlovy Vary*, s. 92.

²³⁷ KARL SIEGL (1851 – 1943) Chebský archivář a významný regionální badatel v oblasti dějin města Chebu a Chebska. HERIBERT STURM – archivář v Jáchymově a v Chebu. K jeho osobě a dílu viz P. HLAVÁČEK, *Historik Heribert Sturm (+1981) a jeho bádání ke kulturním dějinám severozápadních Čech*. In: Německá medievalistika v českých zemích do roku 1945. Praha, Filosofia 2004, s. 381 – 392.

výtvarné umění. Byly intenzivně zkoumány tvary sídlišť a plužin, místní, pomístní a traťové názvy i další typy písemných údajů (městské knihy, urbáře aj.). V této souvislosti je možné zmínit například dílo Johanna Losertha, J. M. Klimesche či Karla Bergera.²³⁸ Půdorysné motivy z oblastí německého západu i východu hledal v uspořádání českých středověkých měst Anton Hoenig. Dějinami předkolonizačního osídlení v kombinaci s obrazem přírodních poměrů země, s podílem orné a lesní půdy, se způsobem obdělávání země a s formami nejstarších osad se zabýval profesor českolipské reálky Wilhelm Friedrich.²³⁹ Jeho metodicky podnětná práce, ve své době ojedinělá, využila kromě písemných pramenů rovněž výzkumu vývoje místních jmen a stála tak u počátků toponomastického studia.²⁴⁰

Na úvahy o kontinuitě germánského osídlení navázal vlastivědný badatel Franz Focke.²⁴¹ Ve snaze podpořit svá tvrzení se jako jeden z prvních uchýlil k rozboru horopisných, vodopisných, místních i traťových názvů. „České Němce“ (*Deutschböhmen*) pak nepovažoval za směs mladších německých příchozích, ale za skutečný německý kmen (*ein Volksstamm echter deutscher Art*) odvozený ze starogermánských reliktnů.²⁴²

Zkoumání dějin vrcholně středověkého osídlení coby samostatné historické disciplíny zásadním způsobem ovlivnil August Meitzen.²⁴³ Jako statistik a národohospodář se ve svém studiu soustředil především na proměny sídel a zemědělského hospodaření, jako je např. dělení plužiny na hony. Pokusil se propojit nejrůznější formy polností, domů a vesnic s různým průběhem kolonizace. Jeho představa se zakládala na dvou hypotézách, které podle

²³⁸ JOHANN LOSERTH (1846 – 1936) Příslušník mladší generace německých historiků známý především svým polemickým výzkumem vztahu mezi učením Husa a Wiclifa, kde se snaží prokázat nepůvodnost Husova učení; J. M. KLIMESCH (1850 - 1940) mimo jiné editor řady jihočeských pramenů např. Rožmberské kroniky; KARL BERGER (1867 - 1936) historik zabývající se dějinami osídlení. V polemice s Bretholzem (viz níže) odmítl jeho teorii o autochtonním původu německého obyvatelstva českých zemí. Kriticky výběrový přehled literatury zabývající se touto problematikou viz V. NOVOTNÝ, *České dějiny*. V kompletu viz BIBLIOGRAPHIE ZUR GESCHICHTE UND LANDESKUNDE DER BÖHMISCHEN LÄNDER VON DER ANFÄNGEN BIS 1848. Publikationen der Jahre 1850 bis 1975, I – III. Hrsg. Von H. Jilek, Köln – Wien 1986 – 1990.

²³⁹ WILHELM FRIEDRICH (1882 – 1914) Profesor českolipské reálky, historik a vlastivědný badatel. Autor *Die Historische Geographie Böhmens bis zum Beginne der deutschen Kolonisation*, Praha 1912.

²⁴⁰ F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 664 – 665.

²⁴¹ FRANZ FOCKE (1825 – 1896) Od roku 1862 farář v Libouchci u Děčína (německy Königswald). Viz J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 13 - 14.

²⁴² F. FOCKE, *Böhmen ist das angestamte Vaterland der Deutschböhmen. Ein Beitrag zur Geschichte der Deutschenböhmen*, Warnsdorf 1887.

²⁴³ A. MEITZEN, *Die Kulturzustände der slawischen Dörfer der deutschen Kolonisation*, Breslau 1964; TÝŽ, *Die Ausbreitung der Deutschen in Deutschland und ihre Besiedlung der Slawengebiete*, Jena 1879 a především jeho hlavní dílo *Siedlung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slawen*, 3 sv., Berlin 1895.

svého názoru prokázal: 1) všechny formy sídel lze odvodit z konkrétních etnických jednotek
2) formy zaznamenané na pozemkových mapách 19. století zůstaly od středověku více či méně intaktní, takže staré formy lze bez problémů rekonstruovat.²⁴⁴ Tímto způsobem uvažování se Meitzen přibližuje metodologickým koncepcím historické právní školy s jejím zdůrazňováním vlivu ducha lidu na vývoj právních forem, který je však u něho rozšířen na geografické formy sídel. Přitom se Meitzen výslovně odvolává na Justa Mosera, známého osnabrückého historika 18. století a zakladatele německého konzervatismu.²⁴⁵

Metodický nesmírně přínosné bylo i dílo nacionálně umírněného historika Julia Lipperta.²⁴⁶ Jeho kniha *Socialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit*²⁴⁷ je první monografií, jež se svým názvem a programovým zaměřením hlásí k sociálním dějinám. Lippert v ní přišel s celou řadou originálních řešení problémů dějin 8. a 9. století. Například pro tuto dobu popřel existenci jednotného českého národa „gens“. Do Čech dle jeho soudu přišly ještě nezávislé kmeny, jež posléze začaly vytvářet kmenové svazy, z nichž vznikl pod vedením Přemyslovců v 10. století stát. Lippert tak jako první zformuloval evolucionistický model, který se později výrazně prosadil i v české historiografii. V případě prvního dílu své knihy byl kritizován za to, že celé období do poloviny 13. století považoval z hlediska sociálních dějin za příliš neměnné. Až do poloviny století totiž dle jeho mínění dominovaly „slovanské řády“, které byly posléze zcela vytlačeny novými správními a právními formami, jež do Čech přinesli němečtí kolonisté.²⁴⁸

2.3.2 Období 1918 – 1938

Německá medievistika v českých zemích se po první světové válce rozvíjela ve velmi změněných politických a organizačních podmínkách. Politická reprezentace německé společnosti v nově ustanoveném Československu se jako menšina snažila bránit dávné pozice. Její část projevovala separaristické tendence. Známa slova prezidenta Masaryka o Němcích jako hostech v českém státě a české snahy dokázat prvenství slovanského osídlení v českých

²⁴⁴ H. HERNISCH, *August Meitzen und seine Bedeutung für die Agrar- und Siedlungsgeschichte*, Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte 1975/1, s. 107.

²⁴⁵ A. MEITZEN, *Siedlung und Agrarwesen*, s. 19. Viz V. BELLING, „Německá kolonizace“, s. 71.

²⁴⁶ JULIUS LIPPERT (1839-1909) 1863 gymnaziální profesor, liberální vůdce, „deutsch-frei-sinnig“. K jeho sobnosti srovnej H. ACKERT, *Julius Lippert*, MVGDB 48/1910, s. 361 – 384; F. SEIBT, *In Memoriam Julius Lippert*; TÝŽ, *Deutsche, Tschechen, Sudetendeutsche. Analysen und gegenwart aus fünf Jahrzehnten*, s. 413 – 418.

²⁴⁷ J. LIPPERT, *Socialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit*, 2 svazky, Prag 1896/98.

²⁴⁸ M. NODL, *Dějepisectví*, s. 67 - 68.

zemích tak tvořily pozadí dalšího vědeckého bádání o německé kolonizaci. Náboj vložený Františkem Palackým do výkladu německé kolonizace získával opačné znaménko, nicméně o mimořádné etnické a demografické roli samotného jevu se nezdálo být pochyb.

V této souvislosti nelze opomenout ani silný vliv vědy v sousedním Německu, zvláště tzv. „*Ostforschung*“. Jeho cílem bylo totiž dokazovat německé teritoriální zájmy na východě. O příslušnosti území k německému kulturnímu prostoru měla rozhodovat převaha německého živlu a civilizační přínos k vývoji konkrétního regionu.²⁴⁹ Koncentrovala se na národ jako rasovou jednotku a byla těsně vázána na politiku. Připustila jednostrannost v bádání a vyznačovala se interdisciplinarností, velkou popularizační a propagační činností podřízenou politickým cílům, obdivem pro vůdcovský princip a autoritativní vládu.²⁵⁰

Meitzenem profilovaná metoda studia dějin osídlení tak byla celkem přirozeně ovlivňována dobovými nacionalistickými politickými představami.²⁵¹ Přestože je nacionální zaměření většiny národnostních historiků nesporné, nelze tuto metodu zkoumání jednoduše přejít jako v pejorativním slova smyslu „nacionalistickou“, stejně jako samotný pojem „kolonizace“. Nelze zastírat, že tento pojem v sobě nesl takové nazírání dějin, ve kterém se uzavřené etnické substance považují za historicky jednající entity (kvazipostavy). V tomto smyslu byl pojem „kolonizace“ ovlivněn zřetelně dualistickým pohledem stavícím proti sobě staré slovanské etnikum předkolonizační éry proti „německému“ etniku kolonizace. Nebyl však primárně myšlen ve smyslu ovládnutí daného teritoria a jeho podrobení pod cizí nadvládu (tedy ve smyslu evropské kolonizace zámořských území), ale jako výraz pro osídlování území nově přicházejícím obyvatelstvem přenášejícím kulturní a sociální formy z oblastí svého původu. V této podobě se mohl interpretovat jak pozitivně, tak negativně nebo čistě neutrálně.²⁵²

²⁴⁹ J. HACKMANN, *Volks- und Kulturbodenkonzeptionen in der deutschen Ostforschung und ihre Wirkungen auf die sudetendeutsche Landeshistorie*, in: *Die böhmischen Ländern in der deutschen Geschichtsschreibung I*, s. 65.

²⁵⁰ J. M. PISKORSKI, „*Deutsche Ostforschung*“ und „*polnische Westforschung*“, *Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte* 1, 1996, s. 385, TÝŽ, *Polish myśl zachodnia („West Thought“) and German Ostforschung („East Research“). An Attempt at a Comparison*, in: *German Scholars and Ethnic Cleansing*. Ed. I. Haar and M. Fahlbusch, New York 2004.

²⁵¹ Srov. L. HRABOVÁ, *K problému německé kolonizace ve střední Evropě*, *Historický sborník* 9 (1962), s. 67 - 78.

²⁵² V. BELLING, *Německá kolonizace*, s. 72.

Od této doby nabralo studium „kolonizace“ především podobu zkoumání historické geografie sídel, v níž se hlavním předmětem zájmu stala analýza forem polností a vesnic. S rostoucím významem národnostně orientovaných studií v německé historiografii se začala především od dvacátých let 20. století stále více používat metoda orientovaná na dějiny osídlení, a to nejen v historiografii, nýbrž také v etnografii. Problematice „německé kolonizace východu“ se v té době věnovali zejména Rudolf Kötzschke a Herbert Helbig.²⁵³ Jejich díla měla velký ohlas především mezi nacionálně smýšlejícími historiky, jako byl Wilhelm Wostry nebo Heinz Zatschek²⁵⁴ a měla odraz v nově formované „sudetoněmecké“ kolektivní identitě německojazyčných obyvatel českých zemí.

V politicky výbušné době vzniku Československé republiky rozpracoval Bertold Bretholz²⁵⁵ úvahy o setrvání zbytků germánského osídlení v českých zemích po příchodu slovanských kmenů v propracovanou antikolonizační teorii, která měla zásadně přehodnotit postavení Čechů a Němců v českých zemích. Ne již pouhé setrvání a přetrvání potomstva Markomanů a Kvádů v českomoravském pohraničí a jeho zapojení do kolonizačního procesu, ale přímá spojnice vedoucí od Germánů k německému etniku českého středověku měla být pilířem nového pojetí českých dějin. Z pracovitých, nicméně druhotně usedlých „hostů“ se Němci měli změnit v původní obyvatele Čech a Moravy. Bertold Bretholz tak vyvolal dlouhou a bouřlivou diskusi o původu Němců a německé kolonizaci v českých zemích. V jeho pojetí totiž nebyly české země nikdy čistě slovanské, a žádná kolonizace se ve 13. století vlastně nekonala. Pouze se navenek projevila aktivita Germánů, kteří kdysi v době stěhování národů zůstali na území Čech a Moravy. Bretholz nepopíral, že Němci ve středověku migrovali do Čech, ale vylučoval masový příliv kolonistů. Podle něj v 13. století měšťanstvo vyrostlo ze svobodného německého lidu a osobní svoboda, která vyplývala ze starého germánského práva, dala německému obyvatelstvu převahu.²⁵⁶

²⁵³ R. KÖTZSCHKE, *Quellen zur Geschichte der ost deutschen Kolonisation im 12. bis 14. Jahrhundert*, Berlin 1931; R. KÖTZSCHKE – W. EBERT, *Gesichte der ostdeutschen Kolonisation* [Dějiny německé kolonizace východu], Leipzig 1937; R. KÖTZSCHKE, *Die Anfänge des deutschen Rechtes in der Siedlungsgeschichte des Osten*, Leipzig 1941; TÝŽ, *Ländliche Siedlung und Agrarwesen in Sachsen*, Remagen 1953.

²⁵⁴ Viz např. Wostrého přehled dosavadního zkoumání kolonizace s vlastním hodnocením: *Das Kolonisationsproblem*, MVGDB 60 (1922), s. 1 – 168.

²⁵⁵ BERTOLD BRETHOLZ (1862-1936) Jako spolupracovník Friedricha Maasena se účastnil vydávání edice Monumenta germaniae historica. Od roku 1899 moravský zemský archivář. Vydavatel řady pramenných edic. Věhlasu dosáhl především jako autor teorie o autochtonním původu Němců z českých zemí. Viz F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 657 – 660.

²⁵⁶ Srov. příslušné pasáže knih B. BRETHOLZE, *Geschichte Böhmens und Mährens bis zur Aussterben der Přemysliden (1306)*, Leipzig 1912 a její populárnější verze *Geschichte Böhmens und Mährens*, Bd. I, Reichenberg 1921.

V souvislosti s diskutovaným postavením německé menšiny získala Bretholzova teorie politický ráz a ve větším měřítku si našla místo v denním tisku. Na německou - respektive sudetoněmeckou - medievistiku, tedy i archeologii a jazykovědu, měla vliv po celou první polovinu 20. století, kdy inspirovala bádání o německé kolonizaci a o původu Němců v Čechách. V polemice, která se po zveřejnění Bretholzových názorů rozvinula, oponovala nejen řada českých autorit, nýbrž i významní němečtí historikové.²⁵⁷ Bez větších obtíží dokázali nevěrohodnost a nepodloženost této teorie. Přesto nezůstal Bretholz bez příznivců jak v zahraničí,²⁵⁸ tak mezi německými regionálními historiky Čech, Moravy a Slezska.²⁵⁹ Teprve v třicátých letech dvacátého století, kdy byla zřejmá neudržitelnost Bretholzových vývodů, spory ustávaly. Přispěly k tomu rozборы topografického názvosloví, které měly být jednou z opor antikolonizační teorie. Ernst Schwarz²⁶⁰ doložil, že Slované sice přejali po Keltech a Germánech některá horopisná a vodopisná pojmenování, což by svědčilo o styku nejstarších českomoravských Slovanů se zbytky germánského lidu, ale toto názvosloví se vyhýbá starým jazykovým formám. Proto spojil začátky německého osídlení až s kolonizací 13. století.²⁶¹ Navzdory tomu nerezignovala německá strana zcela na myšlenku, že Slované ještě zastihli výrazné zbytky Germánů a někteří badatelé setrvali na tezi, že k masovému odchodu Germánů vlastně nikdy nedošlo.²⁶² K počátkům českého němectví se tak stavěl například Josef Pfitzner a částečně se tyto postoje promítly i do souborných dějin německé kolonizace, které roku 1937 vydali Rudolf Köttschke a Wolfgang Ebert.²⁶³ Ani příklon ke kolonizační teorii však neznamenal úplné odmítání možnosti styku germánského a slovanského osídlení v pozdní fázi stěhování národů. Ani Wilhelm Wostry v protibretholzovské polemice²⁶⁴ nevyklučoval, že skrovné zbytky germánského lidu mohly v

²⁵⁷ Například ADOLF ZYCHA (1871 – 1941) Právní historik působící v letech 1904-1919 jako profesor pražské německé univerzity specializující se na horní právo. WILHELM WOSTRY (1877 – 1951) Profesor československých dějin na pražské německé univerzitě. Věnoval se mimo jiné národnostním otázkám v českých zemích v období od husitských válek do třicetileté války. OTTO PETERKA (1876 – 1945) Profesor právních dějin na pražské německé universitě, či KARL BERGER.

²⁵⁸ Například OSWALD REDLICH, KARL UHLIRZ či ALPHONS DOPSCH.

²⁵⁹ J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 16 – 17.

²⁶⁰ ERNST SCHWARZ (1895 – 1983) Germanista a filolog, profesor pražské německé univerzity zabývající se výzkumem místních jmen a lidových nářečí.

²⁶¹ E. SCHWARZ, *Zur Namensforschung und Siedlungsgeschichte in den Sudetenlandern*, Reichenberg 1923; TÝŽ, *Die Orstnamen der Sudetenlandern als Geschichtsquelle*, Berlin 1931.

²⁶² Podobné stanovisko zaujali například někteří autoři sborníku *Das Sudetendeutschtum*, 1937, 2. vydání 1939, který se stal vizitkou tehdy vrcholících nacionálních tendencí sudetoněmecké historiografie.

²⁶³ R. KÖTZSCHKE – W. EBERT, *Geschichte der ostdeutschen*, s. 60 – 66. Hlubší rozbor nacistické historiografie a publicistiky přesahuje rámec tohoto přehledu. J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 19.

²⁶⁴ W. WOSTRY, *Das Kolonisationsproblem*, s. 1-168.

Čechách zůstat, ale brzy se asimilovaly. Tato otázka pak byla silně politicky zneužívána v publicistice a politizované vědě konce 30. a počátku 40. let 20. století.²⁶⁵

V meziválečném období se do studia dějin středověkého osídlení zapojila značná část německé historické obce a to jak z řad univerzitních pracovníků, tak z prostředí regionálních badatelů. Pozoruhodným přínosem byly výsledky badání právního historika Adolfa Zychy²⁶⁶ a jeho žáků: Otto Peterky, Rudolfa Schránila, Wilhelma Weizsäckera, Emila Werunského či Wilhelma Wostreho.²⁶⁷ Tyto badatele spojovala veliká hrdost na dokonalost německého práva, které dokázalo trvale změnit charakter zemí, kam se šířilo. Německá kolonizace v Čechách znamenala pro Zychu etapu německé východní kolonizace, kdy Němci nabyli určitých práv. Zycha - podobně jako Georg Juritsch - zdůrazňoval, že se tak nedělo na úkor místního obyvatelstva.²⁶⁸ Podobně jako pro Adolfa Bachmanna, tak i pro Wilhelma Weizsäckera německá kolonizace byla z politického a civilizačního hlediska „velké dílo národa německého“. Díky kolonizaci Čechy získaly spojení se Západem.²⁶⁹ I když podle Weizsäckera tzv. německé právo bylo na začátku kolonizace spojeno s etnikem, její přejímání slovanským obyvatelstvem způsobilo ztrátu etnického charakteru. Jeho význam spočíval v tom, že měnilo společenské vztahy, když rostl význam rolníků, objevil se nový stav -

²⁶⁵ Navzdory tomu souběžný kontakt slovanského a germánského prostředí, o němž svědčí jak některá jména hor a vod, tak archeologické souvislosti, ostatně připouští i dnešní badání zejména pro Čechy, opatrněji pro Moravu. Intenzita a délka těchto styků, popřípadě i formy vzájemného soužití, ovšem zůstávají velkou neznámou. Řešení této otázky má dnes v rukou především archeologie. Nálezům z doby stěhování národů se věnoval H. PREIDEL, *Die vor- und frühgeschichtlichen Siedlungsräume in Böhmen und Mähren*, München 1953. Dále například D. TŘEŠTÍK, *Příchod prvních Slovanů do českých zemí v letech 510 – 535*, ČČH 94, 1996, s. 245 – 280. Při řešení styku Germánů a Slovanů sehrála významnou roli nálezná situace v Březně u Loun, viz I. PLEINEROVÁ, *Březno, Vesnice prvních Slovanů v severozápadních Čechách*, Praha 1975, s. 75 - 82. O přežívání zbytků před slovanského lidu uvažuje J. ZEMAN, *Nejstarší slovanské osídlení Čech*, PA 67, 1976, s. 172. Srovnej též J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 17.

²⁶⁶ ADOLF ZYCHA (1871 – 1941) Profesor pražské německé univerzity. Zabýval se především českým horním právem a vznikem měst, např. A. ZYCHA, *Über den Ursprung der Städte in Böhmen im Beginn der Kolonisationszeit*, Prag 1912. Srovnej F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 665 – 666.

²⁶⁷ E. WERUNSKY, *Die Kulturhistorische Bedeutung des deutschen Städtewesens in Böhmen*, MVGDB 20, s. 61 – 71; WILHELM WEIZSÄCKER (1886 – 1961) Zychův žák věnující se dějinám středověkého práva městského, lenního a selského: *Das deutsche Recht der bäuerlichen Kolonisten Böhmens und Mährens im XIII. und XIV. Jahrhunderte*, MVGDB 51, 1913, s. 476 – 542; WILHELM WOSTRY (1877 – 1951) Profesor československých dějin na pražské německé univerzitě. Bez nacionalistické předpojatosti se zabýval otázkou národnostních poměrů v předhusitských Čechách. Kriticky se stavěl k Bretholzově teorii o původu německého osídlení českých zemí: *Das Kolonisationsproblem*, s. 1-168.

²⁶⁸ A. ZYCHA, *Der Kampf der Deutschen um ihr Recht in Böhmen*, Universitäts-vortrage der Rheinischen-Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, Bd. 9, Bonn 1940, s. 18.

²⁶⁹ W. WEIZSÄCKER, *Die Ausbreitung des deutschen Rechtes in Osteuropa*, in: Staat und Volkstum. Hg. von K. von Loesch, Berlin 1926, s. 549.

měšťanstvo a vznikla díky lennímu systému nová šlechta.²⁷⁰ Weizsäcker srovnával německou kolonizaci v Polsku a v Čechách a dokazoval, že šlo o obdobný typ venkovské kolonizace a podobnou organizaci soudnictví (Magdeburg).²⁷¹ Zycha a jeho žáci vytvořili obraz recepce německého práva v oblasti hornictví, hlavně na příkladu Jihlavy. Navazovali přitom na starší dílo Adolfa Tomaschka. Zdůrazňovali podnikavost německých horníků a jejich význačné postavení ve společnosti 13. a 14. století.²⁷² Druhou oblastí jejich zájmu byly počátky měst včetně privilegia Soběslava II. pro pražské Němce, které tito badatelé považovali za nejstarší příklad tzv. německého práva ve středověkých Čechách vůbec. Zycha tvrdil, že vývoj měst ovlivnila německá kolonizace, dálkový obchod a teprve potom cílevědomé působení panovníka. Souhlasil s Rudolfem Kötzschkem, že kolonizace se většinou konala z podnětu a pod péčí panovníka. Města buď vznikala lokací anebo postupnou evolucí, ale účast německých kolonistů byla zde podmínkou (teorie „gewordene Stadt“ a „Gründungsstadt“).²⁷³ Weizsäcker se pokusil o definici města: „město v právním slova smyslu je lidská osada o ohraničeném území, se stálým trhem, která má vlastní nižší soudnictví a samosprávu; je to forma, kterou se navenek projevuje měšťanstvo“.²⁷⁴ Také poprvé graficky znázornil cesty recepce městského práva. Využíval při tom výsledky jazykovědného zkoumání Ernsta Schwarze.²⁷⁵

Právě jazykověda se totiž v této době velmi aktivně zapojila do řešení otázky po kontinuitě osídlení v českých zemích. Filologové zkoumali sudetoněmeckou oblast a toto území často ztotožňovali s oblastmi středověké kolonizace. I když E. Schwarz se protivil Bretholzově pragermánské teorii, od 30. let se utvrzovalo povšechné mínění, že rozsah německého území ve středověku byl značně větší než v současnosti. Tehdejší vztah vědy a politiky a její rostoucí převaha od konce 30. let ovlivňovaly postoje badatelů - jak to lze ukázat na příkladě zdrženlivého vědce Ernsta Schwarze a Erharda Müllera, zastance použití vědy „v službách soudobé politiky“.²⁷⁶

²⁷⁰ TÝŽ, *Das Recht*, in: *Das Sudetendeutschum. Sein Wesen und Werden im Wandel der Jahrhunderte*. Hg. von G. Pirchan, W. Weizsäcker und H. Zatschek, 2. Aufl. Prag 1939, s. 124.

²⁷¹ TÝŽ, *Die Ausbreitung des deutschen Rechtes*, s. 559.

²⁷² TÝŽ, *Geschichte des Bergbaues in den Sudeten ländern*, Prag 1928, s. 70; A. ZYCHA, *Das böhmischen Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechts von Iglau*, Bd. I—II, Berlin 1900, passim.

²⁷³ A. ZYCHA, *Über der Ursprung*, s. 145nn.

²⁷⁴ W. WEIZSÄCKER, *Von deutschem Stadtrecht in den Sudetenländern*, *Zeitschrift für deutsche Geisteswissenschaft* 5, 1943, s. 272n.

²⁷⁵ TÝŽ, *Eindringen und Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Böhmen und Mähren*, *Deutsches Archiv für Landes- und Volkskunde* 1, 1937, s. 95 – 109.

²⁷⁶ D. LESNIEWSKA, *Kolonizacja* s. 106 – 107.

Typická i pro historiky byla polarizace jejich postojů. Avšak schopnost a vědeckost badatelů neznamenal neutralitu názorů těchto sudeto-německých anebo německých nacionalistů. Předmětem zemských dějin („Landesgeschichte“) pěstovaných na německé univerzitě v Praze byla mimo jiné kontinuita germánského osídlení a německá kolonizace. Žák Alphonse Dopsche Theodor Mayer tvrdil, že specifika Sudet vyplývala ze stálého působení dvou činitelů - civilizačního přínosu kolonistů a politických vlivů říše. Pod vlivem Rudolfa Kötzschkeho a Karla Lamprechta postuloval zkoumání geneze osídlení a kořenů německého práva v českých zemích.²⁷⁷ Představitel pražských „Landesgeschichte“ Wilhelm Wostry zdůrazňoval nejdříve kulturní a potom hospodářské příčiny příchodu Němců do Čech. Kolonisté našli v Čechách svůj domov a zajistili českému státu civilizační rozkvět. Češi však dovedli adaptovat civilizační přínosy kolonizace a tak mohli odolat germanizaci. Míšení kultur bylo podle něho pro střední Evropu typické.²⁷⁸

Jiný druh historika reprezentoval Josef Pfitzner. Ve svých počátečních pracích týkajících se středověké kolonizace oceňoval podnikavost a státotvornou schopnost kolonistů, kterou ukazoval na příkladě Slezska. Kolonizaci v Čechách považoval za součást německého „Ostsiedlung“. Zdůrazňoval, že pro panovníky, kteří zvali do Čech kolonisty, byly nejdůležitější hospodářské motivy a motivy národní a politické byly pro vrchnost lhostejné.²⁷⁹ Od 30. let 20. století Pfitzner vybízel, aby se psaly zvláštní dějiny Čechů a Němců v českých zemích a - inspirován Josefem Pekařem - aby se vytyčil smysl sudetoněmeckých dějin. Chtěl utvrzovat jednotu sudetských Němců a jejich svazek s říší, popularizovat sudetoněmeckou otázku a spolutvářet kolektivní identitu sudetských Němců. Počátky Němců v českých zemích však Pfitzner považoval za součást německých dějin.²⁸⁰ Ve 40. letech se Pfitzner otevřeně projevil jako stoupenec tzv. „Volkstumskampfu“ a o Praze psal jako o ryze německém městě, které „stvořili“ od začátku Němci.²⁸¹

²⁷⁷ T. MAYER, *Aufgaben und Siedlungsgeschichte in den Sudetenländern*, Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung 8, 1931, Heft 3, s. 129 – 151.

²⁷⁸ W. WOSTRY, *Das Kolonisationsproblem*. TÝŽ, *Die geschichtliche Grundlagen des Sudetendeutschums*, Zeitschrift für sudetendeutschen Geschichte 2, 1938, s. 1 – 30.

²⁷⁹ J. PFITZNER, *Die Besiedlung der Sudeten bis zum Ausgang des Mittelalters*, Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung 1, 1930, Heft 2, s. 168nn., 191.

²⁸⁰ J. PFITZNER, *Die sudetendeutsche Geschichte*, 2. Aufl. Reichenberg 1937, s. 5nn. a passim; TÝŽ, *Die Geschichtsbetrachtung der Deutschen und der Tschechen*, Historische Zeitschrift 155, 1932, s. 84nn.

²⁸¹ J. PFITZNER, *Das tausendjährige Prag*, Bayreuth 1940, s. 8-12.

Podobně jako na přelomu století kromě vědeckých prací vznikala celá řada knih a článků tykajících se lokální historie (tzv. „*Heimatsforschung*“), tedy i příspěvky na téma kolonizace. I zde podobně jako v publicistice a propagandě - a možná ve větším měřítku - je vidět radikalizace autorů a politizace dějepisců. Příkladem jsou práce Antona Altrichtera o dějinách Jihlavy, respektive jihlavského jazykového ostrůvku. Autor totiž mluvil nejdříve o „Iglauer Sprachinsel“, aby na konci 30. let začal psát o „Iglauer Volksinsel“.²⁸² Pro oblast *Egerlandu* lze mezi předními historiky a vlastivědnými badateli karlovarské oblasti zmínit archiváře Karla Ludwiga a historika Viktora Karella.²⁸³ Na Sokolovsku pak působil významný jazykovědec, slavista a germanista Rudolf Fischer.²⁸⁴ Právním postavením Loketska v rámci Českého království se zabýval Rudolf Schreiber.²⁸⁵ V oblasti archeologie a průzkumu historických staveb pak náleží přední místo Antonu Gnirsovi,²⁸⁶ autora soupisů umělecko-historických památek pro politické okresy Loket, Mariánské Lázně a Karlovy Vary a archeologických výzkumů chebského hradu. Jak již bylo řečeno, kvalita regionálních studií byla nesmírně proměnlivá, nicméně ač místy podléhaly silnému nacionálně ideologickému vlivu, byly například některé historické studie Hanse Muggenthalera, Ericha Gieracha, Karla Vogta, i starší práce Josefa Pfitznera z hlediska historického poznání ve své době nesporně přínosem.²⁸⁷ Geografie sídel a dějiny osídlování, podobně jako doprovodná historická

²⁸² A. ALTRICHTER, *Heimatsbuch der Iglauer Sprachinsel. Geschichte des Bodens und Bevölkerung*, Iglau 1921; TÝŽ, *Heimatsbuch der Iglauer Volksinsel. Ein Stück deutscher Erde und seine Geschichte*, Iglau 1940.

²⁸³ KARL LUDWIG (1866 – 1931) Vedle rozsáhlé publikační činnosti se zasloužil rovněž o rozkvět karlovarského archivu a muzea. VIKTOR KARELL (1898 – 1979) regionální historik s rozsáhlým badatelským zaměřením. Pro naši práci je přínosná především jeho studie věnující se osídlení Krušných hor: *Das Erzgebirge und seine Besiedlung*, Kaaden 1924. Viz S. BURACHOVIČ, *Karlovy Vary*, s. 102.

²⁸⁴ RUDOLF FISCHER (1910 – 1971) Univerzitní profesor slavistiky a germanistiky v Lipsku. Významná vědecká osobnost, která svou lingvistickou činností významně přispěla k regionálnímu poznávání místních jmen a k dějinám osídlení. Viz V. PROKOP, *200 osobností Sokolovska*, Sokolov 1997, s. 38 – 39.

²⁸⁵ RUDOLF SCHREIBER (1907 – 1954) Historik zabývající se, mimo jiné, právním postavením Loketska v rámci Českého království a českou reformací. Cenná je především jeho edice loketského urbáře hrabat Šliků z roku 1525 a monografie o hospodářské, populační a kulturní situaci Loketska po třicetileté válce. *Der elbogner Kreis und seine enklaven nach dem dreissigjährigen Kriege*, Praha 1925. Viz F. KUTNAR - J. MAREK, *Přehledné dějiny*.

²⁸⁶ ANTON GNIRS (1873 – 1933) Významný badatel v oblasti archeologie, konzervátor stavebně historických památek. Jeho odborné působení se dělí mezi oblast chorvatské Dalmácie a Istrii a severozápadních Čech. Jeho biografie a bibliografie jeho děl viz A. GNIRS, *Otec ve vzpomínkách dcery*, in: *Historický sborník Karlovarska II*, 1994.

²⁸⁷ ERICH GIERACH (1881 – 1943) Historik a germanista. Zakladatel Ústavu pro sudetoněmecké domovské bádání (Anstalt für sudetendeutsche Heimatsforschung). KARL VOGT (1914 – 1943) badatel zabývající se výzkumem skladby osídlení středověkého českého státu v době předkolonizační, postupu osídlování, a hradskeho zřízení. JOSEF PFITZNER (1901-1945) historik zabývající se mimo jiné dějinami osídlení Slezska, v době druhé světové války silně exponován v nacistické straně (náměstek pražského primátora). Celkovou představu dává opět BIBLIOGRAPHIE ZUR GESCHICHTE UND LANDESKUNDE DER BÖHMISCHEN LÄNDER VON DER ANFÄNGEN BIS 1848. Publikationen der Jahre 1850 bis 1975, I – III. Hrsg. Von H. Jilek, Köln – Wien 1986 – 1990. Dále srovnej J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*,

jazykověda (Erich Gierach, Ernst Schwarz),²⁸⁸ představovaly svého času bezpochyby inovaci v historiografii, soustřeďující se doposud převážně na dějiny historických událostí. Moderním historiografickým metodám, s nimiž tehdy přišla francouzská Ecole Annales, stála výrazně blíže než tradiční dějepisectví.²⁸⁹

Cílem meziválečné německé historiografie, a zvláště její popularizační a regionální linie, bylo posílení sebevědomí sudetských Němců, kteří se prý cítili v první republice podceňováni, a legitimizace jejich politických snah o autonomii. Považovali se za součást německého národa, za „most“ mezi Východem a Západem. K tomu je vedly jejich zásluhy v civilizační válce a zkušenosti ve válce národní. Jak psal Rudolf Jaworski, historický úkol sudetských Němců spočíval v tom, že měli osvobodit říši od maloněmeckých a státních ohraničení a sami se naučit myslet v kategoriích národa, nikoliv státu.²⁹⁰

2.3.3 Období 1938 – 1945

Postupnou deformaci dějin osídlení a kolonizace na politickou propagandu v ideologii „krve a půdy“ nacionálních socialistů nelze primárně vnímat jako důsledek tlaku reality zvoleného pojmu „kolonizace“, nýbrž spíše jako jeho využití či zneužití ve prospěch argumentace legitimizující politické cíle tehdejších elit.²⁹¹ Kolonizace byla v této době vykládána především jako historický proces osídlování, při kterém byla nově osídlovaná území „kolonizována“ nejen cizím obyvatelstvem, nýbrž především cizími právními a sociálními formami, přičemž tyto formy zůstaly zčásti nadále závislé na oblastech svého původu (např. v centralizovaném systému magdeburského či norimberského práva). V této souvislosti není bez zajímavosti, že díla orientovaná na dějiny osídlení ze třicátých let pomohla rozšíření pojmů „východostředoněmecký“ a „východní střední Evropa“, v nichž se odráží propojení Německa se středoevropským prostorem.²⁹² V této podobě konvenovala s řadou dobových politických modelů kulturní a ekonomické dominance Německa ve střední

s. 18. Z hlediska biografických profilů jednotlivých autorů z tohoto období opět doporučuji konfrontovat s E. HAHNOVÁ – H. HAHN H., *Sudetoněmecká vzpomínání*.

²⁸⁸ Viz např. E. SCHWARZ, *Die Ortsnamen*. Zde je však v Bretholzově duchu již důležitost kolonizačních procesů relativizována ve prospěch teze o kontinuitě. Ostatně podobná je tomu také u Ericha Gieracha.

²⁸⁹ V. BELLING, *Německá kolonizace*, s. 73.

²⁹⁰ R. JAWORSKI, *Historické argumenty v sudetoněmeckém nacionálním boji v letech 1918-1938*, Český časopis historický 88, 1990, s. 903.

²⁹¹ V. BELLING, *Německá kolonizace*, s. 72 – 73.

²⁹² Viz k tomu D. SCHOLZE, *Im Wettstreit der Werte*, Bautzen 2003, s. 63. Dále srovnej V. BELLING, *Německá kolonizace*, s. 72.

Evropě.²⁹³ Otázka vzájemného poměru Čech k Říši, jakož i původ zemského německví nabyla v období Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1945) pochopitelně zásadní důležitosti „Dvorním vykladačem“ společné česko-německé historie nebyl nikdo jiný než K. H. Frank, s jehož články se lze setkat na stánkách časopisů či knih. Pro nacisty bylo zdůrazňování starého germánského charakteru zdejšího osídlení zásadní otázkou, čemuž odpovídala i četnost vydávání knih a sborníků k tomuto tématu. Tyto publikace pak byly obyčejně opatřeny i obsáhlou fotografickou přílohou, jejímž účelem bylo poukázat na prastaré kořeny českých měst a obcí. Nákladné muselo být i vydávání časopisu „Böhmen und Mähren“, který vycházel měsíčně ve velkém formátu po celou dobu trvání protektorátu.²⁹⁴ Zajímavá je v této souvislosti reakce německojazyčných historiků na státoprávního uspořádání poskytující alespoň zajímavou paralelu k reakcím některých nacionálně orientovaných českých historiků na vznik Československa. Známy historik Wilhelm Wostry viděl vznik protektorátu následovně: „Nejen my starší, kteří pocházíme ještě z 19. století, jsme si nesli ve svých srdcích touhu tohoto století – tedy ideální obraz německého národního státu. Dnes v roce 1942 se Velkoněmecká říše stala skutečností; Protektorát Čechy a Morava je zřízen. Co bylo skoro tisíc let historickou skutečností, se stalo splněním snu o celoněmecké jednotné Říši skutkem: českomoravský prostor je opět včleněn do Říše. My, kteří jsme v roce 1938 žili ještě ve státě pana Beneše, jsme se nyní stali tak řečeno současníky Karla IV., ba císaře Otty.“²⁹⁵

Nacistický režim poskytl šanci rozvinout národovecké tradice pěstované v sudetoněmeckém prostředí první republiky.²⁹⁶ Institucionalizoval sídelněhistorické bádání s úmyslem využít jeho poznatků nejen pro propagandistické cíle, nábřž i jako konkrétní návod k sociálnímu inženýrství obudných rozměrů. Cesta od „výzkumu“ v sociálních vědách k jeho „aplikaci“ se kromobyčejně zkrátila a historiografický diskurs byl deformován účelovým vybíráním a překrucováním faktů. Na druhou stranu, snaha maximálně vytěžit pramenou základnu vedla k akcentování prvků interdisciplinární spolupráce. Byly testovány (nutno říci že značně nekriticky) možnosti vzájemného průniku historie, sociologie, lingvistiky a biologie. Tehdejší pokusy jsou z větší části dodnes diskreditovány jak politickým kontextem

²⁹³ Viz V. HOUŽVIČKA, *Návraty sudetské otázky*. Praha 2005, s. 77 - 90.

²⁹⁴ *Státoprávní vztahy českého státu a římskoněmecké říše ve středověku a jejich důsledky pro další vývoj*. (Sborník z kolokvia pořádaného Katedrou dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity a The European Society for History of Law), Jaromír Tauchen – Karel Schelle (Eds.), Ostrava 2012, s. 106.

²⁹⁵ W. WOSTRY, *Germania, Teutonia, Alemannia, Bohemia*. Prag: Verlag der deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag, 1943, s. 3.

²⁹⁶ K formování „sudetoněmeckví“ coby specifické politické a kulturní tradice viz E. HAHNOVÁ – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání*.

doby, tak (vědomou) nekritičností tehdejších postupů. Z hlediska dějin vědy je však nesporně podnětné se ptát po (dis)kontinuitě tehdejšího vývoje a povaze (neměných) předpokladů „vědeckého“ bádání.²⁹⁷

Na prvním místě je z hlediska institucionální podoby tehdejšího výzkumu možné zmínit vznik „Ústavu pro sudetoněmecké domovské bádání“ (*Anstalt für Sudetendeutsche Heimatforschung*), jehož spoluzakladatelem a od roku 1936 i ředitelem byl Erich Gierach.²⁹⁸ Tento germanista a profesor pražské a univerzity se těšil vysokému uznání mezi svými kolegy jak na pražské univerzitě, tak na všech okolních německých univerzitách. Svědčí o to objemný sborník *Věda v národoveckém boji*.²⁹⁹ Ústav představoval „brain trust“ sudetoněmeckých vědeckých zařízení, o jehož tradice je dodnes v Mnichově pečováno.³⁰⁰ V roce 1940 byl přejmenován na Sudetoněmecký ústav pro zemědělské a národovecké bádání (*Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung*) a stal se centrem rozsáhlého sídelně historické a etnografického bádání.³⁰¹ Gierachovým žákem a později blízkým spolupracovníkem byl Eugen Lemberg.³⁰² Z mnohých Lembergových prací zmiňme v dané souvislosti jeho sídelněhistorickou studii týkající se karpatských Němců.³⁰³

Dalším z nacistických badatelů specializujících se na české země byl Karl Valentin Müller (1896 – 1963), eugenicky orientovaný sociolog a sociální antropolog vedoucí „Institut

²⁹⁷ K otázce „vědeckosti“ historiografie a ke vztahu přírodních a společenských věd možno srovnat např. J. HORSKÝ, *Místo (velkých) teorií*. K ústavu viz M. JOSEFOVIČOVÁ, *Sudetoněmecký vlastivědný ústav v Liberci 1925-1945 a sbírka Sudetoněmecký archiv*. Práce z dějin Akademie věd 2, 2010, č. 1, s. 77 – 79.

²⁹⁸ ERICH GIERACH (1881 – 1943) Rrodák z dnes polského města Bydgoszcze. Vyrostl v Liberci, vystudoval na pražské univerzitě a vyučoval v letech 1921 – 1936 na liberecké obchodní akademii. V letech 1921 – 1936 byl profesorem na pražské německé univerzitě a od roku 1936 v Mnichově. K ústavu viz M. JOSEFOVIČOVÁ, *Sudetoněmecký vlastivědný ústav*, s. 77 – 79.

²⁹⁹ K. OBERDORFFER – B. SCHIER – W. WOSTRY (eds.), *Wiissenschaft im Volkstumkampf. Festschrift Erich Gierach zu seinem 60. Grburtstage überreicht von Freuden, Schülern und Fachgenossen*, Reichenberg 1931.

³⁰⁰ viz E. HAHNOVÁ. – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání*, pozn. č. 209.

³⁰¹ E. LEHMANN (ed.), *Handbuch der Sudetendeutsche Volksbildung. Kulturpolitisches Handbuch in Selbstdarstellungen der Sudetendeutsche Verbände*, Reichenberg 1931. Viz E. HAHNOVÁ – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání*, pozn. č. 208.

³⁰² EUGEN LEMBERG. Po maturitě v Litoměřicích vystudoval na pražské německé univerzitě germanistiku, slavistiku a historii. Poté působil jako jako středoškolský profesor v Praze a v roce 1937 se habilitoval v oboru sociologie. E. LEHMANN (ed.), *Handbuch der Sudetendeutsche Volksbildung*, s. 367. viz E. HAHNOVÁ – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání*, pozn. č. 292. Dále srovnej K. HORENÍ, „*Hranice a ambivalence*“ *Češi a češství u Eugena Lemberga*, bakalářská práce, Filosofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2009.

³⁰³ E. LEMBERG, *Geographisch-statistische-Übersicht. Vom Geisleben der karpthendeutschen. – Volkskundliche Übersicht. von der Deutschen im Teresvatale*, in: *Die Deutschen in der Slowakei und in Karpathorußland*, Münster 1926.

pro sociální antropologii a biologii národa“ (*Institut für Sozialanthropologie und Volksbiologie*). Müller studoval po první světové válce germanistiku v Lipsku a poté státní a sociální vědy. V roce 1938 se stal docentem a od roku 1939 působil jako profesor sociologie na Technické vysoké škole v Drážďanech. V roce 1941 byl povolán na pražskou univerzitu jako specialista na rasovou nauku a historiografii českých zemí. Jedním z jeho badatelských cílů bylo „zacházení s národnostně politickou dispoziční masou“ ve východní Evropě a pak také „proces přeměny národnosti Čechů“ (*Umvolkung*). Ve svých pojednáních „Zákonitost při proměnách v sociálně antropologické struktuře rasově blízkých sousedních národů prostřednictvím přenárodnovacích procesů“ (*Gesetzmäßigkeit bei Wandlungen im sozialanthropologischen Gefüge von rassisch nahestehenden Nachbarvölkern durch Umvolkungsvorgänge*) z roku 1937 a „Význam německé krve v češství“ (*Die Bedeutung des deutschen Blutes im Tschechentum*) z roku 1939 zastával názor, že by český národ měl být prostřednictvím přenárodnění „rozpuštěn“ v národ německý. Na pražské univerzitě působil až do roku 1945.

V souvislosti s Müllerovou osobou je na místě připomenout činnost tzv. „Nadace Reinharda Heydricha“ (*Reinhard-Heydrich-Stiftung*) v Praze v letech 1942-1945, s jejímž působením je jméno K. V. Müllera do jisté míry spjato. V roce 1942 uvedl ve svém zahajovacím proslovu Karl Hermann Frank společně s vedoucím nadace Hansem J. Beyerem, že cílem jejího působení je germanizace českého národa. V jednotlivých příspěvcích pracovníků nadace stále zdůrazňovaný, po staletí trvajícím německý vliv na české země sloužil k legitimizaci příslušnosti protektorátu k Německé říši a ke zničení národního uvědomění Čechů jako samostatného národa. Vedoucí osobnost nadace Hans Joachim Beyer (1908-1971) ve svých pracech načrtl spojnici od středověkého východního osídlení až do současnosti. Na příkladu tehdejších migračních procesů popsal proces „odnárodnění“ (*Entvolkung*) a tvrdil, že „podíly německé krve“ vyvolaly „výběr nadaných lidí“ u Čechů. Jen tak prý bylo možné, aby český národ docílil mimořádných výsledků a aby vzniklo české národní hnutí. Středověká německá expanze na Východ údajně přinesla slovanským národům rozkvět měst a uspořádané rozdělení půdy. Vlny německých osídlenců prý byly po husitských válkách „odnárodněny“, což vzhledem k zvláštním schopnostem německé „rasy“ vedlo ke zvýšení „výkonnosti“ východních a jihovýchodních národů.³⁰⁴

³⁰⁴ V této souvislosti stojí za to udělat drobnou biografickou vsuvku. V roce 1936 vstoupil Beyer do NSDAP a v roce 1938 se stal čestným spolupracovníkem bezpečnostní služby SD. Po krátké službě v armádě se Beyer vrátil kolem roku 1939 zpět do RSHA a pracoval v úřadu III (*Německá životní území*) jako referent pro

Další z badatelů nadace, Rudolf Hippius, se soustředil na aspekty národnostní psychologie. Aspekt německého vlivu na český národ byl členy či spolupracovníky nadace osvětlován z interdisciplinárního pohledu. Například Wilhelm Weizsäcker označil německé městské právo v dějinách za nacionálně-politickou oporu německé národnosti a činil je odpovědným za to, že se i u Čechů rozvinula městská kultura. Národopisec Josef Hanika probádal chodské sedláky v západních Čechách a zjistil u nich silné proniknutí „německou krví“ a německou národní kulturou. Dále se pokusil prokázat pomocí německých prvků na lidových stavbách proniknutí „německé kultury a krve“ do českého národa.

2.3.4 Období 1945 – 1989

Zcela změněné souvislosti i pro chápání středověké kolonizace vytvořily důsledky druhé světové války. Německá nacionální koncepce dospěla ke krutým koncům, z mapy zmizel dřívější německý východ, jehož základ vznikl právě při středověkém osídlování. Ve shodě s rozdělením Německa byl potom nalézán i dvojí německý obraz kolonizace. Oficiální historikové NDR nabízeli odpověď prostou a jasnou. Německou kolonizaci představovali jako dobovačnou expanzi německých feudálů. V západoněmecké historiografii znamenal bod obratu výklad W. Schlesingera (1957). Zamítl černobílé vykreslování přínosu německých kolonistů a pozornost soustředil dvěma podstatnými směry. Zdůraznil význam charakteristiky prostředí, do něhož jazykově němečtí kolonisté vstupovali, a upozornil na důležitost znalosti obecného evropského kontextu vrcholně středověkých inovací, tradičně spojovaných s příliš úzce chápanou německou kolonizací.³⁰⁵

Výraz „kolonizace“ se stal výrazně problematickým svým zneužitím nacionálně socialistickou historiografií, která zcela programově vytvářela historicky legitimizační rámec politice Třetí říše a zdiskreditováním tohoto slova v novodobém významu během dekolonizačního procesu po druhé světové válce. Proto německá historiografie v padesátých

Ukrajinu a na jaře roku 1940 byl povýšen na SS-obersturmführera. V červnu 1941 se hlásil ve své funkci jako referent pro Ukrajinu na místo poradce skupiny nasazení C u Sicherheitsdienstu. Dne 23. června 1941 vpochoďoval společně s ní do Haliče. Jednotky sovětské NKVD povraždily krátce po ústupu Rudé armády po jednom z povstání ukrajinského nacionálního hnutí OUN tisíc lidí. OUN se pak mstila na komunistech a židovských obyvatelích. Skupina nasazení C, která dne 30. června 1941 krátce po obsazení Lvova zvláštním plukem armádního abwehru narukovala do Lvova, získala kontrolu nad jednotkami OUN a od této chvíle řídila akce, jimž padlo za oběť asi 5000 lidí. Jednotky *nasazení skupiny C* počátkem července zastřelily přibližně 3000 Židů na Lvovském stadionu. V dalších dnech bylo zhruba 40 polských intelektuálů na Lvovské univerzitě mučeno a potom zastřeleno. Je prokázáno, že Beyer se těchto vražd zastřelením zúčastnil. Viz A. WIEDEMANN, *Nadace Reinharda Heydricha v Praze*, Praha 2004.

³⁰⁵ J. KLÁPŠTĚ, *Svědectví o proměnách*.

letech 20. století tento termín opustila a ve snaze o nový začátek poválečného dialogu dala přednost výrazu *deutsche Ostsiedlung*, tj. německému východnímu osídlování.³⁰⁶ Tento termín zavedl do odborné diskuze Walter Schlesinger, nejznámější zástupce historie osídlení. Ten odmítal tradiční termín „kolonizace“, jelikož prý byl na jedné straně ponižující pro slovanské sousedy, na druhé straně činil z Němců pouhé cizí kolonisty.³⁰⁷ Navrhl, aby se místo něho používalo buď „německé východní hnutí“, nebo „osídlování východu“.³⁰⁸ Oba tyto výrazy se liší od pojmu kolonizace nejen formálně, ale i obsahově. Nezdůrazňují tolik etnickou homogenitu nových osídlenců a jejich poměr k zemi odkud pocházejí, ale naproti tomu o to více sociální a kulturní transformaci území, kterou nově osídlili. V tomto smyslu byl pojem osídlování východu neutrální. Právě proto však připouštěl zcela různé možnosti interpretace. Zásadní pak byla otázka po jeho etnickém charakteru. Pokud bylo politicky neúnosné mluvit o „kolonizaci“, bylo možné mluvit o specificky „německém“ osídlování východu?

Řada německých autorů z českých zemí navázala po svém nuceném odsunu z Československa na svou předválečnou tvorbu, nejen z hlediska tématického, ale z části i po formální stránce.³⁰⁹ V tomto prostředí došlo k částečné petrifikaci předválečných interpretačních schémat, které sloužily jako nástroj pro pokračující utváření „sudetoněmecké“ coby kolektivní identifikace odsunutých německy mluvících obyvatel českých zemí.³¹⁰ Ačkoliv názorová identifikace s tímto proudem nebyla u většiny autorů absolutní a v mnoha případech ani většinová, podařilo se politické reprezentaci sudetoněmeckého krajanského sdružení (*Sudetendeutschen Landsmannschaft*) stát se dominantním mluvčím odsunutých českých Němců. Tento vývoj však dále polarizoval hodnocení daného tématu.

³⁰⁶ V této souvislosti je třeba zmínit studii W. SCHLESINGERA, *Die geschichte Stellung*, s. 517 – 542.

³⁰⁷ „Německé východní hnutí se obvykle označuje jako německá kolonizace východu. Naše sousední východní národy neslyší tento výraz rády, protože ho v epoše kolonialismu a antisemitismu pocítují jako ponižující. Na druhé straně slovo kolonista, které Masaryk postavil naroveň se slovem imigrant, nabylo v českých ústech velmi opovrhlivého významu, který nebyl pro Němce v žádném případě žádoucí. Vskutku se zdá, že pojem „kolonizace“ naprosto neodpovídá podstatě tohoto jevu.“ W. SCHLESINGER, *Die geschichtliche Stellung*, s. 520.

³⁰⁸ Zde je však třeba podotknout, že překlad slova „Ostsiedlung“ do slovanských jazyků není jednoduchý, protože rozlišují dynamické a statické formy: obraty „východní osídlení“ a „osídlování východu“ nemají v češtině shodný význam, přestože oba lze přeložit do němčiny jako „Ostsiedlung“. Německý výraz má v sobě jak statický, tak i dynamický aspekt.

³⁰⁹ Za všechny jmenujme například ERNSTA SCHWARZE či EUGENA LEMBERGA. Dále srovnej E. HAHNOVÁ – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání*, s. 111 – 119.

³¹⁰ Viz E. HAHNOVÁ – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání*, s. 111 – 119.

Věcnější tón diskuze se mohl dostavit až po částečné generační výměně počátkem šedesátých let, kdy na evropskou historiografickou scénu začala středověká kolonizace opět vstupovat jako velké historické téma. Z počátku sice v německé, anglosaské či francouzské historiografii přetrvávalo zažité interpretační schéma německého tlaku směrem k východu. Postupně však začal být analyzován soubor proměn transformujících středověkou Evropu do jiné kvality. V kontextu hospodářské a politické integrace západní části kontinentu byly hledány jednotící elementy evropské kultury. V tomto pojetí ustoupily nacionální akcenty poněkud stranou a celý proces přestal být vnímán jako časově ostře ohraničená etapa vztahující se převážně k vrcholnému středověku. Postupně se prosadilo širší pojetí všímající si i raně středověké situace, na níž tyto změny více, či méně navazovaly.³¹¹ Důkladnější poznání různých evropských regionů začalo naznačovat, že proměna střední Evropy nebyla žádnou „periferní výjimkou“, ale tvořila přirozenou součást změn, jimiž postupně prošla značná část evropského kontinentu. V důsledku toho došlo k rozšíření geografického rámce, ve kterém byly dané změny hodnoceny. Středověká kolonizace byla vyjmuta z úzkého rámce střední a středovýchodní Evropy a byla vsazena do širšího kontextu celoevropských dějin.³¹²

V sedmdesátých letech byl podniknut pokus zařadit osídlování východních oblastí Evropy do celoevropských souvislostí.³¹³ Tyto snahy však vyvolaly zásadní rozpory. Již zmíněný Walter Schlesinger odmítal sice pojem kolonizace, ale zároveň trval na důležitosti etnických rozdílů při osídlovacích procesech a na zvláštním německém charakteru osídlování východních oblastí. Jiní účastníci naopak specifický charakter německé východní kolonizace popírali. Poukazovali přitom na podobné procesy ve 12. až 14. století v západní a jižní Evropě. Více než o kolonizaci se začalo hovořit o sídelní výstavbě (*Landesausbau*), jejíž součástí měla být i německá východní kolonizace. Ta se v tomto kontextu nezdála být ničím výlučným. Etnické přesuny z vojenských, hospodářských i náboženských důvodů znala pozdně antická, středověká a novodobá Evropa. Patřily sem nejen „státní“ kolonizace ve

³¹¹ Viz J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 7 – 9, s. 395 – 406.

³¹² Komplexní nástin dané problematiky viz W. SCHLESSINGER (ed.), *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als problem der europäischen Geschichte*, in: *Vorträge und Forschungen* 18, Sigmaringen 1975; CH. HIGOUNET, *Les Allemands en Europe centrale et orientale au Moyen Age*, Paris 1989; P. ERLÉN, *Europäischer landesausbau und mittelalterliche deutsche Ostsiedlung. Ein struktureller Vergleich zwischen Südwestfrankreich, den Niederlanden und dem Ordensland Preussen*, Marburg/Lahn 1992; J. M. PISKORKI, *Kolonizacja wiejska*; A. KÖRMEDY, *Melioratio terrae. Vergleichende Untersuchung über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13. – 14. Jahrhunderts*, Poznaň 1995; S. GAVLAS, *O kształt zjednoczonego Królestwa. Niemieckie władstwo terytorialne i geneza społecznoustrojowej odrębności Polski*, Warszawa 1996. Souhrnný přehled evropské problematiky podal R. BARLETT, *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change, 950 – 1350*, London 1993. Dále srovnej J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 8.

³¹³ W. SCHLESINGER (ed.), *Deutsche Ostsiedlung des Mittelalters*.

Francké říši nebo ochrana hranic ve středověkých Uhrách, ale i osidlování francouzského jihu, pronikání francouzských sedláků za Pyreneje během reconquisty, kolonizace západních částí Britských ostrovů, zúrodnování močálovitého ústí dolní Vesery holandskými osadníky či usazování švédských kolonistů v jižním Finsku. Z těchto pohybů bylo ovšem německé středověké (ale i novověké) *Ostsiedlung* nejmohutnějším a nejdelším procesem. Jeho důsledky silně ovlivnily dějiny celého kontinentu.³¹⁴

Rezignace na pojem kolonizace však vyvolala u části badatelské obce odpor proti podceňování německých aspektů východní kolonizace. Tyto podněty vycházely především ze strany německých marxistických historiků jak z Východu, tak i ze Západu. Rolf Sprandel z Würzburgu tak varoval před tím, aby se „při odklonu od nacionalistických praktik jen nenahrazoval pojem *Německo* pojmem *Evropa* a přitom se nepřehlíželo, že východní kolonizace nepřinesla jen nesporný civilizační pokrok, nýbrž zároveň také náboženskou intoleranci, vyostřené národnostní protiklady, kapitalistický konkurenční boj, počátky měšťanského třídního povědomí a jiné důsledky, to znamená příčiny pro nové utlačování a nové útrapy“.³¹⁵ Většina badatelů však začala místo o německém osidlování východu, nebo dokonce o kolonizaci postupně mluvit o celoevropském fenoménu výstavby země.³¹⁶ „Německá, národní složka středověkého osídlování východu ztratila při pohledu zaměřeném na analýzu struktur definitivně svou tradiční přednost“ jak to v nedávné době zformuloval Christian Lübke.³¹⁷ Tento pojem se začal z výše jmenovaných, paradoxně někdy právě nacionálních důvodů přijímat v české historické vědě. Ačkoliv ve všeobecném historickém obraze panuje nadále negativní pojetí německých „kolonistů“, píše dnes čeští historikové o vrcholně středověké „transformaci“, respektive o vrcholně středověké „proměně“.³¹⁸ Pojem kolonizace se sice zčásti nadále používá, ale spíše zřídka a s důrazem na slovanské kolonizační prvky.³¹⁹ Určení etnických prvků ve středověku se jeví jako příliš nejisté a

³¹⁴ Viz J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 19. Srovnej též J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 8.

³¹⁵ R. SPRANDEL, *Fländrisch-lübeckischer Fernhandel und die deutsche Ostsiedlung*, in: *Deutsche Ostsiedlung in Mittelalter und Neuzeit (Studien zum Deutschtum im Osten, vydává Kommission zum Studium der deutschen Geschichte und Kultur im Osten na Rhenische Friedrich Willielms-Universität Bonn, sešit 8, Köln - Wien 1971, s. 131n.*

³¹⁶ K tomuto pojmu viz např. P. ERLÉN, *Europäischer Landesausbau*.

³¹⁷ J. HAKMANN – CH. LÜBKE, „*Die mittelalterliche Ostsiedlung in der deutschen Geschichtswissenschaft*“, in: Jan M. Piskorski (ed.), *Historiographical Approaches to Medieval Colonization of East Centra*, New York 2002, s. 179 - 217, zde s. 217.

³¹⁸ J. KLÁPŠTĚ, *Změna - středověká transformace*.

³¹⁹ Např. J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*. J. ŽEMLIČKA již dříve relativizoval rozlišování „vnitřní“ a „vnější“ kolonizace (*Dějiny osídlení*, s. 8). Zcela skeptický je k pojmu kolonizace J. KLÁPŠTĚ, *K některým problémům*, s. 93 - 111, zde s. 103n; a nedávno V. VANÍČEK, *Velké dějiny Země koruny České*, Praha 2000,

závisející pouze na aktuálním pojetí toho, co se vůbec pod etnicitou rozumí.³²⁰ Stav pramenů pak neumožňuje přesné datování a typologizaci. To, co tak zůstává, je pouze vágní představa o hlubokých změnách sociální struktury a geografie sídel ve 12. až 14. století.³²¹

Nové kpodněty začínaly ovlivňovat rovněž německé dějepisceví zabývající se problematikou českých zemí. Tento posun je patrný například ve sborníku redigované Karlem Boslem.³²² V té době ukončoval své celoživotní dílo o etnických poměrech českých zemí ve středověku Ernst Schwarz, vycházející především ze studia osobních a místních jmen.³²³ Zároveň se rozvíjely pokusy o vymezení starého sídelního jádra českých zemí. Nebyly to první sídelně historické a sídelně geografické náčrty. Předcházely jim starší práce Julia Lipperta, Wilhelma Friedricha a Karla Vogta.³²⁴

2.3.5 Období 1989 – 2010

Německojazyčná literatura tohoto období pojednávající o středověkém osídlení českých zemí, kolonizaci a vrcholně středověkých transformačních procesech se dá rozdělit zhruba do dvou skupin. Jedna petrifikuje sudetoněmecký obraz dějin a je tak nositelkou specifické národovecké tradice této skupiny. Druhá je pak součástí širěji založeného bádání pojednávající tuto problematiku obvykle v širším (středo) evropském kontextu. Přetrvávání národoveckých historiografických tradic historiků v dnešním Německu lze demonstrovat na místopisném slovníku nesoucím název *Böhmen und Mähren*. Kniha je společným dílem čtyř desítek německých a českých historiků a informuje v 724 alfabetycky řazených člancích různé délky na téměř 900 stranách o historicky významných místech Česka.³²⁵ Tato kniha byla

s. 231n. K terminologii dějin osídlení viz také Z. BOHÁČ, „*Otázky terminologie dějin osídlení a kolonizace za feudalismu*“, in: Ondřej Felcman - Leoš Jeleček - Tomáš Vojtěch - Josef Žemlička (eds), *Historiografie čelem k budoucnosti. Sborník k šedesátinám J. Purše*, Praha 1982, s. 359 - 373.

³²⁰ Nověji se středověkými národnostními poměry v českých zemích zabývali E. SKÁLA, *Jazyková situace*, s. 163 – 171; Z. BOHÁČ, *Národnostní poměry*, s. 123 – 132.

³²¹ V. BELLING, *Německá kolonizace*, s. 78.

³²² HANDBUCH DER GESCHICHTE DER BÖHMISCHEN LÄNDER. Hrsg. von K. Bosl, I. Die böhmischen Länder von der archaischen Zeit bis zum Ausgang der hussitischen Revolution, Stuttgart 1967. V rámci většiny zde publikovaných studií je zdůrazněn pojem *Landesausbau*, třebaže s důrazem na hospodářské a kulturní přínosy německých měšťanů, sedláků a horníků. Stranou zájmu přitom nezůstaly ani domácí formy tak řečené vnitřní kolonizace (*Binnenkolonisation*) jmenovitě instituce lhot.

³²³ E. SCHWARZ, *Volkstumsgeschichte*.

³²⁴ J. LIPPERT, *Social - Geschichte Böhmens*; W. FRIEDRICH, *Die Historische Geographie Böhmens bis zum Beginne der deutschen Kolonisation*, Praha 1912. K. VOGT, *Die Burgen in Böhmen bis zum ende des 12. Jahrhunderts*, Reichenberg – Leipzig 1938.

³²⁵ J. BAHLCKE – W. EBERHARD – M. POLÍVKA, *Böhmen und Mähren*, Stuttgart, 1998. Dále viz E. HAHNOVÁ. – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání*, s. 171 – 181.

inspirována plány z poloviny šedesátých tehdejšího předsedy mnichovského Collegia Carolina Karla Bosla a tehdejšího ředitela Historického ústavu ČSAV Josefa Macka. Jejich projekt však uskutečnily teprve v devadesátých letech lipské Duchovédní centrum pro dějiny a kulturu středovýchodní Evropy a Historický ústav AV ČR. Podíleli se na něm čeští a němečtí historici rovným dílem a bylo všeobecně oceňováno jako milník na cestě k nové kapitole česko-německé spolupráce historiků. Recenzenti vyzdvihovali modernost díla, jeho systematickosti a přehlednost. Navzdory tomu při kritické analýze vychází najevo problematičnost zvolené formy, která implicitní formou sugeruje výše zmíněnou tradici národoveckého nazírání českých dějin.³²⁶

Obdobným, v mnohém však daleko vyhrcořenějším příkladem je kniha „Tisíc let česko-německých vztahů“ vydaná prostřednictvím společnosti Institutum Bohemicum, což je publikační zařízení Ackermann-Gemeinde. Lze ji tudíž vnímat jako obraz, který má (respektive měla) tato organizace o českých dějinách a česko-německých vztazích. Z tohoto úhlu pohledu je nesporně zajímavá. Kniha však není prezentována jako vklad politického uskupení do debaty o dějinách, ale na první pohled vzbuzuje dojem vědeckého díla. Tím spíše, že tři ze sedmi autorů (Franz Machilek, Horst Glasl a Ernst Nittner) jsou vysokoškolskými pedagogy a členy kolegia Carolina, které se v Čechách těší dobré pověsti.³²⁷ Čtenář si ji tak pravděpodobně nebude schopnout zařadit do příslušného kontextu a bude ji brát jako „nový“ a svým způsobem „objevný“ způsob nazírání na české dějiny. Byť se jedná o dílko, které může být považováno za marginální a anachronický pokus o oživení dnes již překonaných interpretačních schémat, svou rozšířeností a snadnou čtenářskou dostupností (což jsou vlastnosti, kterých se většinou „vědeckých“ prací nedostává) může mít podstatný vliv na utváření historického povědomí, které zpětně ovlivňuje specifický „akademický diskurs“.

Příkladem takového nenápadného prolínání kontraverzních pojmů implikujících jistý styl výkladu do jinak odborně fundovaných publikací může být kniha Roberta Barletta „The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change“ kde se v kontextu výkladu o

³²⁶ Srovnej E. HAHNOVÁ – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání*, s. 171 – 182.

³²⁷ Editor knihy ERNST NITTNER (1915 – 1997) vystudoval historii, filozofii a slavistiku na pražské německé univerzitě. V roce 1938 vstoupil do NSDAP a za války byl vojákem u Waffen SS. Po válce byl středoškolským učitelem a od roku 1960 působil jako pedagog pro vzdělávání důstojníků v německé armádě. Od roku 1973 byl profesorem pro soudobé dějiny na vysokém armádním učení v Neubibergu u Mnichova. Od roku 1947 působil v Ackermann-Gemeinde a od roku 1986 náměstkem spolkového předsedy. Zároveň byl významným členem Sudetoněmeckého landsmanschaftu, členem historické komise pro sudetské země a předsednictva Colegia Carolina. E. HAHNOVÁ – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání*, s. 162 – 163.

násilné kolonizační expanzi objeví podivný termín „race relations“. Obdobně pak například F. Fernández-Armesto. Kritické výhrady k takovému pojetí se však objevují překvapivě vzácně.³²⁸ Opačným příkladem drobnější práce spíše popularizačního charakteru, jejímž zřejmým cílem však je snaha o zprostředkování odlišných pohledů na danou problematiku jak z české tak z německé strany, může být kniha Friedricha Nathera „Imigrace a kolonizace v Čechách a na Moravě. Problém česko německých vztahů“.³²⁹

V obecné rovině však německé bádání navázalo na předchozí vývoj, který danou problematiku vyňal z těsného rámce národních dějin. Tomu významně napomohl středoevropský dialog, jenž postupně odstraňoval překážky srovnávacích přístupů. V návaznosti na výše zmíněnou konferenci v Reichenau. Bylo nadále pracováno s konceptem „výstavby země“ a strukturálního srovnání těchto procesů v různých částech evropy. V této souvislosti je možné poukázat na výše zmíněné dílo Petera Erlena srovnávajícího případ jihozápadní Francie, Nizozemí a řádového státu Pruska. Ucelenou představu o současných historiografických v rámci německého diskursu přístupech dává příspěvek Jörga Hakmanna a Christiana Lübkeho o středověkém osídlování východu v německé historické vědě publikovaný ve sborníku, jehož editorem byl Jan M. Piskorski o Historiografických přístupech ke středověké kolonizaci ve východní části střední Evropy. Dále je vhodné připomenout shrnující pojednání o současných pohledech na fenomén „Deutsche ostsiedlung“ z pera Janise Nalbadidacise, který byl publikován v rámci sborníku vydaném u příležitosti mezinárodní konference konané pod záštitou Centra Mediévistických studií v Praze.³³⁰ Výstupem z této konference byl sborník nesoucí název „*Die mittelalterliche Kolonisation. Vergleichende untersuchungen*“. Z přednesených příspěvků je, kromě výše uvedeného shrnutí současného stavu bádání Janise Nalbadidacise, možné zmínit příspěvek Samuěla Coghea srovnávající pomocí strukturální komparace osídlovací proces v jižním Portugalsku a v království jeruzalémském. Obdobně koncipovaný je pak i příspěvek autorské dvojice Mária Hetey a Alexander Klaudies zaměřující se na situaci v livonsku a v křižáckých státech.

V německém prostředí tak zůstalo studium osídlení, v jehož rámci si však zachovalo *Ostforschung* specifické postavení, nadále aktuálním tématem historického bádání. Dočkalo

³²⁸ R. BARLETT, *The Making of Europe*. Viz J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 406, pozn. č. 18.

³²⁹ F. NATHER, *Imigrace a kolonizace v Čechách a na moravě. Problém česko německých vztahů*, Olomouc 2007.

³³⁰ J. NALBADIDACIS, *Deutsche Ostsiedlung: Moderne Ansätze*, in: *Die mittelalterliche Kolonisation. Vergleichende untersuchungen*, Prag 2009, s. s. 63 – 92.

se však nových přístupů, které pozitivně ovlivnily i širší kontext středovýchodní Evropy. Poznávací východiska jasně vyjádřil Klaus Zernack, podle něhož *Ostkolonisation* představovala „univerzálně historický proces, jenž postupoval od západu k východu a vedl k akulturaci a okcidentalizaci východní části Evropy.“³³¹ Vznikající koncept „proměny středověké Evropy“ se pak dočkal dalších významných podnětů ze strany francouzské medievistiky, která postupně prohlubovala výklad o dvou etapách středověkých dějin, jejichž zlom kladla na rozhraní 10. a 11. století. Postupně však tento model začal být na základě hlubšího promyšlení nashromážděných poznatků postupně opouštěn ve prospěch „selektivní kontinuity“. K tomuto hlubšímu promyšlení přispívá zejména archeologie. V této souvislosti je možné zmínit činnost berlínského profesora berlínské univerzity Eika Gringmuth-Dallmera spolupracujícího i s českým prostředím.³³² Středověká transformace je tedy v současné době interpretována jako akulturační proces propojující na různých úrovních hospodářské a sociální faktory a procesy v rámci prostoru primárně vymezeném předchozí christianizací. Kolonisace pak tento prostor mohla i překročit směrem do dosud nechristianizovaných oblastí, čímž se však zásadně měnil její charakter a budování země bylo doprovázeno ničením starých struktur v rámci vojenské expanze.

3. SYNTÉZA

V předchozí kapitole jsem se pokusil nastínit proměny studia středověkého osídlení od nejstarších dob po začátek 21. století. Z tohoto nástinu mimo jiné vyplývá, že, metody výzkumu, jakož i interpretace jeho výsledků se vždy odvíjely od konkrétní historické situace. Zákonitě se tedy vnučuje otázka – Jaké nástroje a metody máme k dispozici při poznávání středověkého osídlení v současnosti? Jak zajistit maximální vzájemnou srozumitelnost jejich výstupů? Jak tyto výstupy využívat jako prostředků pro psaní obecně srozumitelného příběhu, který by věrně odrážel historickou realitu? A k čemu tento příběh vlastně potřebujeme? Na tyto otázky se pokusím odpovědět v následující kapitole.

³³¹ K. ZERNACK, „*Ostkolonisation*“ in *universalgeschichtlicherperspektive*, in: G. Hubinger – J. Osterhammel – Pelzer (edd.), *Universalgeschichte und Nationalgeschichten*. Ernst Schulintum 65 Geburtstag, Freiburg 1994, s. 105 – 116.

³³² E. GRINGMUTH-DALLMER. *Wendepflug und Planstadt? Forschungsprobleme der hochmittelalterlichen Ostsiedlung*, *Siedlungsforschung. Archäologie-Geschichte-Geographie* 20, 2002, s. 239-255; TÝŽ, *Die hochmittelalterliche Ostsiedlung in vergleichender Sicht*. *Archäologie – Geschichte – Geographie* 24, 2006, 99-121

3.1 SOUDOBÉ PŘÍSTUPY

Uvažování o výhledech evropské civilizace po dvou světových válkách, které zničily staré postavení kontinentu i představy jeho obyvatel o nich samých, nabylo mimořádné dříve nepociťované naléhavosti. Ve středu zájmu se mimo jiné ocitla i historiografie, která díky svému tradičně privilegovanému postavení v soustavě společenských věd nesla za tyto události přímou spoluzodpovědnost. Ozývaly se hlasy filosofů, politologů, sociologů žádajících zásadní revizi dosavadních přístupů. Objevovaly se nové názory, na konkrétní podobu této revize, ale ty měly daleko k systematičnosti starých myšlenkových soustav. Vynořovaly se takřka souběžně nebo v rychlém sledu, takže je těžké utřídít je do vývojové řady. Některé zasahovaly do výkladu dějin i do metod, jimiž historik pracuje. Teorií a návodů však bylo stále více než způsobů, jak dospívat k novým poznatkům a ty vtělit do historického díla. Jaké možnosti tedy máme při poznávání minulosti v současné době k dispozici? V čem se tyto přístupy liší? A který je ten nejlepší?

3.1.1 Povaha oborového diskursu

Za jeden ze znaků současného historiografického diskursu lze označit obrat od makrohistorie k mikrohistorii, doprovázený odklonem od analytických koncepcí k narativitě. Tento obrat je doprovázen radikálním zpochybňováním možností racionálního studia minulosti a snahou nalézt na tyto výzvy adekvátní odpověď. Na počátku 21. století tedy nemůže být pochyb o tom, že předmět a metody historiografie prodělaly zásadní proměny. V této souvislosti si i český historik, pokud nechce zůstat v intelektuální izolaci, musí položit alespoň několik základních otázek. Z nich má zřejmě nejexistenciálnější dopad ta, zda to co ve svém zkoumání minulosti vlastně provozuje, má nějaký význam, či zda to vůbec někoho mimo něj zajímá. Především jej pak znepokojuje otázka, zda okolnost, že o výsledcích svého bádání píše a zveřejňuje své texty, není jen pouhým důkazem toho, že umí bádát a pak o tom též něco napsat, že se tedy ve své oboru potvrzuje jako profesionál, který „něco“ umí. Zároveň si však toužebně přeje, aby jeho profesionalita byla rovněž potvrzením skutečnosti, že je svými poznatky schopen oslovit alespoň někoho či některé ze svých kolegů, kteří bádají a také o tom píší v jiných oblatech historického či společenskovedního bádání.³³³ To nás přivádí k otázce tolik skloňované interdisciplinarity. Jaké jsou její možnosti a s nimi i logicky spojené meze?

³³³ J. ŠTAIF, *Sociální a kulturní dějiny*, s. 36 – 37.

3.1.2 Interdisiplinarita jako kánon

Současná úroveň české historiografie vybízí k hledání nových poznávacích cest. Propojování nosných pracovních metod s kritickým zapojováním všech využitelných zdrojů poznání se v současnosti stává nezbytností. Krystalizuje tak nové pojetí medievistiky jako integrující mezioborové disciplíny, která při zachování specifické individuality každé vědní oblasti citlivě vnímá přístupy a výsledky ostatních vědních oborů a dokáže s nimi poučeně zacházet.³³⁴ Za poznáním průběhu středověké kolonizace nás vede několikeré svědectví. Klíčová úloha stále připadá písemným a hmotným pramenům. Svou nespornou relevancí však mají i starší jazykovědné studie, jakož i řada dalších pramenů, o kterých bude dále pojednáno.³³⁵ Povaha a dosah jejich výpovědí se zásadně liší. Jelikož ve starším období je písemných pramenů relativní nedostatek, shromažďuje informace o celkovém rozsahu osídlovacího procesu v době mezi 6. - 13. stoletím v převážné míře archeologie a s ní příbuzné disciplíny. Při interpretaci výsledků těchto výzkumů je však třeba vzít v potaz řadu limitujících faktorů. Žádný z historických oborů nezachází s prostým snímek minulosti, jeho data vždy spoluutváří celá řada okolností. Tato kritická výhrada se plně týká i archeologických map, které nevypovídají pouze o intenzitě středověkého osídlení, ale též o povaze archeologického terénního zájmu, jenž dosud do jednotlivých regionů směřoval a jemuž vděčíme za shromážděné poznatky.³³⁶

Tento předpoklad se pochopitelně týká rovněž ostatních disciplín zaměřujících se na výpověď hmotných pramenů. Z nich mají pro danou problematiku mimořádný význam dochované stavby. Tomuto fondu a jeho vypovídacím možnostem byla dosud věnována relativně malá pozornost.³³⁷ Jeho zpracování je v první řadě úkolem stavební historie, která svým metodickým zakotvením vychází z archeologie středověku, v mnohém však její metody doplňuje a rozvíjí.³³⁸ Řadu let stály stavby na okraji historické pramenné základny, a pokud je

³³⁴ J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 29.

³³⁵ Výsledky jazykovědných výzkumů (toponomastika, onomastika apod.) byly, navzdory často diskutabilním interpretacím, cenným metodickým vkladem historického bádání závěru 19. a první poloviny 20. století. V důsledku metodických postupů zažitých v německojazyčné historiografii jsou pro území obývaným do roku 1945 německy hovořícím obyvatelstvem zpracovány rozsáhlé studie tohoto charakteru. Viz E. SCHWARZ, *Die Ortsnamen*.

³³⁶ J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 171.

³³⁷ Pro srovnání lze zmínit například L. KRACÍKOVÁ – V. BELLIG, *Středověká sakrální architektura na Frýdlantsku*, Praha 2003; L. KRACÍKOVÁ – J. SMETANA, *Románská a gotická architektura v okrese Česká Lípa*, Praha 2000.

³³⁸ K otázce historického vývoje stavební historie a k možnostem jejího propojení s archeologickými průzkumy viz *Sborník 4/2006* (Sborník příspěvků z čtvrté konference stavebně historického průzkumu uspořádané 31. 5 – 3. 6. 2005 v Poděbradech.).

historici přeci jen přijímali, pak spíše jako dobový výraz uměleckého projevu.³³⁹ Postupem doby se však ukázalo, že jejich vypovídací schopnost je podstatně širší. Při vykreslení pokud možno plastického obrazu středověkého osídlení má stavební historie bezesporu důležité slovo. Stavebně historické průzkumy jednotlivých objektů jsou však obvykle realizovány pouze v rámci obnovy těchto památek. Svou povahou se tedy jedná stejně jako v archeologii o průzkumy záchranné, které obvykle nepodléhají širšímu koncepčnímu záměru. Tato skutečnost zásadně ovlivňuje možnosti vzájemné komparace výsledků a tvorbu obecněji formulovaných závěrů. Jejich širší uplatnění³⁴⁰ však na druhou stranu může být impulsem pro zpracování dosud opomíjených archivních fondů. Jejich zpřístupnění širší badatelské veřejnosti pak může vést ke korekci některých závěrů nesouvisejících primárně se stavebně historickou tematikou či podnítit tvorbu nových prací syntetického charakteru.³⁴¹

V souvislosti s problematikou stavebně historických průzkum je však třeba poznamenat, že zatímco metodám kritického zkoumání staveb coby specifických historických pramenů je již delší dobu věnována zvýšená pozornost, otázka způsobu zapojení takto získaných poznatků do logické struktury umožňující syntetické závěry je reflektována daleko méně.³⁴² Na nutnost zasazení obvyklého předmětu stavebně historického bádání, jímž jsou proměny určité stavby v čase, do širšího referenčního rámce získaného obvykle prostřednictvím jiných vědeckých disciplín jsem se pokusil poukázat v roce 2012 na konferenci pořádané Společností pro stavebně historický průzkum.³⁴³

Vedle staveb a větších urbanistických celků představuje výrazný historický pramen i kulturní krajina. Její výpověď se obvykle vztahuje k značně dlouhému časovému horizontu.³⁴⁴ Zcela zásadní jsou také starší jazykovědné studie, přínosy historické klimatologie, kulturní a

³³⁹ Viz D. MENCLOVÁ, *České hrady*, I, Praha 1972.

³⁴⁰ Dle stavebního zákona je při obnově památkově chráněné stavby zajištění tohoto průzkumu ze strany investora povinné (obdobně jako u arch. průzkumu). Jedná se o velmi pozitivní (byť koncepčně nedotažený) posun v dosavadní praxi stavební obnovy architektonických památek.

³⁴¹ J. KONŮPEK, *Kolonizace a církevní správa na území historického Loketska ve 13. století*, nevydaná bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2009.

³⁴² Teoretickým otázkám využití staveb jako historického pramene, stejně jako postavení historiografie a stavební historie v kontextu společenských věd se věnuje například F. GABRIEL, *Teoretické aspekty*, s. 8 – 13; TÝŽ, *K metodám a problémům*, s. 25 – 32; TÝŽ, *Postavení staveb*, s. 150 – 161. Dále například K. PODROUŽEK, *Vesnické stavby*, s. 10 – 11. K problematice kostelních staveb viz M. ČECHURA, *Církevní hmotná kultura v archeologických pramenech*, in: *Archeologia historica* 34, 2009, s. 543 – 561.

³⁴³ Viz J. KONŮPEK – L. ZEMAN, *Dispozice kostelní stavby jako pramen k dějinám středověkého osídlení – meze a limity vypovídací schopnosti*, in: *Svorník* 10, 2013, s. 5 – 32.

³⁴⁴ Viz J. SÁDLO – P. POKORNÝ – P. HÁJEK – D. DRESLEROVÁ – V. CÍLEK, *Krajina a revoluce, významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*, Praha 2005.

fyzické antropologie³⁴⁵ a celé řady dalších oborů. Navzdory zásadním rozdílům podstaty těchto pramenů, a tedy i metod jednotlivých oborů, které k nim přistupují, je jejich výpověď v rámci historického poznání nezastupitelná. Při cestě za poznáním minulosti tak nezbyvá než kriticky spojovat výpověď různých svědků, pramenů písemných, archeologických, ale i stovebně historických a dalších. Všechny totiž vypovídají o téže skutečnosti, kdysi tak či onak spojitě.³⁴⁶

Opomíjená, avšak velmi důležitá je při líčení příběhu středověkého osídlené otázka vhodného *způsobu vyprávění*. Psaním příběhů se v teoretické rovině věnuje literární věda a scénografie. V době hledání vhodných reakcí na narativistickou kritiku historiografie by bylo vhodné věnovat těmto otázkám pozornost, kterou si zaslouží. Pokud historiografie (také) vypráví, měla by to dělat pokud možno dobře.³⁴⁷ Je však třeba mít na paměti, že už tím, že se vypráví, tak se také vysvětluje.³⁴⁸ Přistoupíme-li tedy k líčení historické události jako k dramatu³⁴⁹ musíme nejdříve vytvořit *jeviště* a následně představit *aktéry*.

Jak tedy zobrazit scénu na které se daný příběh (či příběhy) odehrává? Zde je nutné si uvědomit, že výběr vhodných *obrazů* je *interpretativní počin* a jejich *kombinace* determinuje naší výpověď. Předpokládejme, že budeme vyprávět příběh osídlení tradičním způsobem, tedy ve vztahu k zemi. Konkrétně může jít třeba o Čechy nebo přemyslovské Loketsko. Volba je na nás, nicméně měřítko bude opět spouřčovat povahu naší výpovědi.³⁵⁰ Při zobrazování jeviště půjde v první řadě o vykreslení přírodních podmínek. K jejich poznání se nám naskýtá celá řada značně exaktních metod (viz níže). Otázkou zůstává, jaký způsob vykreslení (prezentace) by byl nejvhodnější. Zde se jako optimální varianta jeví staré dobré mapy – pojímané však v širším slova smyslu. Jejich výhodou je totiž možnost proměnného stanoviště pozorovatele, což je vzhledem k nastíněné povaze diskursu značná výhoda. Makropohled

³⁴⁵ V souvislosti s danou problematikou například viz J. VÁLA, *Antropologická studie obyvatel obce Obora u Karlových Varů*, in: V. historický seminář Karla Nejdla (dále HSKN), Karlovy Vary 1995.

³⁴⁶ J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 9.

³⁴⁷ Srovnej J. HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Praha 2002; TÝŽ, *Místo (velkých) teorií*.

³⁴⁸ Viz H. WHITE, *Historický text*.

³⁴⁹ Jaký styl historické narace zvolíme (komedii, trágédii, romanci či grotesku) je jiná otázka. Každý z nich má své zákonitosti a každý bude strukturovat jinou stavbu příběhu. Viz M. HAVELKA, *Úvod do filozofie*, s. 29 – 69.

³⁵⁰ Zde je nutné učinit poznámku, že by poznávací proces měl být vždy utvářen kognitivním způsobem, tedy pokud možno v kategoriích vlastních zkoumané době. Není tedy vhodné přenášet pozdější správní útvary (ostatně ani jiné pojmy) do starších období - na což ostatně upozornil již Ladislav Hosák, viz poznámka č. 175.

umožňující synchronní analýzu tak může střídat mikropohled vhodný pro analýzu diachronní. Mapové prostředí je v tomto smyslu rovněž vhodné pro vizualizaci (virtuálních) dat získaných níže popsanými metodami (například krajinný reliéf, rozsah zalesnění, výskyt kovů a jiných ekonomicky využitelných hornin, pedologické složení, klimatické podmínky apod.). Pro takovouto práci s daty je obzvlášť vhodné prostředí Geografických informačních systémů fixující libovolné parametry v prostoru s možností zobrazit zároveň jejich proměny v čase. Toto časoprostorové ukotvení tak dává možnost velmi exaktního záznamu celé řady jevů nutných pro nastínění „*dramatu*“. Níže budou popsány některé vědní disciplíny vhodné pro popis „*jeviště*“.

V první řadě je to pochopitelně *geografie* umožňující sledovat nadmořskou výšku, konfiguraci terénu a z něj vyplývající možnosti osídlení, jako je prostupnost terénu a přirozené komunikační osy. Dále je to *geologie*. Její svědectví je důležité z hlediska sledování možnosti dobývání kovů. Tento aspekt hrál ostatně v dějinách osídlení prokazatelně relevantní roli již ve starším období (např. doba bronzová). Není tudíž důvod jej pomíjet při sledování průběhu osídlení v mladších dobách jako je raný a vrcholný středověk. Na geologii navazuje *pedologie*. Potenciál k osídlení určitého území je nutné sledovat rovněž z hlediska úrodnosti krajiny. Tyto poznatky mohou být s jistou mírou kritiky kombinovány s údaji ze stabilního katastru (půdní profil totiž nepodléhá v čase výrazným proměnám). Místní ekosystém pak může sledovat *palynologie* odkazující k rozsahu a druhové skladbě zalesnění. Stopy lidské přítomnosti pak může sledovat *fosfátová analýza* půdy zobrazující hustší koncentraci obyvatelstva a zemědělskou činnost. Se zemědělstvím pak souvisí klima a tím se dostáváme k historické *klimatologii*. Tím jsem pouze výběrově nadnesl několik možností jak prostřednictvím přírodovědných metod zobrazit jeviště a jak známo – místo určuje děj.

Po nastínění scény přichází představení aktérů. V dějinách osídlení je jednou ze základních otázek povaha *změny*. Pokládáme si tedy okruh otázek, na které se snažíme odpovídat. Jaký byl rozsah osídlení „před změnou“? Jak tehdejší obyvatelé vypadali? Jak mluvili? Jak žili? Jaká byla jejich správní organizace? Odkud přichozí přicházeli? Proč? Kam směřovali? Co přinášeli? Co přijímali? A jak na tyto otázky vlastně odpovídat?

Pro starší období obvykle nemáme písemných zpráv. Buď se nezachovaly, nebo vůbec nevznikly. Většinou jsme tedy odkázáni na výzkum toho co lidé vytvořili, případně co po nich zůstalo, tedy artefaktů a ekofaktů. Ty jsou tradičními prameny pro *archeologii*.

V dalším sledu a ve specifických případech pro *stavební historii*, případně *dějiny umění*. Archeologie a stavební historie nám umožňuje porovnávat projevy hmotné kultury jako je dispozice měst a vesnic, tvar plužiny, podoba staveb a jejich částí.³⁵¹ Specializované mapy pak zachycují rozsah starších vrstev osídlení dle jednotlivých druhů nálezů (keramika, hroby, sídliště, opevněná hradiště, cesty apod.). S archeologií tradičně souvisí *fyzická antropologie*. Na tomto místě je možné připomenout potřebu nezaujatého a kritického zkoumání starších biologických výzkumů z třicátých a první poloviny čtyřicátých let, které jsou ve své většině zatíženy dobově podmíněnou interpretací ovlivněnou rasovou naukou. S touto problematikou pak úzce souvisí prudce se rozvíjející *genetika*, která může být velmi přínosná v otázce migrací (především však v rovině makrostruktur – velká území a dlouhé časové úseky). Důležité svědectví nám může poskytnout i *chemie a biologie* (konkrétně již zmíněná fosfátová analýza, ale i rozbor pozůstatků nápojů, jídel apod. nám může pomoci odpovědět na otázku, co lidé chovali a pěstovali, čím se živil a zda je v těchto projevech kultury patrný nějaký diskontinuitní zlom). Pro dataci staveb má zásadní úlohu *dendrochronologie*. Dále je tu *radiokarbonová metoda* datování a celá řada dalších metod vycházejících z přírodních věd. V otázce komparace projevů nehmotné kultury má zvláště důležité místo *jazykověda* se všemi svými disciplínami, ať už se jedná o *srovnávací lingvistiku*, *toponomastiku* či *onomastiku*. Tímto způsobem lze nastínit proces přenosu a změn jazyka odkazující na migrační nebo difuzní model přenosu kulturních vzorců. V otázce interpretace některých jevů nám pak může být užitečná *etnografie*, *etnologie* a *sociální a kulturní antropologie*. Tím se dostáváme do blízkosti *historických věd*, z nichž velmi konkrétní způsob využití má *historická právní věda*, sledující stanovení a rozsah právních okruhů měst, filiaci církevních institucí či problematiku lokačních listin. S tímto pak sovisí oblast *pomocných věd historických* (*paleografie*, *kodikologie*, *epigrafika*, *diplomatika*, *chronologie*, *sfragistika*, *heraldika*, *genealogie*, *numismatika*, *metrologie* atd.). Z hlediska zachycení velkých dějinných procesů se pak neobejdeme bez postupů *historické demografie* a *tradičních politických dějin*. Tímto způsobem jsme schopni dosáhnout velmi plastického popisu. Neumožní nám to však inscenovat drama – tedy poutavé vylíčení dějů, jenž je přes všechny zvraty stále smyslem historického poznání.

³⁵¹ Viz *Sborník 4/2006* (Sborník příspěvků z čtvrté konference stavebně historického průzkumu uspořádané 31. 5 až 3. 6. 2005 v Poděbradech.). Dále srovnej: M. HAUSEROVÁ, *Zakladatelé. Ohlédnutí k počátkům stavebněhistorického zkoumání v českých zemích*, in: *Dějiny staveb*, Plzeň 2001, s. 5 – 8. (sborník příspěvků z konference *Dějiny staveb* 2001). Dále viz D. TŘEŠTÍK, *Češi a dějiny*, s. 68 – 79; Z. VAŠÍČEK, *Archeologie, Historie, Minulost*, Praha 2006. J. KLÁPŠTĚ, *Dějepis a archeologie: Příbuzenství jak se patří*, in: *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*, Praha 2003, s. 96 – 109.

3.1.3 Návrat vyprávění

Do dějepisectví se vrací narace jako způsob vidění. Je podporována tendencemi moderní literární vědy a teorie vyprávění i lingvistiky a nachází ohlas u čtenáře. Mluví se o lingvistickém obratu v historiografii. Pojem sám se různě chápe, ale v základě jde o obnovení tradiční úlohy historika. Ta nespočívá v tom, že historik demonstruje, jak dospěl ke svým závěrům - záleží na výsledku formulovaném v textu. Slovy Milana Hlavačky: „V postmoderní historiografii stojí vyprávění proti vysvětlování, tedy teplé, živé lidské popisné vyprávění proti abstraktní, nejčastěji strukturální analýze, autorské subjektivní vnímání proti objektivizující syntéze. Řečeno jinak, pomocí metaforické dichotomie: vcítění a empatie proti studené (teoretizující) objektivitě. Dějiny jsou tak náhle plné lidí a příběhů, zatímco struktury se obsahově vyprazdňují a u většiny mladých historiků se ocitají v uctivé neoblíbě“.³⁵²

Podoba každého příběhu je tedy určována nejen zvoleným způsobem vyprávění, ale i stanoviskem vypravěče. Jinak se budou dějiny středověkého osídlení jevit z pozice „národa“ či „státu“ než z hlediska malých struktur (panství, vesnice). Jinak se budou jevit z Prahy a jinak z Řezna. Pokud zvolíme optiku kontinentální či kulturní (například ve smyslu kulturního okruhu středověké latinské civilizace) dojdeme k odlišným pohledům, než když budeme tento příběh vyprávět pohledem jeho aktérů (což mohou být jak reálné postavy, tak kvazipostavy typu cisterciáckého řádu). Každá optika přitom vyžaduje jiné metody. Pro popis velkých struktur bude vhodnější přístup historické demografie, politických dějin případně postupy obecně užívané v historických sociálních vědách. Pro analýzu malých struktur pak budou vhodnější postupy historické antropologie.

Jaký obraz nám tedy nabízí současný *Master narrative*. Je to příběh pojednávající o zrození středověké latinské civilizace. Jeho jevištěm je Evropa a děj je zasazen do období „dlouhého středověku“. Po dlouhých staletích postupné přeměny antického světa začala na území západní části římské říše vznikat nová civilizace, která se odpoutala od helénských kořenů civilizace římské. Byla v podstatě pokračováním pozdně antické římsko-germánské syntézy a projevovala se kontinuálním nárůstem germánských prvků. Po nahrazení římské politické správy soustavou germánských království překročila hranice limes. Ty však již dlouhou dobu nepředstavovaly ostrý kulturní předěl vymezující hranice římského světa. Nositelkou římských tradic byla v tomto novém světě především římská církev. Rozšíření

³⁵² Viz M. HLAVAČKA, *Místa paměti*, s. 17.

jejího vlivu tak vymezilo tuto novou evropskou civilizaci. První fází „zrodu Evropy“ tedy byla christianizace, v podobě přijetí latinského ritu a na církev v tu dobu již pevně navázaného modelu raně středověkého státu. Druhou fází pak byla kolonizace chápaná jako modernizační proces kulturního propojení kontinentu. Kolonizační procesy jsou tímto kontextu chápány jako jevy patrné po celý středověk, a to ve dvou hlavních formách - jako expanze (např. kolonizace Irska Angličany) nebo jako výstavba země (např. kolonizace Slezska).³⁵³ V zásadě tedy můžeme rozlišovat dvě hlavní středověké kolonizační vlny - v 8. - 9. století (v souvislosti s christianizací oblastí za Limes Romanus) a potom v 11. - 14. /15. století.³⁵⁴ Důležitou součástí (zdaleka ne však jedinou) této druhé kolonizační vlny byla i tzv. „východní kolonizace“. Začala ve Flandrech a v Holandsku v 11. století a od konce 12. století zasáhla Slezsko, Čechy a Moravu, Polsko a Uhry, aby potom zamířila na Litvu, do Pruska, západního Ruska a částečně do Skandinávie, Rumunska a na Balkán. Dnes se pokládá středověká kolonizace za druhou etapu okcidentalizace a europeizace (první bylo přijetí latinského křesťanství) těch oblastí Evropy, které se kdysi nestaly součástí Římské říše.³⁵⁵ Z vyprávění se z větší části vytratily národy. Zároveň se tento narativ kriticky vymezuje vůči starším interpretacím vedených z nacionální perspektivy. Je nasnadě, jakou kolektivní identitu toto vyprávění zakládá. Je celkem i logické proč tomu tak je. Nicméně je otázkou, jak by tomu být mělo. Nejde jen o to, že každé pojetí minulosti vychází z naší přítomnosti. Ono také připravuje naši budoucnost.

³⁵³ Rozdíl obou druhů vychází z charakteru procesů. U expanze se jedná o povětšinou násilné pronikání a následné usazování dobytých území na původně nepřátelské půdě. Kromě již zmíněného pronikání Angličanů do Irska lze v tomto kontextu zmínit invazi Normanů do Anglie či jejich usazení v Normandii a na Sicílii. U expanzivního modelu je však vždy kolonizace organizována z původního území. Oproti tomu při fenoménu výstavby země je celá akce organizačně řízena z cílové lokality a pod záštitou místních autorit. Důležitý je v tomto případě fenomén „prázdné země“ vylidněné válečnými akcemi (nájezd Tatarů na Slezsko, Kumánů na Sedmíhradsko, či Průsů na Mazovsko) či dosud neosídlené z důvodů nevhodných přírodních podmínek (horské oblasti Čech).

³⁵⁴ J. M. PISKORSKI, *Migrations-, Kolonisation- und Assimilationsprozesse im östlichen Europa des Mittelalters*, in: *Kontinuitäten und Brüche: Lebensformen - Zuwanderer - Alteingesessene 500-1500*. Hg. von Karl Kaser, Jan M. Piskorski und Dagmar Grams-Hammer-Hohl (= Wieser Enzyklopädie des Europäischen Ostens, 2. Abt., Bd. 1), Klagenfurt 2004. Dále srovnej D. LEŚNIEWSKA, *Středověká kolonizace*, s. 107 – 118.

³⁵⁵ Nejnovější přehled názorů na středověkou evropskou kolonizaci, obzvláště středoevropskou, přináší sborník *Historiographical Approaches to Medieval Colonization of East Central Europe. A Comparative Analysis Against the Background of Other European Inter-Ethnic Colonization Processes in the Middle Ages*. Ed. JAN M. PISKORSKI, New York 2002; srov. také CH. LÜBKE, *Das östliche Europa*, München 2004. Ze starších prací stojí za zmínku sborník *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte*. Hg. von WALTER SCHLESINGER, Sigmaringen 1975. Tradiční, ale dne již poněkud zastaralá je monografie CH. HIGOUNETA, *Die deutsche Ostsiedlung*. Modernější pohled nabízí ROBERT BARTLETT, *The Making of Europe*.

3.2 METODOLOGICKÉ INSPIRACE

Teoretizování o dějinách se stává samostatným oborem blízkým filosofii; v něm se ovšem cítí málokterý historik doma. Jen málokdy se vyskytne případ, abychom našli zřejmou realizaci teoretiků v konkrétním díle. Je to proto, že základní soubor metod a postupů, s nimiž pracuje historik od chvíle zrodu historické kritiky, zůstává nezměněn - pouze se doplňuje a zpřesňuje. Postřehy teoretiků nacházejí uplatnění v konkrétním bádání jen ve velmi přísném výběru. Jen ty se zařazují k základnímu korpusu metod historické vědy. Po čase s ním splývají a my přestáváme vnímat jejich původní originalitu.

3.2.1 Nové čtení starých pramenů

Již bylo řečeno, každý historik vkládá do svého výkladu své osobní preference. Bylo tomu tak vždy a pravděpodobně tomu nebude jinak ani v budoucnu. Velmi však záleží na tom jakou formou tak činí, zda si je této skutečnosti vědom, jakou perspektivu jeho vyprávění nabízí a nakolik je tato perspektiva akceptovatelná v rámci oborového diskursu a širšího společenského kontextu. Sám nejsem pochopitelně žádnou výjimkou. Díky svému profesnímu zaměření pokládám za jeden z mimořádně důležitých a zároveň málo využívaných pramenů pro výzkum dějin osídlení stavby. Právě na ně tedy bude kladen v následujícím výkladu zvýšený důraz.

Řadu let stály stavby na okraji historické pramenné základny, a pokud je historici přeci jen přijímali, pak spíše jako dobový výraz uměleckého projevu. Postupem času se však ukázalo, že jejich vypovídací schopnost je podstatně širší. Ostatně co o nás a našich životních návycích vypoví více než vlastní byt či dům.³⁵⁶ Docenění staveb coby specifických hmotných pramenů je možné dát do souvislosti s určitým „antropologickým obratem“ v historických vědách, který znamenal odklon od do té doby dominujících politických dějin k dějinám

³⁵⁶ Teoretickým otázkám využití staveb jako historického pramene, stejně jako postavení historiografie a stavební historie v kontextu společenských věd se věnuje například F. GABRIEL, *Teoretické aspekty*, s. 8 – 13; TÝŽ, *K metodám a problémům*, s. 25 – 32; TÝŽ, *Postavení staveb*, s. 150 – 161. Dále například K. PODROUŽEK, *Vesnické stavby*, s. 10 – 11. Srovnej též E. NEÚSTUPNÝ, *Nástin archeologické metody*, s. 525 – 548; TÝŽ, *Jednoduchá metoda*, s. 169 – 234; TÝŽ, *Metoda archeologie*. Tuto práci doporučuji konfrontovat s její recenzí od J. MACHÁČKA publikovanou in: *Archeologické rozhledy LX – 2008*, s. 611 – 613. K získání všeobecného přehledu o dějinách archeologie a utváření jejího vztahu k ostatním historickým vědám viz J. MALINA (Z. Vašíček), *Archeologie včera a dnes aneb mají archeologové šedé hmoty více za nechty než za ušima*, 1. - 2., České Budějovice 1981.

každodennosti, studiu lidové kultury a mikrohistorii.³⁵⁷ Pokud však budeme chtít použít stavby jako historický pramen k dějinám osídlení, je třeba mít na paměti několik limitujících faktorů majících do značné míry obecnou platnost.

V první řadě je to otázka *budování archivu*. Jak už bylo řečeno, výběr pramenů je interpretativní počin. Volbou určité třídy dokumentů dostáváme určitý typ výpovědi. Pokud se zaměříme na studium *středověkého osídlení* a jako jeden z pramenů použijeme například hrady či kostelní stavby vzniklé v souvislosti s budováním sídelní struktury a kultivací krajiny, bude se ve světle těchto pramenů jevit příběh „*vrcholně středověké kolonizace*“ a priori jako příběh *modernizační*. Volbou jiných dokumentů a jejich odlišným strukturováním bychom však mohly získat zcela odlišný obraz (např. zánik světa starých struktur). Dále je třeba mít na paměti *fragmentárnost pramenné základny*. Námi sestavený soubor dokumentů bude neúplný. Řada staveb či jejich částí zanikla. Tuto skutečnost tedy musíme zohlednit při formulování generalizujících výpovědí. V neposlední řadě je to otázka sociální ukotvenosti různých druhů staveb.

Z fondu nobilitární a sakrální architektury, jejímž výzkumem se v první řadě zabývá kastelologie a monasteriologie, máme uchováno relativně mnoho. U vrcholně středověkých hradů, pokud nebyly kompletně přestavěny na zámky či nepodlehly zkáze, máme poměrně solidní představu o jejich podobě a funkci. Nutné je pochopitelně odlišit pozdější přestavby. To je předmětem stavebně historického průzkumu, jehož metodika se poměrně dynamicky rozvíjí a v dané souvislosti je možné jej brát jako primární pramenou kritiku. Je však třeba vzít v potaz i nižší patra šlechtické společnosti, tedy vzít v úvahu řadu venkovských tvrzí. Ve světle tohoto pramene se rýsuje nezřetelná hranice mezi velkým sedlákem a malým zemanem. Respektive nabízí se otázka, do jaké míry se sociální statut v dané době odrážel v obydlí. U chudších šlechticů usazených uprostřed svých vsí je jejich obydlí často k nerozeznání od větších selských stavení. U nich však naopak často nacházíme budovy, které bychom na venkově nečekali např. opevněné sýpky. Ty kromě ochrany zrna před ohněm mohly sloužit i jako útočiště.³⁵⁸

³⁵⁷ Takovou mikrohistorikou sondounazíranou skrze kostelní stavbu je např. R. LAVIČKA – R. ŠIMŮNEK, *Městský farní kostel ve středověkých Čechách, Trhové Sviny 1280–1520*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích, 2011.

³⁵⁸ Některé tyto sýpky se dodnes dochovaly v jižních Čechách. Nejstarší z nich pocházejí z předbělohorského období. Na jejich fortifikační funkci se usuzuje jednak vzhledem k jejich masivnímu provedení (které musely primárně odolat ohni) a vzhledem k jejich postavení v rámci usedlosti. Některá šterbinová okna jsou například osazena tak, aby umožňovala ostřelování prostoru před vstupní branou (například z kuše) – jinak

Obzvlášť závažná je tato otázka u tzv. ministeriality.³⁵⁹ Ač se původně jednalo o nesvobodné a neurozené služebníky, tak jejich sídla (alespoň ta dochovaná) si v ničem nezadají se šlechtickými hrady a při srovnání jejich stavební produkce z 12. a 13 na území Chebska s realitou panující v Čechách je znatelně převyšují.³⁶⁰ Na druhou stranu jsou z těchto pramenů patrné skromné počátky později velmi mocných rodů.³⁶¹ Obecně se těmito problémy zabývá kastelologie. Chybí však – tak jako u jiných staveb – jednotná elektronická databáze (této otázce se ještě budu věnovat). Navzdory nesmírně záslužné práci na poli české a evropské kastelologie, kterou vykonal nedávno zesnulý profesor Durdík, je formální stránka jeho encyklopedie v dnešní době anachronismem na úrovni Sedlačkových hradů.³⁶²

Daleko obtížnější je situace ve městech. Urbální prostředí se vždy vyznačovalo vysokou mírou koncentrace obyvatel a dlouhou kontinuitou osídlení, což sebou zákonitě nese řadu přestaveb, které z větší části likvidují autentické struktury. Zdaleka nejhorší je však z tohoto hlediska situace na venkově. Z fondu vernakulární architektury nemáme, vzhledem k materiálové a konstrukční podstatě, dochovány pro starší období žádné kompletní budovy. Při studiu venkovského domu tak jsme odkázáni na archeologické výzkumy jejich reliktnů. Jednou z mála možností, jak se skrze tuto pramennou základnu dotknout středověké reality je studium středověkých venkovských kostelů. Zdržím se tedy u nich poněkud déle a pokusím se nastínit rozsah jejich vypovídací schopnosti coby pramene k dějinám osídlení ..

však nemají vzhledem k osvětlení místnosti příliš význam. Místo se objevují i stopy interpretovatelné jako pozůstatky vzpěr pro zaklesnutí hákovnice (obdobné se dodnes zachovaly například v některých kostelních věžích opatřených střílnami). Sýpky byly obecně budovány jako nespalné (klenba nad přízemím, nespalná krytina atd.) a často sloužily pro celou vesnici. Jejich příležitostná refugiální či fortifikační funkce je proto nabíledni. Otázkou je přenos těchto raně novověkých reálií do vrcholného středověku. Inspirativní jsou však v tomto směru zejména masivní chebské špýchary nezadávající si v ničem s věžemi menších ministeriálních sídel. Jednoduchost této konstrukce a tradičně dlouhé přetrvávání zažitých stavebních postupů a osvědčených řešení ve venkovském prostředí vzbuzuje v této souvislosti řadu otázek. K opevněným sýpkám v jižních Čechách srovnej J. ŠKABRADA, *Lidové stavby. Architektura českého venkova*, Praha 2005.

³⁵⁹ F. KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997. Dále srovnej V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: ZHS 8, Plzeň 2003, s. 12. K otázce fungování hradské správy obecně srovnej J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*.

³⁶⁰ Zmínit lze například hrady ve Starém Hroznavě (Starý Kiensberg), v Libé (Neu Liebestein), v Ostrohu (Seeberg), ve Skalně (Vildstein), v Hazlově (Haslau).

³⁶¹ Viz T. KAREL – V. KNOLL, *Středověká sídla Notthafftů v Čechách*, in: Po stopách šlechtického rodu Notthafftů. „Notthaffti v Čechách a v Bavorsku, Cheb 2006, s. 103 – 127.

³⁶² T. DURDÍK, *Encyklopedie českých hradů*. Praha 1995; A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého I–XV*, Praha 1882 – 1927.

Konstatujeme-li, že prostředkem historiografie je informace mající charakter symbolu či artefaktu,³⁶³ pak kostelní stavba je zcela specifickým nosičem informací. Díky své sakrální funkci je naplněna významy symbolické povahy.³⁶⁴ Zároveň však obsahuje informace, které do ní nebyly záměrně vloženy, nicméně plasticky vypovídají o mnoha aspektech dynamického systému kultury.³⁶⁵ Vzhledem k obvyklé trvanlivosti svého provedení jsou navíc kostelní stavby tyto informace schopny uchovat v rámci relativně dlouhých časových intervalů. To z nich činí ideální objekty diachronní analýzy ve smyslu seriálních dějin. V případě venkovských kostelů lze však zároveň konstatovat hlubokou zakotvenost v místním prostředí vycházející z relativně omezených možností stavebníka. Z hlediska regionality slohu a denní praxe venkovského osídlení se tedy rovněž jedná o velmi cenný pramen využitelný v rámci synchronní analýzy některých dějinných procesů³⁶⁶ nazíraných pod úhlem komparativních dějin. V tomto smyslu se nabízí srovnání s fondem vernakulární architektury, který se však pro starší období prakticky nezachoval.³⁶⁷ Částečně dochovaný je pouze stavební fond nobilitární a monastické architektury. Na rozdíl od něj jsou však kostelní stavby vázány na odlišné sociální prostředí, respektive představují v tomto smyslu určitý průsečík odrážející vzájemnou interakci jednotlivých společenských vrstev.

Kostel býval v období raného a vrcholného středověku ve venkovském prostředí často jedinou kamennou stavbou. Vzhledem ke své pevnosti a náročnému provedení tak zaujímal celou řadu funkcí. Tyto funkce pak zanechaly v jeho hmotě konkrétní stopy, které je možné průzkumem odhalit a v kontextu daného souboru interpretovat.³⁶⁸

Primární byla samozřejmě funkce *sakrální*. Náboženství a zbožnost nepředstavují v rámci historických věd nikterak nové téma. Klasické církevní dějiny se už v minulosti

³⁶³ K. PODROUŽEK, *Vesnické stavby*, s. 10 – 11.

³⁶⁴ Architektura, malba a plastika odkazující k teologii, filosofii a estetice daného období.

³⁶⁵ Poloha a konstrukce odkazující ke struktuře osídlení, dobové technologii a každodennosti dané oblasti.

³⁶⁶ Budování sídelní struktury, vznik farní sítě a patrimoniální správy apod.

³⁶⁷ Obecně např. J. KLÁPŠTĚ, *Středověká vesnice v proměnách našeho poznávání*, in: *Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej*, Wrocław-Praha, 2002, s. 327 – 338. Dále například: P. VAŘEKA, *Archeologie středověkého domu I., Proměny vesnického obydlí v Evropě v průběhu staletí (6. – 15. století)*, Plzeň 2004; J. ŠKABRADA, *K možností srovnání středověkého a mladšího vesnického domu v Čechách*, *Husitský Tábor* 10 (1988 – 1991), 1991, s. 67 – 86; J. ŠKABRADA – Z. SMETÁNKA, *Architektura zemědělských usedlostí pozdního středověku v Čechách (Příspěvek k poznání hmotné kultury středověké vesnice)*, *Archeologické rozhledy* 26, 1974, s. 236 – 270.

³⁶⁸ Ve věci úlohy kostela v životě středověké vesnice viz F. KAŠIČKA, *Sakrální stavby v denním životě našeho středověkého venkova*, in: *Archaeologia historica* 24/99, Brno 1999, s. 327 – 332. Obecně pak odkazují ke sborníku konference společnosti pro stavebně historický průzkum *Svorník* 10/ 2012. Zde pak zejména O. MALINA, *Samostatně stojící kostel jako doklad transformace osídlení – možnosti archeologie a GIS*, s. 33 – 44.

věnovaly problémům lidové zbožnosti a liturgické praxe. Sociologii náboženství vděčíme za důležité analýzy popisující rituály, symboly a jejich význam. Tyto výzkumy pak otevíraly přímý přechod k antropologii zbožnosti. Hlavní pozornost však byla tradičně věnována náboženským institucím spíše než náboženské praxi konkrétních lidí. Zcela opomíjeny pak byly rozdíly vycházející ze sociálního a genderového zakotvení věřících a v odlišných kontextech městského a vesnického života. Aktuální zájem výzkumu se pak spíše než na „okrajové“ oblasti lidové zbožnosti preferované v nedávné minulosti (hereze, magie apod.) soustřeďuje na „běžné“ každodenní náboženské představy a praktiky, které jsou však mnohem obtížněji rekonstruovatelné. Archivy jsou plné dokumentů o náboženských odpadlících a jejich odchylných praktikách, ovšem zápisy o „normální“ náboženské praxi samozřejmě chybí.³⁶⁹ Právě v této věci může kostelní stavba odhalit řadu zajímavých informací. Mnoho může napovědět již samotné utváření liturgického prostoru, stejně jako řada výtvarných detailů (sanktuária, sakristie, oltáře, samostatné kaple, oratoře, liturgické náčiní apod.).³⁷⁰ Zajímavé je v této souvislosti sledovat umístování sekundárních oltářů, které může poskytnout řadu podnětů pro rekonstrukci průběhu liturgie a náboženskou praxi. Menší oltáře se často vyskytují např. na tribunách, které tak mohly příležitostně sloužit jako samostatný liturgický prostor. Tradičně pak byla kladena spojitost mezi vybavením kostelů a mírou religiozity. Tato až přespříliš přímočará interpretační schémata jsou však v posledních letech zásadně přehodnocována. Každopádně může změna ve výbavě kostela mnohé napovědět o proměnách religiozity a forem jejího vyjádření.

Se sakrální funkcí bezprostředně souvisí funkce *symbolická* či *reprezentativní*. Svým provedením odrážela kostelní stavba formy vysoké architektury, které jen zvolna pronikaly do prostředí jen řídkce osídlené středověké venkovské krajiny. Kontrast mezi budovou tyčící se do výše, vyzdobenou malbami, řezbářskými či sochařskými pracemi a skromnými příbytky, v nichž místní lidé trávili celý život, musel být obrovský. Nástěnné malby seznamovaly venkovské obyvatelstvo s obsahem evangelií či přibližovaly starozákonní příběhy. Tato vyobrazení pak byla v lidských myslích zakotvena častokrát mnohem pevněji než slova kázání.³⁷¹ Kostel tak svým výtvarným působením sloužil jako „*biblia pauperum*“ bible chudých a naplňoval tak základní pastorační úkol evangelizace širokých vrstev vesnického

³⁶⁹ R. VAN DÜLMEN, *Historická antropologie*, s. 61 – 62.

³⁷⁰ Viz např. A. MUDRA, *Architektonické detaily jihočeských pozdně gotických kostelů jako svědci liturgického provozu*, příspěvek na 10. Specializované konferenci stavebně historického průzkumu in: Svorník 10/ 2012.

³⁷¹ E. H. GOMBRICH, *Příběh umění*, Praha 1997, s. 177.

obyvatelstva. Podnětné jsou v tomto případě především klasické kunsthistorické metody soustředující se na ikonografii a ikonologii výtvarného řešení.³⁷²

Utváření interiéru kostela pak odráželo sociální hierarchizaci tehdejší společnosti. Chór coby vlastní svatyně pro celebrujícího kněze a jeho pomocníky, loď coby shromaždiště věřících a panská tribuna či oratoř pro členy světské vrchnosti. Ačkoliv se jedná pouze o schematický nástin, je nesporné, že kostelní stavba reflektovala sociální postavení věřících (placené kostelní lavice apod.). V této souvislosti je podnětné především studium kostelních tribun. V současné době je přehodnocována jejich bezprostřední vazba na existenci panského sídla. Ukazuje se, že jejich využití mohlo být podstatně širší. V ojedinělých případech mohly snad zaujímat funkci samostatného liturgického prostoru (vlastní oltáře), či odtud mohl být provozován hudební doprovod. Z hlediska exteriérového působení byla častým (i když ne nezbytným) a dominantním prvkem kostelní věž (zvonice). Ta byla orientačním bodem pro všechny, co přicházeli zdaleka a místním vymezovala okruh osídlené (bezpečné) krajiny. Její nazírání očima tehdejších lidí nám může zprostředkovat aplikace metody „zhuštěného popisu“ Clifforda Geertze snažící se o interpretaci „kultury“ dané společnosti na základě jejich vlastních forem a kategorií (kognitivní přístup).³⁷³ V tomto kontextu byl kostel nejspíše chápán jako místo (nebeského) řádu v chaotickém světě.³⁷⁴ Z tohoto hlediska je pak možné sledovat nejen samotné uplatnění kostelní věže v krajině,³⁷⁵ ale rovněž její osazení zvony, jejichž zvuk představoval jeden z charakteristických prvků „křesťanské“ krajiny a každému kostelu propůjčoval jedinečnost. Jako velmi cenné se jeví množící se kampanologické posudky, které se zvolna stávají standardní součástí stavebně historických průzkumů sakrálních staveb.

Z hlediska utváření interiéru kostela pak kromě nástěnných maleb, oltářní architektury a plastiky mohly hrát zásadní úlohu příležitostně instalované prvky sloužící o velkých

³⁷² Srovnej M. NODL, *Dějiny umění a sociální historie*, in: Dějepisectví mezi vědou a politikou – Úvahy o historiografii 19. a 20. století, Brno 2007, s. 219 – 232.

³⁷³ Vyházím zde ze strukturalistického pojetí „kultury“ coby „jazyka“ s příslušnými „gramatikami“ či pravidly, jak jíst, jak se oblékat či jak chápat volnou, pouze řídkou osídlenou krajinu a jak se v této krajině chovat. Viz C. GEERTZ, *Interpretace kultur*, Praha 2000. V této souvislosti je však třeba upozornit rovněž na stanovisko tzv. Bilefeldské školy (vycházející z Maxe Webera), které tvrdí, že Geertzův zhuštěný popis je v historiografii nepoužitelný, jelikož důsledného popisu z pozice aktéra nelze v praxi dosáhnout.

³⁷⁴ M. OTTOVÁ, *Nestvůry, díblíci a zelení muži. Architektonická skulptura na hranicích posvátného prostoru*, příspěvek na 10. specializované konferenci stavebně historického průzkumu in: Sborník 10/ 2012.

³⁷⁵ Pochopitelně při vědomí změn zalesnění a případného konstrukčního řešení věže, která mohla být v minulosti z větší části dřevěná a v současnosti se z ní uplatňuje pouze (zděná) část.

svátcích jako součást scénografie zpřítomňující zásadní události evangelií (např. pašijový cyklus). Pro mladší období jsou známy závěsy podvěšené pod klenbou evokující nebesa. Rovněž jsou známy případy dřevěných soch s pohyblivými údy ovládané soustavou lan z prostoru krovu. Zde se místy nacházejí kladky, které kromě osvětlení mohly sloužit i k těmto účelům. V této souvislosti je třeba připomenout tradici živých betlému přicházející z Itálie a pozdější propracovaný systém jezuitského divadla. Ačkoliv vzhledem k provizornímu charakteru tyto zásahy mnoho stop nezanechaly, je třeba si uvědomit, že liturgie byla koncipována jako rituál postihující všechny smysly (kadidlo, svátost eucharistie).

Nedílnou součástí byla pochopitelně rovněž hudba. Kromě organologických studií³⁷⁶ a výše zmíněné kampanologie jde především o prastarou tradici chrámového zpěvu. V řadě kostelů jsou doloženy otvory v klenbě, ke kterým byly přiloženy tzv. ozvučnicové nádoby zlepšující akustiku v presbytáři. Právě jejich umístění nad kněžištěm vede k hypotéze, že jejich účelem bylo zesílení účinku kázání a umocnění „chórového“ zpěvu. Některé indicie však naznačují, že sborový zpěv mohl být ve specifických případech provozován i nad klenbou v prostoru krovu. Svědčí o tom jak stavební řešení umožňující ozvučení kostelního interiéru, tak nepřímo některé písemné zprávy. Tato otázka je však zatím v rovině hypotéz.³⁷⁷

Další funkcí, kterou kostel zastával, byla funkce *správní*. Primárně se pochopitelně jednalo o správu ve smyslu církevní organizace, ta však byla, především ve starším období úzce provázána se světskou správou. Kromě samotného rozmístění kostelů v rámci dané správní oblasti a písemné agendy fixující odváděné platy a povinnosti³⁷⁸ je v této otázce možné sledovat například vznik sakristií, který je dáván do souvislosti s rozvojem farní sítě (přístavba sakristie může doprovázet změnu statusu kostela). Díky moderním stavebně

³⁷⁶ Princip varhan (byť modifikovaný) byl znám již ve starověku (*organum hydraolicum*). V kostelech používány již od 7. století. Od 10. století značně rozšířeny. Z našich zemí jsou známy pouze tři nedokonalá vyobrazení varhan. Nejstarší varhany dochované na našem území jsou až z období renesance.

³⁷⁷ Za uvedené informace děkuji především J. Beránkovi a P. Mackovi z oddělení průzkumu a dokumentace ústředního pracoviště Národního památkového ústavu v Praze.

³⁷⁸ Jedná se především o počet a rozmístění filiálních kostelů, výši a povahu desátků, velikost farních obvodů atd. V této věci viz *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidiocesim*, I-VII (1354-1419), Edd. F. A. Tingl, J. Emler, Pragae 1867-1886 a knihy erekční: *Libri erectionum archidioecesis Pragensis Sahulo XIV – et XV.*, (1358 – 1380). Ed. K. Borový, A. Podlaha, J. Pelikán, H. Pátková, Pragae 1868 – 1889. Dále pak registry papežských desátků: *Registra decimarum papalium*. Ed. W. W. Tomek, Praha 1873. Prostorovou představu o hustotě farní sítě na území pražské diecéze ve 14. století podává REGNI BOHEMIAE MAPPA HISTORICA. Vydali J. V. Horák a L. Mucha, Praha 1976.

historickým a archeologickým metodám³⁷⁹ je vznik těchto sakristií obvykle dobře časově zařaditelný (ať už relativně či absolutně) a umožňuje tak doplnění či nahrazení písemných pramenů. Na základě takto získaných informací, pak lze uvažovat o rozsáhlé srovnávací analýze výše popsaných jevů v rámci jednotlivých oblastí českých zemí.³⁸⁰

Kromě sakrální a výrazné symbolické role nezřídka plnil kostel i úlohu posledního útočiště v časech válečných či sloužil k bezpečnému uložení životně důležitých surovin. V tomto případě mluvíme o *refugiální* funkci. V prvé řadě se jednalo o zrno určené k setbě, jehož uchování bylo nezbytné pro přežití dané komunity.³⁸¹ Známý jsou i případy (především z oblasti Sedmíhradska) existence zabezpečených trezorů či pokladnic vázaných přímo na jednotlivé rodové statky. Na refugiální funkci kostela obvykle poukazuje existence příkopů, valů, plotů a zdí vymežující kostelní areál, dále přístupy umístěné v patře, kapsy po závorách a řada dalších prvků pasivní obrany.³⁸² S refugiální funkcí pak může souviset i funkce *obytná*. Ta je obvykle charakterizována existencí otopného zařízení, převětů a dalších obdobných prvků. Refugiální funkce může dále přecházet ve funkci *fortifikační*. Její charakteristikou jsou prvky umožňující vedení aktivní obrany. Jedná se tedy o existenci střílen umístěných v kostelní stavbě či hřbitovní zdi, smolných nosů, podsebití apod.³⁸³

Až dosud jsem se soustředil na různé *funkce* kostela a odraz těchto funkcí v jeho *stavbě*. Avšak již samotná *stavba* nám poskytuje řadu podnětů především pro výzkum *dějinné materiální kultury a hospodářské dějiny*. Z hlediska provedení stavby, použitých technologií,

³⁷⁹ Velmi přínosné je v této věci masové rozšířené dendrochronologické datace dřevěných konstrukčních prvků, poskytující absolutní časové zařazení s vysokou přesností (cca 1/2 roku).

³⁸⁰ Například grantový projekt GAČR 408/01/0092: Církevní správa v předhusitských Čechách.

³⁸¹ Srovnej J. SOMMER, *Gotické kostely s ochrannými zařízeními na českém venkově*, in: Sborník kruhu přátel Muzea hlavního města Praha 1, 1988, s. 195 – 200; TÝŽ, *Věž kostela v Prčici (K poznání úlohy kostela v obraze středověké vesnice)*, Zprávy památkové péče 54, 1994, s. 92 – 94; TÝŽ, *Věž kostela v Ředhošti a její obranná funkce ve středověku*, Průzkumy památek 5/2, 1998, s. 92 – 99.

³⁸² Viz J. VARHANÍK, *Středověký vesnický kostel jako refugium*, in: Archaeologia historica 24/99, Brno 1999, s. 313 - 317. M. ČECHURA, *Příkopy kolem kostelů*, in: Archaeologia historica 31, 2006, s. 283 – 288; P. ROŽMBERSKÝ, *Příspěvek k právu kostelního azylu*, in: Hláska, 12, 2001, č. 1, s. 10.

³⁸³ Viz T. DURDÍK, *Fortified churches and monasteries - églises et monasteres fortifiés*, The Hague (Haag) 2006, 152. s (česká recenze in: ZPP 68, 2008, č. 2, s. 161-162). Rozvinuté fortifikační prvky se vyvinuly především u „saských“ kostelů v Sedmíhradsku viz M. GOJDA, *Opevněné kostely v Sedmíhradsku*. Dějiny a současnost 14, 1992, č. 4, s. 52 – 56; M. PLÁČEK, *Opevněný kostel (reflexe spojení laického a církevního světa na příkladu Sedmíhradska*. Archaeologia historica 21, 1996, s. 259 - 279. Pro české země viz J. SOMMER, *Gotické kostely*, s. 111 – 114; TÝŽ, *Opevněné kostely v Čechách*. Hláska 11, 2000, č. 2, s. 17 – 21; TÝŽ, *Možnosti zajištění obrany českých kostelů*, in: Sborník muzea středního Posázaví v Ratajích nad Sázavou a Archeologické společnosti při Katedře archeologie Západočeské univerzity v Plzni, 1, Studentská konference v Ratajích nad Sázavou 23. – 25. 3. 2001, Praha 2001, s. 13 - 17. Dále srovnej K. KUČA, *Zvonice jako fortifikační stavby?*, in: Castellologica Bohemica 4, Praha 1994, s. 363 - 370.

materiálů a jejich zpracování máme možnost získat řadu informací týkajících se například *dějin řemesel*. V případě kamenických článků či tesařských konstrukcí lze identifikovat stopy po konkrétních nástrojích (historická trasologie). Dále je možné odlišit tzv. vysokou a nízkou tesařskou práci (opracování trámu na zemi či na tesařské koze), rámcově odhadnout počet řemeslníků, jejich kvalifikaci a rozsah denního díla. Dokonce lze na základě zanechaných stop určit, zda byl daný řemeslník levák či pravák.³⁸⁴

Na tento informační okruh se pak váže řada otázek z oblasti *hospodářských dějin*. Každá náročnější stavba zaměstnávala řadu lidí ze širokého okolí. V této souvislosti se nabízí cela řada otázek. Kde se lámal kámen? Kde se těžilo dřevo? Jaký byl průběh a organizace stavby? Jak byla stavba financována? Jaká byla organizace stavební huti? Při hledání odpovědí je vhodné kombinovat výpověď písemných a kartografických pramenů s technologickými rozbory materiálů použitých na stavbě (petrologie, dendrochronologie). V tomto smyslu poskytl zajímavé výsledky například rozbor původní zdící malty venkovských středověkých kostelů na Karlovarsku. Ukázalo se, že při výrobě vápna zde byl již od 13. století vápenec nahrazován vřídlovcem.³⁸⁵ Dokazuje to nejen všeobecnou znalost zdejších horkých pramenů již před jejich legendárním „objevením“ Karlem IV., ale poukazuje to i na dříve netušený způsob využití zdejších nerostných zdrojů. Inspirativní jsou i petrologické rozbory trachytu použitého na stavbě tepelského kláštera naznačující transport stavebního materiálu z větší vzdálenosti. Tímto způsobem je možné získat řadu materiálu i z hlediska sledování *historických cest* a na ně navázané problematiky dálkového obchodu.

Z hlediska organizace stavby se dostáváme k problematice stavebních hutí, které byly v rámci církevního prostředí často navázány na velké kláštery. Náročně zpracované kamenické články se do venkovského prostředí často dostávaly jako prefabrikáty a až na místě došlo k jejich sestavení. Na základě jejich formální analýzy lze tedy provést jejich vzájemnou komparaci odhalující okruh působnosti této huti.³⁸⁶ V této věci je velmi podnětné

³⁸⁴ Otázku po využitelnosti této informace ponechávám v této chvíli stranou. Ve věci způsobu dokumentace historických krovů viz M. PANÁČEK, *Problematika dokumentace historických krovů*, in: *Dějiny staveb*, Plzeň 2002, s. 131 – 137.

³⁸⁵ Viz J. KLSÁK – L. ZEMAN, *Nálezová zpráva z operativního průzkumu a dokumentace kostela sv. Jakuba v Ostrově*, 2005, rukopis, uloženo v archivu KMKK, NPÚ ÚOP v Lokti; Publikováno in: *Dějiny staveb* 2006; J. KLSÁK – J. KONŮPEK – L. ZEMAN, *Nálezová zpráva z operativního průzkumu a dokumentace kostela sv. Máří Magdalény v Boru u Karlových Varů*, 2008, rukopis, uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Lokti.

³⁸⁶ J. SOMMER, *Pokus o edici dokumentace architektonických článků*, *Dějiny staveb*, Plzeň 2002, s. 150 – 159.

i studium kamenických značek umožňující identifikaci jednotlivých kameníků. Z hlediska formálního rozboru dané architektury lze pak vyslovit řadu hypotéz o geometrické konstrukci příslušného návrhu, který často vycházel z velmi hluboké znalosti matematických zákonitostí. Tímto způsobem se nám otevírá rozsáhlé interpretační pole v rámci *dějin vědy*.

Na kostel pak byla napojena řada lidí, kteří po sobě zanechali velké množství písemných práv. Kromě starších výzkumů regist papežských desátků, konfirmačních a erekčních knih, patronátů, beneficí a patrocinií je možno v souvislosti s výzkumem kostelních staveb narazit i na řadu dosud nezpracovaných písemností. Nabízí se tedy možnost *prosopografického* zpracování vybraných farností.³⁸⁷ V této souvislosti je nasnadě využití rozsáhlé archivní práce, kterou nám zanechalo pozitivistické dějepisectví. Pokud by totiž existovala platforma (elektronická databáze), která takto získané informace dokáže třídit (vyhledávat), dostal by tento korpus zcela nový smysl. Inspirativní jsou v tomto smyslu jak starší kvantitativní výzkumy německé historické vědy, tak pokusy o interdisciplinárně založené výzkumy z posledních let.³⁸⁸ Výsledky těchto výzkumů by však neměly být brány jako koncové výstupy, ale jako podklady pro analýzu předem formulovaných problémů. Pozornost si v této souvislosti dozajista zaslouží projekt „Databáze Teritoriální církevní správa v předhusitských Čechách“,³⁸⁹ o kterém bude ještě pojednáno. Prosopograficky pak lze zpracovat i další okruhy osob. Klasickým příkladem je hradská správa, respektive okruh lidí na tuto správu navázaný.³⁹⁰

4.2.2 Zpracování a zpřístupnění dat

Jednou ze závažných otázek, kterou lze vzhledem k omezenému prostoru pouze nastínit, je otázka vhodného způsobu zpracování a zpřístupnění takto získaných dat. V současnosti čelíme tzv. informačnímu paradoxu způsobenému nadbytkem dat. Tok informací se totiž stává natolik objemným, že je prakticky nezvladatelným. Nejlepším

³⁸⁷ Viz M. NODL, *Středověká prosopografie*, in: Dějepisectví mezi vědou a politikou – Úvahy o historiografii 19. a 20. století, Brno 2007, s. 173 – 201.

³⁸⁸ Viz S. SCHOLZ, *Současné problémy interdisciplinárního výzkumu středověké farní organizace a zejména farních center nejstarších měst rakouského markrabství/ vévodství z hlediska vývoje moderního historiografického bádání*, in: Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku, Colloquia mediaevalia Pragensia 8, J. Hrdina – b. Zilinská (eds.), Praha 2007, s. 55 – 90.

³⁸⁹ J. SYNOVCOVÁ–BOROVIČKOVÁ – B. ZILINSKÁ, *Databáze Teritoriální církevní správa v předhusitských Čechách*, in: Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku, Colloquia mediaevalia Pragensia 8, J. Hrdina – b. Zilinská (eds.), Praha 2007, s. 9 – 22.

³⁹⁰ Pro primárně sledovanou oblast širšího Chebska a Loketska jsou v tomto směru využitelné výše zmíněné práce Františka Kubů a Viléma Knolla, viz poznámka č. 360.

příkladem je pochopitelně internet, toto „sociální nevědomí moderní doby“, jež navozuje situaci „věku amatérů“.³⁹¹

Jak již bylo naznačeno, zcela specifické postavení má tedy v tomto kontextu otázka využití Geografických informačních systémů. Ty mohou posloužit jako základní struktura fixující danou informaci v prostoru a čase (čtyř-dimenzionální prostor). V současné době se tato technologie uplatňuje především pro zanesení nejrůznějších informací na mapový podklad. Jako tento podklad pak může sloužit jakákoliv mapa (jak současná tak historická) či například 3D model konkrétního objektu (hrad, tvrz či kostel).

Konkrétně tak jsme schopni například zobrazit geomorfologické členění dané oblasti.³⁹² Tento základ pak můžeme libovolně zahušťovat. Můžeme tak doplnit geologickou skladbu důležitou pro otázku těžby kovů, či obecně pro využití přírodních zdrojů. Ve spojitosti s pedologií pak potenciální využitelnost pro pěstování zemědělských plodin. Často se tímto způsobem zachycuje rozsah zalesnění (ať už stávající či předpokládaný minulý stav). Jako podklad je takovéto prostředí nezbytné i pro meteorologické simulace (meteorologie zabývající se prognostikou je obecně velmi dobře uzpůsobena pro zobrazování dynamiky chaotických systémů – v této souvislosti se tedy nabízí otázka možné aplikace některých postupů pro simulaci modelů v ekonomii či sociologii).

Otázka po zajištění interdisciplinární spolupráce se díky těmto systémům dostává do praktické roviny zajištění vzájemné kompatibility (pro začátek alespoň formou vzájemných odkazů) softwarových systémů, které jsou při historickém studiu využívány. Konkrétně je možné poukázat na již zmíněný projekt „Databáze Teritoriální církevní správa v předhusitských Čechách“, který měl za úkol shromáždit podklady pro historii gotických stavebních objektů, lokalizaci uměleckých děl a hledání věcných a uměleckých souvislostí jejich vzniku.³⁹³ Systém umožňuje sledovat i proměnu patrocinií, patronátů, pozemkové držby a celé řady dalších faktorů dotýkajících se vzniku a proměn farní správy a přímo vybízí k propojení s dalšími obdobnými databázemi sledujícími (nejen) kostelní stavby. V této

³⁹¹ Srovnej Z. BENEŠ, *Mezi dějinami dějepiscectvím a pamětí*, in: Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu, Jiří Šubrt (ed.), Historická sociologie, Kolín 2010, s. 12.

³⁹² Velmi prodrobný profil terénu lze například získat pomocí dat z LIDARU. Jde o metodu dálkového průzkumu měření vzdálenosti na základě výpočtu rychlosti odraženého pulsu laserového paprsku od snímaného objektu. Po aplikaci filtrů je možné z mračna bodů získat digitální model terénu. Viz M. GOJDA, *LIDAR*, s. 806 – 810.

³⁹³ J. SYNOVCOVÁ-BOROVÍČKOVÁ – B. ZILINSKÁ, *Databáze Teritoriální církevní správa*. Viz pozn. č. 389.

souvislosti lze poukázat například na prostředí MIS (metainformační systém) používaný v rámci Národního památkového ústavu (spravujícího seznam kulturních památek), jehož ambicí je nejen shromáždění, utřídění a archivace průběžně doplňované a formalizované (viz OPD) fotodokumentace³⁹⁴, ale i dalších písemných materiálů - kupříkladu spisové dokumentace zachycující stavební proměny objektu a na ně navázané operativní, stavebně historické, restaurátorské, archeogické a další průzkumy a výzkumy. V souvislosti s archeologií (konkrétně Archeologickým ústavem AV ČR) je možné zmínit databázi SAS (státní archeologický seznam), dále je tu DEMUS - počítačový systém pro evidenci a dokumentaci sbírek v muzeích a galeriích, či knihovní systém CLAVIUS (případně další obdobné bibliografické systémy např. HIU AV ČR – bibliografická databáze akademie věd).

Jako neméně důležitá se pak jeví skutečnost, že v otázce historického poznání nám tato technologie dává jedinečnou možnost nebyvale rozšířit práci s obrazem. Nesmíme zapomínat na prohlubující se vizuální charakter dnešní (globální) kultury a z toho plynoucí nároky na povahu historiografických výstupů. Propojením obrazu a textu jsem schopni daleko plastičtější a názornější výpovědi.³⁹⁵

Jako podklad však nemusí sloužit pouze mapa (ať už současná, či historická), ale jak již bylo zmíněno, i 3D model konkrétní stavby vytvořený například kombinací fotogrametrických metod, případně laserového skenování či pomocí totální stanice a Archicadu. V tomto případě nám tento postup umožní zásadní kvalitativní posun v otázce výstupů stavebně historických průzkumů. Nejen, že tímto způsobem je možné si stavbu pohodlně prohlédnout ze všech stran (jako textura může být použit fotoplán – fotografie v měřítku) a uvědomit si tak jinak obtížně uchopitelné souvislosti (například klasickým měřením obtížně zachytitelné zužování síly stěn směrem vzhůru odkazujících na možnou přestavbu horních partií, či naopak nepřiměřenou sílu některých zdí naznačujících možnost vynášení v současnosti zaniklé konstrukce), ale v kombinaci s vhodným programem (ARCHICAD) i provádět řezy a stavebně historickou analýzu (interpretaci) ve 3D prostředí zachycujícím reálný, tedy nepřiměřeně nezjednodušený obraz skutečnosti. Tímto způsobem je možné rovněž zobrazit různou míru pravděpodobnosti jednotlivých hypotéz (například mírou

³⁹⁴ K formalizaci fotodokumentace viz příslušná metodika Národního památkového ústavu. J. RAZÍM a kol., *Operativní průzkumy a dokumentace historických staveb*, Praha 2005.

³⁹⁵ Viz Z. VAŠÍČEK, *Archeologie, historie, minulost*, Praha 2006.

transparentnosti zobrazení předpokládané konstrukce) a kombinovat různé formy záznamu (např. vysvětlující zákres do fotografie), respektive jasně oddělit interpretaci od popisu (standardizovaný fotozáznam). V neposlední řadě nám tato technologie umožňuje zobrazit dynamiku stavebního procesu, který je při standardní analýze retrospektivně nalézán (stavební vývoj). Shromáždění většího množství standardizovaných dat (průzkumů s jednotnou formou výstupů) pak umožní strukturální analýzu daných souborů a postižení dynamiky jejich proměn (shodné transformace probíhající ve stejném období – např. výstavba věží s fortifikačními či refugiálními prvky, odkazující na válečné události, či vznik sakristií poukazující – jako jeden z faktorů – na proměnu kostela na farní a tím odrážející dynamiku budování farní sítě v dané oblasti). Neméně zajímavá je i komparace půdorysných řešení či technologických postupů užitých na stavbě.³⁹⁶

Takovýto obraz není statický, ale umožňuje zobrazit dynamiku děje. Kromě atributových informací (zavěšených na mapu) je však tento systém schopen zachytit i způsob jejich vzniku tj. metainformace sloužící jako jakýsi průkaz původu či rodokmen. U fotografie to může být datum jejího pořízení, jméno autora, či ohnisková vzdálenost fotoaparátu, případně další informace o manipulaci s obrazem. U textu pak například rozsáhlý bibliografický odkaz. Zpřístupněním těchto informací recipientovi se nesmírně zefektivní kritika výstupu. V zásadě by bylo možné pomocí příslušných algoritmů najít shodu potřebného počtu kvantifikátorů a tím verifikovat (či falsifikovat) jednotlivé výpovědi. Již dnes se tato technologie běžně používá pro posouzení původnosti a vzájemné provázanosti textů (např. diplomových a disertačních prací). Nejedná se o pochopitelně o kvalitativně nový postup, ale pouze o zapojení kybernetických metod do standardní historické kritiky (teorie informace). V praktické rovině by tento postup minimálně umožnil odkazovat na relevantní (časově aktuální) zdroje (i průměrný knihovnický program umí sám nalézt poslední edici, případně chronologicky seřadit jednotlivá vydání knihy – ideálně vyhledat v textu příslušnou pasáž, či klíčové slovo). Takto získaný čas a energie by bylo možné věnovat na „tvůrčí práci“ – interpretaci. Jednostranné zapojení kvantifikačních metod (zde je však důležité zacílení, především na základní archivní a ediční činnost) by bylo doplněno zapojením daleko většího množství aktérů do řešení dané problematiky (možnost cíleného zadávání diplomových a disertačních prací z mnoha oborů). Opomenout nelze ani možnost okamžité vzájemné interakce – diskuze. Tím se pochopitelně rovněž nesmírně zvýší dynamika daného diskursu a

³⁹⁶ Viz J. KONÚPEK – L. ZEMAN, *Dispozice kostelní stavby*, s. 5 – 32.

umožní se pružná spolupráce více specializací pracujících vždy na určitém výseku řešení daného úkolu, který má však pevně dané a zřetelné místo ve struktuře výpovědi.

4.2.3 Způsoby interpretace a prezentace

Pokud styl vyprávění ovlivňuje povahu výpovědi³⁹⁷, v jakém vyprávěcím módu optimálně interpretovat zjištěné poznatky? Možnou odpověď nabízí „postmoderní“ interpretační pluralita a volba „interaktivního“ vyprávěcího módu. Tedy jednoduše řečeno ponechat alespoň částečně volbu na recipientovi. Jak však tuto možnost zajistit a je to vůbec žádoucí a možné? Případně jinak, jak zajistit možnost konfrontace líčení jedné a téže události různým způsobem, či z různých úhlů pohledu? V případě využití shora popsanych technologií je zde možnost navázání několika způsobů vyprávění na jedno „místo“. A to místo jak „virtuální“ (část textu, obraz apod.), tak „fyzické“ (objekt v krajině). S větvením výpovědi se setkal každý, kdo někdy zavítal například na Wikipedii. Teoreticky je na každé slovo možno pověsit nekonečné množství odkazů. Je pak pouze na uživateli, jakou cestou k poznání se vypraví, zda s ní sejde, případně zda na některé informace, se kterými se setká, bude reagovat. Tato pluralita je pochopitelně zdánlivá. Odkazy jsou „prefabrikovány“ někým jiným, nicméně jejich zřetězení a permanentní možnost úprav dávají tomuto systému ohromný potenciál. Minimálně oproti stávajícímu poznámkovému aparátu je to dozajista posun. Možnost, že se po „rozkliknutí“ dostávám z pohodlí svého domova přímo k citovanému dokumentu a ke všem jeho pozdějším komentářům je nesporně lákavá. Pochopitelně je tu otázka verifikace. V jejím rámci však v principu žádné změny nenastávají. I v současné době je „pravda nalézána“ na základě shody dané informace s prameny a na nich vystavěnými modely. Pokud tento proces (např. standartní filologickou kritiku) dokážeme popsat vhodným algoritmem (shoda patřičného počtu atributů) nesmírně zvýšíme jeho dynamiku. Tento proces konec konců již probíhá. Pouze z větší části stranou historiografického diskursu. Historické „řemeslo“ tak na začátku druhé dekády 21. století z větší části pracuje prostředky století 19.³⁹⁸

³⁹⁷ Viz H. WHITE, *Historický text jako literární artefakt*. In: Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje, Praha 2010. Dále srovnej M. HAVELKA, M.: *Co může znamenat „filozofie“ v tzv. „filozofii dějin“?*, in: Ideje-dějiny-společnost. Studie k historické sociologii vědění, Brno 2010.

³⁹⁸ V souvislosti s touto problematikou je třeba upozornit na disertační práci Jany Borovičkové, viz J. BOROVIČKOVÁ, *Historik a počítač – Využití výpočetní techniky v historickém výzkumu*, Praha 2002 (diss). Velmi inspirativní je v tomto kontextu problematika počítačové lingvistiky aplikované na jazkové překlady. Viz J. HAJIČ – B. HLADKÁ – J. PANEVOVÁ, *Lingvistika na Matematicko-fyzikální fakultě?*, Vesmír 91, 2012/9, s. 523 - 526; O. BOJAR, *Strojový překlad*, tamtéž, s. 488 – 490. Nesmírný kvalitativní zlom v dynamice (nejen) historiografického diskursu spojený s možností plnohodnotného „otevření brány jazyků“ v časově blízkém horizontu netřeba zdůrazňovat.

Tímto způsobem však nemusí být informace zpřístupněny váhradně ve „virtuálním“ prostředí. Minimálně se naskýtá možnost propojení s reálným světem. Již dnes k tomu vybízejí stávající a rychle se šířící technologie a společenské fenomény. Prvním z nich je nesmírné rozšíření *QR kódů*, což je zjednodušeně řešeno náhrada starých čárových kódů novými, které dokážou obsáhnout několikanásobně více informací (tento trend bude doajista extrapolovat). Každý kdo je vybaven telefonem s fotoaparátém a příslušným softwarem- čtečkou (v současné době již nesmírné množství lidí, jejichž počet opět poroste geometrickou řadou) je tak schopen po pouhém „přejetí“ nad tímto znakem svým telefonem získat přístup k libovolným informacím – například k odkazu na webovou stránku. Tím se ocitáme tam, kde jsme byli. Druhým fenoménem je *geocatching* hra na pomezí sportu a turistiky, která spočívá v použití navigačního systému GPS při hledání skryté schránky nazývané *cache* (v češtině psáno i keš), o níž jsou známy její zeměpisné souřadnice. Při hledání se používají turistické přijímače GPS. Jednou ze základních myšlenek geocachingu je umístování keší na místech, která jsou něčím zajímavá a přesto nejsou turisticky navštěvovaná. Potenciál využitelnosti například v památkové péči je nasnadě. Tímto způsobem označené objekty v krajině s možností nabídky tematických cest (cesta kostelů, cesta hradů apod.) dokáží atraktivní formou zprostředkovat několikanásobně obsáhlejší obraz než standartní informační cedule, které prakticky nikdo celé nečte. Kromě toho však dokáží lépe zprostředkovat *souvislosti*, což je to podstatné.

To nás přivádí k problému multiplikace nebo vyjádřeno jinak a méně přesně popularizace vědeckého poznání. Plné pochopení poznání je totiž vyhrazeno pouze samotné vědecké komunitě, jejíž členové investovali do získání exkluzivních informací značné úsilí a zdroje. Pokud však měla být tato investice smysluplná a měla splnit svůj účel (jímž je kvalifikované zprostředkování historické kontinuity) je nutné tyto informace předat širší veřejnosti. Děje se tak prostřednictvím speciálních postupů, jejichž hlavním účelem je seznámit veřejnost, která se sama poznávacího procesu aktivně neúčastní s výsledky historického bádání. Jev multiplikace by však v sobě měl (alespoň do určité míry) obsahovat informaci o tom, jakým způsobem bylo daného poznání dosaženo. V souladu s výše uvedeným je však žádoucí, aby tak nebylo činěno „prvoplánově“. V komunikačním procesu probíhajícím při multiplikaci dochází také k jistému přestrukturování jednotlivých prvků vědního systému (mluví se o komunikační transformaci) do jiného systému, který je noeticky přístupný adresátovi, jenž se (jak bylo uvedeno) na zrodu poznání nepodílí a nesdílí proto slovy J. M. Lotmana *společnou paměť*. Toto je často přehlížená, avšak závažná komponenta

historické kultury.³⁹⁹ V současnosti přitom žijeme v době orientované na obraz. Obraz je formou sdělení, která je invazivnější než samo slovo. Vynálezu fotografie, televize, filmu a technologickému rozvoji tisku vděčíme za to, že se ikonická forma historických informací stala dominantní – dějiny dnes daleko více *vidíme*, než *čteme*.⁴⁰⁰ Jakožto produkt *pictorial turn* se ostatně zrodila i *visual history*, ale ani ona dnes není posledním slovem v procesu vnitřních diferenciací historické kultury. Jím prozatím je *sonics turn*, soustřeďující pozornost na zvukovou stránku historických prezentací a interpretací. Jako příklad takových prezentací lze uvést *sound tracks* historických filmů či otázku věrné reprodukce historické hudby. Nakonec lze uvažovat i o *smell presentation*, neboť v současné době je možná reprodukce pachů (viz nedávná výstava v Národním muzeu Lovci mamutů). Pro úplnost dodejme velkou oblibu historických kuchařek, které se na základě pramenného výzkumu snaží rekonstruovat stravu v různých dobách a sociálních prostředích.⁴⁰¹ Otázkou pak v tomto případě není, *zda* tyto možnosti využít, ale jestli se zvrhnou v pouhé kejklářství ve službách turistického průmyslu, či zda budou zapojeny do seriózního historického výkladu.

3.3 MOŽNOSTI APLIKACE

Dnes je všeobecně rozšířena snaha po aplikovatelnosti výsledků vědeckého bádání a to i v případech, že instinktivně cítíme, že jde o výzkum základní.⁴⁰² Jaké možnosti *aplikace* tedy dnešní výzkum středověkého osídlení nabízí? Překvapivě mnoho. Jak bylo ukázáno, v minulosti měl kolonizační příběh zcela zásadní vliv na utváření kolektivních identit obyvatel českých zemí (jak českojazyčných, tak německojazyčných). Není důvod předpokládat, že by tomu mělo být v současnosti jinak. Vzhledem ke změně situaci způsobené poválečným koncentracím národnostní dichotomie obyvatel českých zemí však pominul jeden z tradičních důvodů vyprávění tohoto příběhu. K čemu tedy tento příběh potřebujeme?

³⁹⁹ Srovnej. Z. BENEŠ, *Mezi dějinami*, s. 12.

⁴⁰⁰ Slova *vidět* a *číst* jsou tu myšlena v běžném slova smyslu, nikoliv jako interpretační počiny různého řádu. V tomto smyslu je cosi *vidět* je plošší a jevová interpretace nežli *číst*, ať už jde o text verbální či ikonický. Viz Z. BENEŠ, *Mezi dějinami*, s. 13.

⁴⁰¹ Z nemnoha takovýchto pokusů vyšlých v češtině lze zmínit např. M. BERANOVÁ, *Jídlo a pití v pravěku a ve středověku*, Praha 2007.

⁴⁰² V této souvislosti odkazují na projekt NAKI - *Program aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity*, MInistersko kultury České republiky 2009. Tento *Program má prostřednictvím aplikovaného výzkumu a vývoje přispět k zachování a rozvíjení národní integrity a národních specifik v kontextu evropské a světové kultury ve 21. století*.

3.3.1 Konstrukce kolektivních identit

Dnes samozřejmě vzniká otázka, jak se bude národní historická paměť vyvíjet v budoucnu, v procesu evropské integrace. Již od přelomu 19. a 20. století ztrácejí prvky historické paměti tu samozřejmost a naléhavost, jakou měly v 19. století. Zasahuje je lučavka pozitivistické historické kritiky, v krásné literatuře i v politické praxi utichá vášnivá nacionální rétorika spojená s kultem památných míst a v krásné literatuře se objevují parodie klíčových bodů historické paměti. Dnes její prvky historické paměti ustupují ještě více do pozadí, nicméně většina z nich přežívá v hloubce našeho vědomí. Plní totiž stále svou funkci integrovat národ a vymezit jej vůči jeho okolí. Přitom Evropa bude ještě dlouho Evropou národních států, integrujících se zvolna a postupně, pokud se vůbec proces integrace zdaří. Mají-li však tyto národní státy fungovat, musí mít svou integrační ideologii. Sotva tedy lze historickou paměť jednotlivých národů zcela rozmělnit a potlačit, ostatně nebylo by to ani účelné.⁴⁰³

Někteří autoři ovšem upozorňují na jiný problém. Má-li se integrace Evropy zdařit, je třeba posílit vědomí evropské sounáležitosti, a v tomto procesu může a musí sehrát důležitou úlohu vytváření a posilování povědomí společné evropské historie. Vídeňský historik Wolfgang Schmale si dokonce klade otázku, zda společná Evropa nezemře právě na deficit „evropského mýtu“. Přes pokusy několika autorů napsat „evropské“ dějiny se ale vytváření „evropského mýtu“ prozatím příliš nedaří. Nezdár není důsledkem neochoty historiků se uvedenou problematikou zabývat. Je spíše způsoben typickým evropským kulturním pluralismem, ale i současnými rozpaky nad otázkou, co to Evropa vlastně je a čím má být, jakou má mít politickou podobu, kdo do ní patří a kdo nikoliv, jak lze identifikaci s Evropou a její historickou pamětí sloučit s široce přijímanou zásadou multikulturalismu, uplatňovanou například vůči přistěhovalcům z jiných kulturních oblastí.⁴⁰⁴ Téma kolonizace pojímané jako europeizace (occidentalizace) kontinentu, tedy vznik jednotné (byť sociálně omezené) evropské kultury se pro tyto účely náramně hodí (podobně jako christianizace).

⁴⁰³ E. MAUR, *Paměť hor. Šumava-Říp-Blaník-Hostýn-Radhošť*, Praha 2006, s. 15. Dále srovnej E. KURUCOVÁ, *Dopady evropeizace na utváření kolektivních identit ve střední Evropě, komparace České republiky, Slovenska a Polska*, Diplomová práce fakulty sociálních studií na Masarykově univerzitě v Brně, 2010. Dále srovnej R. SEEBAUEROVÁ – Z. HELUS – E. KOLIADIS, *Od identit v Evropě k evropským identitám*, Brno 2004; J. ORTEGA Y GASSET, *Evropa a idea Národa. A jiné eseje o problémech současného člověka*, Praha 1993.

⁴⁰⁴ W. SCHMALE, *Scheitert Europa an seinen Mythendefizit ?*, Bochum 1997. E. MAUR, *Paměť hor*, s. 15.

Kolonizační příběh dává v tomto světle návod na integraci nově příchozích do společnosti i na rizika takového podniku. Z určitého úhlu pohledu byla tato integrace úspěšná. Po „velké změně“ 13. století nastává doba rozkvětu. Vzniká hustá síť měst, dochází k rozmachu hornictví a země se přesouvá z pomyslné periferie Evropy do jejího středu. V průběhu 14. století se stává středoevropskou mocností a Praha rezidenčním městem císaře Svaté říše římské. Územní expanze, zisk císařské koruny ani nebyvalý kulturní rozkvět manifestovaný založením první středoevropské univerzity – nic z toho by nebylo bez „vrcholně středověké transformace“ myslitelné. Nicméně tím byla založena jazyková dichotomie, která v okamžicích krize mohla vyústit v konflikt. Ať už otevřený nebo latentní. Takovéto krizové momenty většinou nastávaly v souvislosti s náboženskou nebo nacionální radikalizací společnosti.

Příběh středověkého osídlení nám tak poskytuje možnost nahlédnout sebe sama jako národ. Respektive dává nám možnost analyzovat způsob konstrukce národní identity v různých dobách. Jestliže dnes něco potřebujeme, tak je to re-konstrukce národní identity (tato potřeba je ostatně permanentní).⁴⁰⁵ Ta totiž prochází jistou „krizí z naplnění“. Bezmála po dvou staletích, totiž vznikem České republiky k 1. 1. 1993, dosáhla ve smyslu obrozeneckého programu „svého“. Tehdy totiž v historických hranicích vznikl (anebo byl obnoven) český národní stát. Vznikl v hranicích, které patří k nejstarším v Evropě. Kromě ztráty Lužice a Slezska je prakticky totožný se svou tisíci let starou podobou. Jisté rozpaky z tohoto naplnění lze cítit v hledání (vzhledem k výše řečenému paradoxnímu) jednoslovného (nejen) českého názvu tohoto státu. Pokud tento stát existuje přes 1000 let, jak to, že si nejme jisti jeho názvem? Dvacetileté lpění na nepraktickém sousloví Česká republika, stejně jako všeobecně pocíťovaná „nepřirozenost“ gramaticky správného tvaru Česko, poukazuje na v historickém povědomí zakořeněný pocit, že tento stát v minulosti „Českem“ nebyl. Ještě tak možná Čechií, ale to spíše v jasně vymezeném „barokním“ kontextu. To, co ho od jeho starší formy odlišuje, je kromě otázky začlenění Moravy a Slezska, právě jazykově homogenní charakter. Takto je to přinejmenším pocíťováno v německojazyčném prostředí (viz argumentace proti reklamní kampani využívajícího Mozarta zvoucího Vídeňany do jeho oblíbeného Česka). Ostatně i označení v němčině upouští od staletí zažitého (z latiny převzatého) označení Bömisch ve smyslu český, ve prospěch Tschechisch. Je tudíž zřejmé, že projekcí „tohoto“ útvaru do minulosti, v nich něco zcela zásadního pomíjíme.

⁴⁰⁵ Viz D. TŘEŠTÍK, *Mysliti dějiny*, s. 121 - 135 (*Vymysliti si český národ*); TÝŽ, *Češi a dějiny*, s. 194 – 214.

V tomto hledání identity však nejsme zdaleka sami. Jak již bylo řečeno, kolonizační příběh sloužil jako zakladatelský mýtus hlavně českým Němcům. „Sudetoněmecká národnostní skupina“ (Volksgruppe), která dnes toto společenství oficiálně reprezentuje (byť je nositelkou pouze jedné specifické tradice), je přitom klasickým případem nedokončeného, i když úporně hledaného vymyšlení skornároda z ničeho, z heterogenních lokálních skupin, které svým dialektům navzájem ani nerozuměli a neměly až do vzniku Hitlerovy „Sudetengau“ nic skutečně společného.⁴⁰⁶ To si pravděpodobně uvědomuje i předseda Sudetoněmeckého krajanského sdružení Bernd Posselt. Sám je ostatně sudetským Němcem z „přesvědčení“. Jako syn sudetoněmecko-štyrských rodičů se v českých zemích (jako první z řady vůdců sdružení) nenarodil. Pokud se můžete stát „sudetským Němcem“ na základě svobodného rozhodnutí (a třeba i ve zralém věku) a nepotřebujete svou přináležitost k této skupině (prezentující se jako národní – či národnostní) odvozovat od svého rodinného původu, či místa narození je konstruktivnost takového společenství (představ) zcela transparentní. To si zákonitě vynucuje přehodnocení „sudetoněmeckého dějinného mýtu“ odvažujícího se ve vyhraněných polohách (které však mají na utváření širokého historického povědomí neopominutelný vliv) svůj původ bezmála od Marobuda a podvědomě čerpajícího ze zprofanované ideologie „Blut und Boden“ Jednou z možných cest je naroubovat tento mýtus na znovunalezené „zemské dějiny“, z jejichž rámce měly být národní dějiny vytrženy. Respektive představovaly jeden z mnoha možných úhlů pohledu, který však řadu událostí opomíjel, upozadoval či interpretoval sobě vlastním (nutným) způsobem. Ze strany sudetských Němců tu tedy jistá (pochopitelně dobou vynucená) poptávka po historické reinterpretaci kolektivní „sudetoněmecké“ kolektivní identity je. Již samo slovo „sudetoněmecký“ začíná být (byť pozvolna) vnímáno jako zátěžující pojem (příliš připomínající velkoněmecký nacionální kontext zdiskreditovaný po druhé světové válce). Dokladem toho je například nenápadná změna názvu institucí zřizovaných Sdružením.

Je tu tedy dvojí poptávka několikamiliónového společenství odvozuujícího vědomí své (partikulární) sounáležitosti od minulosti ukotvené v této zemi. Nejde o splynutí obou pohledů (to v současné době není - ani jednou ze stran - pociťováno jako žádoucí, neboť by to de facto znamenalo její konec - alespoň ve stávající podobě), nýbrž o nalezení elementární shody (východisek a snad i závěrů).

⁴⁰⁶ D. TŘEŠTÍK, *Češi a dějiny*, s. 196.

Pouze nalezením svého místa v českých dějinách mohou „sudetští Němci“, alespoň v ideální (když už ne v praktické) rovině nalézt vyústění svého (způsobem vyprávění tragického) historického vyprávění. Osa tohoto příběhu je přitom vedena od příchodu do země, usazení a povznesení (z tohoto úhlu pohledu lhostejno zda k usazení došlo v prvním, desátém, třináctém či osmnáctém století) až po (nespravedlivé) vyhnání. Přírozeným (eschatologickým) vyústěním, je pak návrat synů, očištěných (pokáním) od hříchů otců do vlasti, kde zaujmou své právoplatné místo. Literární paralely se samy nabízejí. Tou prazákladní je návrat Židů do země zaslíbené (po čtyřicetileté katarzi). Tradiční je pak Vítek – zchudlý potomek kdysi významného rodu, který vedouce svého koně za ohlávku, přijde k pramenům Vltavy, aby si svou prací a charakterem zasloužil, kdysi ztracené přední místo mezi významnými českými rody.⁴⁰⁷

Aby toho nebylo málo, tak všichni dohromady „*vstupujeme do Evropy*“. Do *Evropy*, která svou identitu sama hledá. Hledá ji tvář v tvář okolnímu světu. Světu, kterému ještě před sto lety vládla. Po dvou světových válkách, které z určitého pohledu mohou působit jako jediná dlouhá „občanská“ válka přerušena dvacetiletou krizí, je však vše jinak. Koloniální systém se před padesáti lety ryzplynul v nenávratnu a finančně vyčerpaná *Evropa* ztratila jako celek značnou část své suverenity. Východní polovina kontinentu byla okupována sovětskými vojsky, ta západní pak ochromena strachem a dluhy. Navzdory tomu se *Evropa* opět dokázala hospodářsky pozdvihnout a ve spojení se Spojenými státy vytvořila na padesát let *Západ* jako opositum ke komunistickému *Východu*. Po jeho zhroucení však *západ* ztratil velkou část své legitimacy a začal se postupně rozpadat. Spojené státy se čím dál více orientují na pacifickou oblast, kde je již v současnosti těžiště planetární ekonomiky. Evropa tak zůstává do značné míry bezprizorná. Nadto se se snaží vyrovnat se stále sílícím ekonomickým přistěhovalectvím z kulturně diametrálně odlišného prostředí severní Afriky a Blízkého východu. Tak jako mnohokrát v minulosti se v opozitu k jinakosti rodí vědomí příbuznosti. Smysl své existence tak Evropa nachází v pokračování integračního projektu, který začal po druhé světové válce. Pro cestu zpět k antagonismu národních států již není v tomto příběhu místo. Tento příběh se nás však bezprostředně týká a máme neodkladný pocit, že jsme již podobný kdysi slyšeli.

⁴⁰⁷ Mám zde pochopitelně na mysli hrdinu románu Adalberta Stiftera, který se stal (v rozporu se skutečným vyzněním předlohy) symbolem (sudeto) německého nacionalismu.

3.3.2 Zprostředkování historické kontinuity

Zprostředkování vědomí historické kontinuity, tedy jinými slovy zajištění tradice je základní smysl historické práce. Neboť nejde jen o naše poznání minulosti, jak říká britský historik Beverley Southgate, nýbrž o jeho orientační význam ve smyslu terapeutické výchovy, tj. stručně řečeno, o naplňování odvěké lidské potřeby vědět, jak může minulost ovlivňovat naši budoucnost.⁴⁰⁸ Pokud se podíváme, jak Češi na své dějiny vzpomínají,⁴⁰⁹ zjistíme, že od roku 1946 dodnes považují za jedno z nejslavenějších období svých dějin dobu Karla IV. Tato odpověď se vždy objevila v první trojici a v posledních dvaceti letech se suveréně oběhuje na místě prvním. Tomu odpovídají i různé populární soutěže typu „největší Čech“. Češi tedy dlouhodobě a spontánně kladou nejslavnější dobu svých dějin do období vrcholného středověku. Mají k tomu ostatně vzhledem k výše řečenému nemálo důvodů. V době lucemburských králů (speciálně pak v době Karla IV.) vrcholí transformační procesy doprovázející „velkou středověkou proměnu českých zemí.“⁴¹⁰ Založení Nového města pražského je poslední, zato gigantický kolonizační počín, který završuje bezmála 150 let předchozího vývoje. Studium procesů díky, kterým se periferní evropská země na čas dostala minimálně mezi regionálně významné mocnosti a zcela jistě na úroveň aktivního prvku evropské politiky, který spoluutvářel podobu tehdejší západokřesťanské civilizace, může být v mnoha směrech inspirativní i dnes. Rýsuje se tu teoretická možnost vědomého navázání na Patočkovy „velké české dějiny“.⁴¹¹ Podobně jako je neustále zdůrazňována potřeba otevřené ekonomiky zaměřené na export měla by tu být i programová podpora otevřené kultury. Tedy společně sdílené vědomí, že postavení naší země se do značné míry odvíjí od její aktivní či pasivní role v rámci společenství evropských států. Toto společenství je danost, nicméně náš postoj k němu je otázkou naší volby, respektive volby námi volených představitelů. Nesmírně důležité je v tomto smyslu „vědomí dějinnosti“ tedy jednání, o kterém vím, že ač já sám z něj nebudu mít žádný prospěch, zásadně se dotkne těch, co přijdou po mně. Provozovatelé tzv. umění paměti od klasického starověku po renesanci zdůrazňovali hodnotu čehokoliv, co si chtěl člověk zapamatovat výraznými obrazy. Dodnes tak chodíme po Novém městě pražském, navštěvujeme Svatovítskou katedrálu či studujeme na Karlově univerzitě. Je otázkou kolik z našich výdobytků bude k potřebě za 750 let.

⁴⁰⁸ B. C. SOUTHGATE, *What is History for?* London 2005, s. 176n. Viz J. ŠTAIF, *Sociální a kulturní dějiny*, s. 37, pozn. č. 4.

⁴⁰⁹ J. ŠUBRT – M. VÁVRA, *Které období svých dějin považují Češi za nejvýznamnější?*, in: *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu*, Historická sociologie, Jiří Šubrt (ed.), Kolín 2010.

⁴¹⁰ J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*.

⁴¹¹ Viz J. PATOČKA, *Co jsou Češi?*, Praha 1992.

3.3.3 Obnova krajiny a socioekonomické dopady

Kromě více či méně „abstraktních“ a dlouhodobých dopadů však studium středověkého osídlení může mít dopady i veskrze „reálné“, jejichž účinky se projeví i v relativně krátkém časovém horizontu. Začleněním kolonizačního příběhu do velkovyprávění českých dějin by díky překonání v historickém povědomí stále přetrvávající národnostní dichotomie došlo i k symbolickému začlenění „Sudet“ do českých zemí. Respektive pokud chceme zdejší krajinu nazývat domovem, musíme ji „mytologizovat“ tedy naplnit významy. Tato otázka je nesmírně důležitá vzhledem k identifikaci místních obyvatel s pohraničními regiony - ve smyslu „pokud jsou to i naše dějiny je to i naše země“. V sociologických průzkumech se tato problematika jasně odráží.⁴¹² Ostatně o nedobřím vztahu místních lidí ke zdejší krajině je možné se snadno přesvědčit i bez sociologických průzkumů. Stačí se v ní nějakou dobu pohybovat. Zaniklé vsi, rozpadlé statky, rozpadající se hrady a zámky. O průmyslových podnicích ani nemluvě. Částečně je to způsobeno „nedosídlením“ po válce, tedy rozdílem v počtu a ekonomické síle lidí, kteří zde žili kdysi a kteří zde žijí teď. Primárně však jde o vztah lidí ke svému okolí a překonání nazírání místních památek jako památek tzv. „po Němcích“. Tento fenomén byl logicky vyhocen bezprostředně po válce, kdy po vyhnání obavatel docházelo k masivnímu pálení německy psaných knih, bourání hrázděných domů a brutální exploataci krajiny – tedy jednodušeně řečeno k plundrování dobyté země. To v podvědomí stále přetrvává. Obnova místních památek však mimo jiné skrývá značný ekonomický potenciál. V první řadě zaměstnanost pro místní drobné stavební firmy (nezaměstnanost je v těchto krajích tradičně vysoká). S tím spojená obnova dnes upadajících řemesel a související rozvoj učňovského a středního odborného školství. Dále zvýšený cestovní ruch a na něj navázaný rozvoj služeb (hotely a restaurace). Zvýšená poptávka po regionální historii a odbyt „produktů“ místních paměťových institucí (muzea, galerie, územní pracoviště památkového ústavu, Colegium Bohemicum, Ústav archeologické památkové péče v Mostě apod.). Tímto způsobem může být nastartována postindustriální ekonomika založená na oběhu informací a poskytování služeb. Tyto faktory pak budou mít vliv na úroveň vzdělání v pohraničních regionech (nejnižší zastoupení vysokoškoláků a nejhorší průměrné výsledky středních škol). Hlavně by tím však došlo k utvoření pocitu sounáležitosti lidí s místem a k obnovení vědomí historické kontinuity, umožňující plánovat věci v dlouhodobé perspektive. Krajina je totiž nejen obrazem duše jejich obyvatel, ale je tomu i naopak.

⁴¹² Viz L. HOUŽVIČKA . - L. NOVOTNÝ (eds.), *Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí. Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství*, Sociologický ústav Akademie věd ČR, Praha 2007.

ZÁVĚR

Ještě krok a na historii se bude nahlížet jako na text pořádající jednotky smyslu a provádějící v nich změny podle vymežitelných pravidel. Pokud skutečně historiografie k obnovení svých postupů oprávněně používá sémiotické procedury, nabízí se sama jako objekt, protože vytváří vlastní vyprávění nebo diskurs.⁴¹³ Jeden takovýto „specifický diskurs“ jsem se právě pokusil analyzovat. Nadnesená vstupní hypotéza o jeho provázanosti se sítí politických a kulturní vazeb vytvářejících společenský kontext (či chceme-li kulturu) se při tom ukázala v plné nahotě. Dějiny středověkého osídlení coby dílčí téma české historiografie prodělávaly řadu radikálních proměn. Konstrukce jejich příběhu byla většinou vedena snahou po odhalení počátku národa coby specifické, nicméně prastaré formy kolektivní identity. Sloužila také k vymezení se proti *těm druhým*. Ohraničení národa v prostoru a čase tak de facto národ vytvářelo – minimálně v hlavách jeho nositelů. Tento příběh však mohl sloužit ke konstrukci a legitimizaci nároků i jinak než jazykově definovaných skupin – ať už to byla třída nebo stav. Názvy jsou v tomto smyslu podružné, neboť jsou vždy umělé a tudíž proměnlivé. Musíme si však být této skutečnosti vědomi a vždy jasně říci co konkrétního máme na mysli. Jinak si totiž nebudeme rozumět – a z nedorozumění obvykle pramení konflikt.

Příběhy to byly různé, byť byly v podstatě o tom samém a vystavěny byly na stejných či jen mírně se obměňujících pramenech. Pouze vyjímečně se při tomto vyprávění lhalo. Pouze se říkalo to, co se právě hodilo. Jednou to byla snaha bránit církevní úřady a s nimi spojené prebendy proti cizím „přivandrovalcům“, podruhé pokus domácí šlechty využít svého statutárního postavení reprezentantů politického národa a v jeho jménu bránit „domácí“ zájmy proti měšťanům odlišného práva a jazyka. Co na tom, že během krátké doby se z přivandrovalců stali „domácí“, kteří se plně identifikovali s českým královstvím a hráli v jeho správě aktivní roli. Rovněž v „domácích zájmech“, kterými se šlechta slovy jimi placených kronikářů tak ráda zaklínala, lze s trochou cynického nadhledu, spatřovat spíše snahu poškodit výrazné konkurenty v boji o hospodářskou a politickou moc odkazem na jejich „cizí původ“. Jejich stoupající moc totiž využíval král ve své snaze vymanit se z vlivu právě této stále sílící a sebevědomější šlechty. Že se sama tato šlechta v předchozím období emancipovala vůči královské moci mimo jiné díky povolávání cizích osadníků na svá venkovská panství - což ji přinášelo nemalé zisky a umožnilo jí „zprivatizovat stát“ a

⁴¹³ MICHEL DE CERTAU, *Psaní dějin*, Brno 2011, s. 52.

proměnit se z úřednické (čili závislé) nobility v dědičnou šlechtu pozemkovou - byla skutečnost, kterou nebylo nutné v dané situaci příliš zdůrazňovat. Stejnou hru konec konců hrála církev a nakonec i sám král. V období renesance pak neváhal humanisticky vzdělaný papež za pomoci autority znovuobjevených latinských autorů poukázat na druhotnost obsazení českých zemí kacířskými Čechy a zpochybnit tak jejich nárok „pravých dědiců země“. V době vzestupu politické angažovanosti měšťanstva bylo liberálními a politicky angažovanými historiky opakovaně poukazováno na blahodárnost městského zřízení neseného novými přistěhovalci a z toho plynoucí právo na politickou participaci. Postupná modernizace a s ní spojená nacionalizace zapojující stále větší počet lidí do stále větších národních struktur pak v nevyhnutelném národním antagonismu nadnesla otázku, „kdo tu byl první“ a „na čí straně je právo“ (případně z čeho toto právo pramení). Ve dvacátém století pak tato otázka posloužila k legalizaci obludného sociálního inženýrství, které ve jménu velkých dějinných procesů likvidovalo životy miliónům konkrétních lidí. V reakci na tyto hrůzy pak nastalo hledání jakési supranacionální evropské identity, která má být lékem na národní antagonismy, které k těmto událostem vedly. To si však vyžaduje rozsáhlou revizi příběhů „národních“ dějin, z nichž většina byla vystavěna v opozici k ostatním.

Všechny výše uvedné příběhy (nebo verze příběhu jediného?) však měly něco společného. Vždy byly vykládány, tak aby posloužily svým vypravěčům a především aby se zalíbili posluchačům - ostatně jako všechny (nejen historické) příběhy. Je pouze na nás jaký příběh budeme vykládat našim potomkům my. Měl by to však být příběh pravdivý a poučný, neboť v tom je jeho smysl.

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

- AH – Archeologica historica
AR – Archeologické rozhledy
AHB – Archeologica historica Bohemica
obvykleCB – Castellologica Bohemica
CDB – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
č. – číslo
ČČH – Český časopis historický
ČsČH – Československý časopis historický
ČDV – Časopis pro dějiny venkova
ČSAV – Československá akademie věd
ČSPS – Časopis společnosti přátel starožitností
Diss – disertace
ed. – edice
FF UJEP – Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně
FF UK – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
PedF UK – Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
FF ZČU – Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni
FHB – Folia historica Bohemica
HG – Historická geografie
HSKN – Historický seminář Karla Nejdla
HSKV – Historický sborník Karlovarska
HZ – Historische Zeitschrift
JbGMO – Jahrbuch für die Geschichte Mitell- und Ostdeutschlands
LC – Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidiocesim
MBV – Monumenta Bohemiae Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia
ME – Monumenta Egrena
MZK – Minulostí západočeského kraje
MVGDB – Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen
PA – Památky archeologické
pozn. - poznámka
RBM – Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae
s. – strana
SMP – Studia Mediaevalia Pragensia
ZHS – Západočeský historický sborník
ZPP – Zprávy památkové péče
ZČU – Západočeská univerzita v Plzni

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

PRAMENY (INEDITA)

- BÖHM, J.: *Die älteste Geschichte der Stadt Eger bis zur Verpfändung des Egerlandes an die böhmische Krone im Jahre 1322*. 1920. Diss FF UK.
- DOLEŽEL, J.: *Středověké osídlení Dražanské vrchoviny do konce 14. století*, 1996. Diss FF UK.
- EHRlich, A.: *Die Ortsnamen des Egerer und Wildsteiner Gerichtsbezirkes*. 2 1921 Diss FF UK.
- EGERER, R.: *Ortsnamen und Besiedlung des politischen Bezirkes Tepl*. 1939. Diss FF UK.
- ENZMANN, E.: *Geschichte der Stadt Eger unter den Luxemburgern, 1322 – 1419. Mit besonderer Rücksicht auf Verfassung und Verwaltung*. 1922. Diss FF UK.
- ETTEL, E.: *Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Egerer Kreises unter besonderer Berücksichtigung der Orts- und Flurformen*. 1940. Diss FF UK.
- FISCHER, M.: *Die Flurnamen des Egerer Gerichtsbezirkes und ihre Auswertung für die Siedlungsgeschichte*. 1938. Diss FF UK.
- FISCHER, R.: *Die slawische Ortsnamen des Egerlandes*. 1934 – 1935. Diss FF UK.
- GROSSMANN, R.: *Über Haus und Hof im Egerland. Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Egerlandes*. 1929 – 1930. Diss FF UK.
- GÜCKELHORN, J.: *Geschichte der volkskundlichen Erforschung des Egerlandes*. 1924. Diss FF UK.
- KRATSCHMANN, M.: *Die Ortsnamen des politischen Bezirkes Eger*. 1934 – 1935. Diss FF UK.
- KRAUS, H.: *Die Flurnamen der Gerichtsbezirke Königswart und Marienbad und ihre Auswertung für die Siedlungsgeschichte*. 1940. Diss FF UK.
- KRUŠINOVA, L.: *Kapitoly k dějinám osídlení jihozápadních Čech v raném středověku*, 2001 Diss FF UK.
- KUNZ, W. J.: *Die Ortsnamen des politischen Bezirkes Luditz*. 1937. Diss FF UK.
- LANZENDÖRFER, K.: *Die Ortsnamen des Bezirkes Tachau, zugleich Versuch einer Siedlungsgeschichte*. 1934 Diss FF UK.
- LINZ J.: *Die Grenze zwischen Böhmen und dem historischen Egerland*. 1930. Diss FF UK.
- MALINA, O.: *Stabilizace sídelní sítě vrcholného středověku ve střední a západní Evropě*, 2011 Diss FF ZČU.
- MICHÁLEK, L.: *Proměny církevní správy v severních a severozápadních Čechách do poloviny 16. století*, 2002, Diss FF UK.
- NACHTMANN, E.: *Die Handelsbeziehungen Egers zu Nürnberg im Mittelalter*. 1931. Diss FF UK.
- RITT, E.: *Die Ortsnamen des Karlsbader Bezirkes*. 1939. Diss FF UK.
- SUCHÝ, M.: *Stavební proces nejen ve světle svatovítských týdenních účtů (1372-1378)*, 1997 FF UP
- THOMA, J.: *Raněstředověké osídlení jižních Čech*, 1992. FF UK
- VELÍMSKÝ, J.: *Raněstředověké osídlení Kutnohorska s přihlédnutím ke dvěma sídelním lokalitám Malín a Bylany*, 2001, Diss PedF UK.
- VOGT, K.: *Die Burg in Böhmen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*. 1937. Diss FF UK.
- WALISOVÁ, M.: *Změna struktury osídlení na ploše Nového Města pražského v období 12. -14. století*, 1995, Diss FF UK.
- WANIE, P.: *Der Stadt Eger geschichtlicher Entwicklungsgang bis zum Ausgange des Mittelalters*. 1912 – 1913.

PRIMÁRNÍ LITERATURA

- ABEL, W.: *Geschichte der deutschen Landwirthschaft vom Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*, Stuttgart 1978.
- ALTRICHTER, A.: *Heimathbuch der Iglauer Sprachinsel. Geschichte des Bodens und Bevölkerung*, Iglau 1921.
- ALTRICHTER, A.: *Heimathbuch der Iglauer Volksinsel. Ein Stück deutscher Erde und seine Geschichte*, Iglau 1940.
- ATLAS ZUR GESCHICHTE DER DEUTSCHE OSTSIEDLUNG. Bearb. Von W. Krallert, W. Kuhn und E. Schwarz, Bielefeld – Berlin – Hannover 1958.

- BACKAUS, F.: „Das größte Siedelwerk des deutschen Volkes“. Zur Erforschung der Germania Slavica in Deutschland, in: Struktur und Wandel im Früh- und Hochmittelalter. Eine Bestandaufnahme aktueller Forschungen zur Germania Slavica. Hrsg. Von Ch. Lübke, Stuttgart 1998, s. 17 – 29.
- BACHMANN, A.: Geschichte Böhmens, I. Bis 1400, Gotha 1899.
- BARLETT, R.: *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change, 950 – 1350*, London 1993.
- BÁRTA, S.: *Bruno von Schaumburg: Olmützer Bischof, Kolonisator und Staatsman*. In: Die mittelalterliche Kolonisation. Vergleichende Untersuchungen. Studentische Arbeiten aus dem internationalen Seminar, veranstaltet in Prag, vom 7. bis 11. März 2005. Praha 2009, s. 101 – 109.
- BARTL, F.: *Zur Siedlungsgeschichte des Egerlandes*, in: Unser Egerland 1939/40, s. 16 – 24.
- BAŠTA, J. - BAŠTOVÁ, D.: *K problematice počátku a vývoje slovanských hradišť v západních Čechách*, Studia Mediaevalia Pragensia 1, 1988, s. – 31.
- BELCREDI, L.: *Colonization, development and desertion of the medieval village of Bystřec*. In: Ruralia III. Conference Ruralia III. 2000, s. 187 – 201.
- BELLING, V.: *Vývoj středověkého osídlení Frýdlantska. Proces tzv. vrcholené kolonizace v severočeském pohraničí na příkladu Frýdlantska*. In: Severočeský sborník historický, Gotické umění a jeho historické souvislosti, Ústí nad Labem 2003.
- BERANOVÁ, M.: *Zemědělská výroba v 11. – 14. století na území Československa*, Praha 1975, Studie Archeologického ústavu Československé akademie věd, ročník III/1974, svazek 1.
- BERNAU, B.: *Čechy, X. Krušné Hory a Poohří*, Praha 1896.
- BISTRICKÝ, J.: *Nejstarší osídlení horního Podyjí*. AUPO Historica 31, 2003, s. 29 – 35.
- BOHÁČ, Z.: *Časové vrstvy patrociní českých měst a jejich význam pro dějiny osídlení*. HG 4, 1970, s. 7 – 41.
- BOHÁČ, Z.: *Geneze sídla a plužiny jako pramen k dějinám osídlení*, Historická geografie 25, 1986, s. 7 – 52.
- BOHÁČ, Z.: *Katastry – málo využitý pramen k dějinám osídlení*, Historická geografie 18, 1979, s. 165 – 203.
- BOHÁČ, Z.: *K metodice studia dějin předhusitského osídlení v Čechách*, Historická geografie 17, 1978, s. 3 – 63.
- BOHÁČ, Z.: *K novému pojetí studia dějin osídlení v Čechách*, in: Badania z dziejow osadnictwa i toponimii. Red. J. Janczak i T. Ładogórski, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978, s. 21 – 35.
- BOHÁČ, Z.: *K problematice studia feudální pozemkové držby v předhusitských Čechách*. HG 18, 1979, s. 5 – 30.
- BOHÁČ, Z.: *K raně středověkému osídlení Čech*, Historická geografie 11, 1973, s. 209 – 228.
- BOHÁČ, Z.: *Mapy k územnímu vývoji české a moravské církevní provincie*, in: Historická geografie 28, 1995, s. 183 – 190.
- BOHÁČ, Z.: *Národnostní poměry v zemích české koruny v době předhusitské a do třicetileté války*. In: Husitsví – Renesance – Reformace, Sborník k 60. Narozeninám Františka Šmahela, Praha 1994, s. 123 – 132.
- BOHÁČ, Z.: *Osídlení raně středověkých Čech ve světle památek románské architektury*, in: Folia historica Bohemica 1, 1979, s. 157 – 176.
- BOHÁČ, Z.: *Otázky terminologie dějin osídlení a kolonizace za feudalismu*, in: Historiografie čelem k budoucnosti. Sborník k šedesátinám J. Purše. Red. O. Felcman, J. Jeleček, T. Vojtěch, J. Žemlička, Praha 1982, s. 359 – 373.
- BOHÁČ, Z.: *Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení*, in: Československý časopis historický 21, 1973, s. 369 – 388.
- BOHÁČ, Z.: *Patrocinia v Čechách v době předhusitské a barokní*, in: Pražské arcibiskupství 1344 – 1994. Sborník statí o jeho působení a významu v české zemi. Uspořádali Z. Hledíková a J. Polc, Praha 1994, s. 164 – 178.
- BOHÁČ, Z.: *Postup osídlení a demografický vývoj českých zemí do 15. století*, Historická demografie 12, 1987, s. 59 – 87.
- BOHÁČ, Z.: *Pozdní kolonizace levobřežního úseku středního Polabí*. HG 8, 1972, s. 105 – 114.
- BOHÁČ, Z.: *Přehled vývoje osídlení středního Povltaví v době předhusitské*. HG 17, 1978, s. 149 – 172.
- BOHÁČ, Z.: *Struktura feudální pozemkové držby v Čechách na prahu husitské revoluce – pokus o rekonstrukci podle patronátních práv*, Folia Historica Bohemica 7, 1984, s. 7 – 42.
- BOHÁČ, Z.: *The Development of Feudalism and Territorial Organization in the Czech Lands up to the Hussite Revolution*. HG 23, 1984, s. 93 – 129.
- BOHÁČ, Z.: *Topografický slovník k církevním dějinám předhusitských Čech*, Praha 2001.

- BOHÁČ, Z.: *Toponomastická mapa středního Povltaví*. HG 8, 1972, s. 188 – 193
- BOHÁČ, Z.: *Újezdy a Lhoty. Příspěvek k dějinám osídlení středověkých Čech*, Historická geografie 12, 1974, s. 3 – 25.
- BOHÁČ, Z.: *Vesnice v sídelní struktuře předhusitských Čech*, Historická geografie 21, 1983.
- BOHÁČ, Z.: *Vývoj diecézní organizace českých zemí*, in: *Traditio et Cultus*, Praha 1993, s. 21 – 35.
- BOLINA, P.: *Postupy při kolonizaci: vytyčování „újezdů“*. in: *Přemyslovci. Budování českého státu*. Praha 2009, s. 384 – 386.
- BOOCKMANN, H.: *Die mittelalterliche deutsche Ostsiedlung. Zum Stand ihrer Erforschung und zu ihrem Platz im allgemeinen Geschichtsbewußtsein*, in: *Geschichte und Gegenwart. Festschrift für K. D. Erdmann*, Kiel 1980, s. 13 – 77.
- BOSL, K.: *Die Reichsministerialität der Salier und Staufer. Ein Beitrag zur Geschichte des hochmittelalterlichen deutschen Volkes, Staates und Reiches*, I-II, Stuttgart 1950 – 1951.
- BOSL, K.: *Europa im Aufbruch. Herrschaft - Gesellschaft - Kultur vom 10. Bis zum 14. Jahrhundert*, München 1980.
- BRETHOLZ, B.: *Der Kampf und die Siedlungsfrage der Deutschen in Böhmen und Mähren*, Brünn 1922.
- BRETHOLZ, B.: *Geschichte Bohmens und Mahrens bis zum Aussterben der Přemysliden (1306)*, München-Leipzig 1912.
- BRETHOLZ, B.: *Geschichte Böhmens und Mährens, I. Das Vorwalten des Deutschtums. Bis 1419*, Reichenberg 1921.
- BRETHOLZ, B.: *Kolonisations-Polemik*, Brünn 1923.
- BRETHOLZ, B.: *Zur böhmischen Kolonisationsfrage*, Mitteilungen des Instituts für österreichische geschichtsforschung 38, 1918, s. 213 – 240.
- BROSCHKE, W.: *Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte der Karlsbader Landschaft*, in: *Bohemia* 6, 1996, s. 39 – 71.
- BUBENÍK, J.: *Archeologické prameny k dějinám osídlení Čech v 7. až polovině 9. století (katalog nalezišť)*, Praha 1997.
- BUBENÍK, J.: *K dějinám osídlení Čech v 7. až polovině 9. století (katalog nalezišť)*, Praha 1997.
- CENDELÍN, D.: *Velké Meziříčí. Půdorys města jako historická informace o starých komunikacích i jako náznak vývoje kolonizace*. Západní Morava 6, 2002, s. 3 – 14.
- COGHE, S.: *Siedlungsvorgänge im südlichen Portugal und im Königreich Jerusalem im 12. und 13. Jahrhundert. Einige Strukturmerkmale im Vergleich*. In: *Die mittelalterliche Kolonisation. Vergleichende Untersuchungen. Studentische Arbeiten aus dem internationalen Seminar, veranstaltet in Prag, vom 7. bis 11. März 2005*. Praha 2009, s. 35 – 62.
- COUDENHOVE-KALERGI, B.: *Die Wiederkehr des Vergangenen. Zwei Völker, zwei Geschichten*. in: *Tschechen und Österreicher. Gemeinsame Geschichte, gemeinsame Zukunft*. Brno 2006, s. 173 – 178.
- ČECHURA, J.: *Vývoj pozemkové držby kláštera v Teplé v době předhusitské*, MZK 24, 1988, s. 205 – 22
- DAVÍDEK, V.: *Středověké osídlení Slovanů*, Praha 1950.
- DIE DEUTSCHE OSTSIEDLUNG DES MITTELALTERS ALS PROBLEM DER EUROPÄISCHEN GESCHICHTE. Hrsg. von W. Schlesinger, Sigmarining 1975.
- DOLEŽEL, J.: *K etnické struktuře středověké kolonizace Dražanské vrchoviny*. ArchHist 28, 2003, s. 123 – 173.
- DRNOVSKÝ, P.: *Zaniklá vesnice Habřínka*. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 31, 2005, s. 237 – 252.
- DUDÍK, B.: *Mährens allgemaine Geschichte*, I – XII, Brünn 1860 – 1888.
- DURDÍK, T.: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 2000.
- EBERHARD, W.: *Ostmitteleuropa als historische Strukturregion*. In: *Perspektiven geisteswissenschaftlicher Forschung*. Berlin 2003, s. 73 – 80.
- ERLEN, P.: *Europäischer landesausbau und mittelalterliche deutsche Ostsiedlung. Ein struktureller Vergleich zwischen Südwestfrankreich, den Niederlanden und dem Ordensland Preussen*, Marburg/Lahn 1992.
- FIALA, J.: *Historické cesty starého Loketska*, Karlovy Vary 2005.
- FIALA, J.: *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, in: *Minulostí Západočeského kraje*, č. XXVIII, Plzeň 1992.
- FIALA, Z.: *Die Organisation der Kirche in Přemyslidenstaat des 10. - 13. Jahrhunderts*, in: *Siedlung und Verfassung Bohmens in der Frühzeit*. Hrsg. von F. Graus und H. Ludat, Wiesbaden 1967, s. 133 – 143.

- FIALA, Z.: *Přemyslovské Čechy*, Praha 1975.
- FIALA, Z.: *Vztah českého státu k německé říši do počátku 13. století* (Podle kritiky pramenů), Sborník historický 6, 1959, s. 23 – 95. TÝŽ, *Přemyslovské Čechy*, Praha 1975, s. 140 – 158.
- FIALA, Z.: *Správa a postavení církve v Čechách od počátku 13. století do poloviny 14. století*, in: Sborník historický III, 1955, s. 64 – 88.
- FISCHER, R.: *Die Slawischen Ortsnamen des Egerlandes und ihre Auswertung für die Lautlehre und Siedlungsgeschichte*, Leipzig 1940.
- FISCHER, R.: *Egerländer Ortsnamen aus altdeutscher Zeit*, in: Unser Egerland. 40 (1936), č. 7 – 8, s. 61.
- FISCHER, R.: *Probleme der Namensforschung an Orts- und Flurnamen im Westlichen Böhmen und seiner Nachbarschaft*, Leipzig 1950.
- FOCKE, F.: *Böhmen ist das angestamte Vaterland der Deutschböhmen. Ein Beitrag zur Geschichte der Deutschenböhmen*, Warnsdorf 1887.
- FÖRSTER, H.: *Möglichkeiten der Kooperation im Bereich der Regionalforschung Ostmitteleuropas*. In: Aspekte der Zusammenarbeit in der Ostmitteleuropa-Forschung. Tagung des Herder-Instituts und des J. G. Herder-Forschungsrates am 22./23. Februar 1994. Marburg 1996, s. 27 – 44.
- FRIEDRICH, W.: *Die Historische Geographie Böhmens bis zum Beginne der deutschen Kolonisation*, Praha 1912.
- FRITZE, W. H.: *Phänomene und Probleme des westslawischen Bauerntums am Beispiel des frühpřemyslidischen Böhmens*, in: Das Dorf der Eisenzeit und des frühen Mittelalters. Hrsg. von H. Jankuhn, R. Schützeichel und F. Schwind, Göttingen 1977, s. 494 – 529.
- GABRIEL, F. - STARÁ, M.: *Osídlení severních Čech*. In: Die Besiedlung der Neisseregion. Urgeschichte - Mittelalter - Neuzeit. 1. Symposium der Geschichtskommission der Euroregion Neisse am 13. und 14. Oktober 1993 in Zittau. Zittau, Zittauer Geschichts- und Museumsverein 1995, s. 52 – 67.
- GABRIEL, F. - VANĚK, V.: *České Švýcarsko ve středověku*. Praha 2006, s. 70.
- GAVLAS, S.: *O kształt zjednoczonego Królestwa. Niemieckie władstwo terytorialne i geneza społecznoustrojowej odrębności Polski*, Warszawa 1996.
- GEBEL, R.: *Češi a Němci - „Tisícileté drama“*. In: Češi a Němci ve střední Evropě. Moravský Beroun 2001, s. 67 – 75.
- GNIRS, A.: *Elbogen bei Karlsbad*, Elbogen 1928.
- GNIRS, A.: *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale. Der politische Bezirk Elbogen*, in: Soupis památek historických a uměleckých v republice Československé, XLIII, Praha 1927.
- GNIRS, A.: *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in der politische Bezirk Tepl und Marienbad*, in: Soupis památek historických a uměleckých v republice Československé, L, Augsburg - Brno 1932.
- GNIRS, A.: *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in dem Bezirke Karlsbad*. Praha 1933, reedice in: Handbuch der sudetendeutschen Kulturgeschichte, svazek 8, München 1996.
- GOŠ, V.: *Změna - velká kolonizace 13. století očima archeologa*. Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis 6, 2003, s. 114 – 118.
- GRADL, H.: *Beiträge zur Geschichte Nordwestböhmens*. 3. Leuchtenberger und Nothaftische Lehnen im Elbogenerlande, in: Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutsche in Böhmen 26, s. 266 – 282.
- GRADL, H.: *Geschichte des Egerlandes (bis 1437)*, Prag 1893.
- GRADL, H.: *Waldsassener Gebiet in Böhmen*, MVGDDB 1882, s. 260 – 265.
- GRAUS, F.: *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské*, I. *Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do první poloviny 13. stol.*, II. *Dějiny venkovského lidu od poloviny 13. stol. do roku 1419*, Praha 1953 – 1957.
- GRAUS, F.: *Die Problematik der deutschen Ostsiedlung aus tschechischer Sicht*, in: W. Schlesinger (ed.), Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte, Vorträge und Forschungen 18, Sigmaringen 1975, s. 31 – 75.
- GRAUS, F.: *Deutsche und slawische Verfassungsgeschichte?* [Německé a slovanské dějiny státnosti?], *Historische Zeitschrift* 197 (1963).
- GROSS, A.: *Dějiny karlovarského kraje, Díl I., Od pravěku do konce feudálního období (1848)*, Karlovy Vary 1954.
- GROSS, A.: *Staroslovanské osídlení Karlovarska*, in: Historický sborník Karlovarska, 1955.

- HALLA, K.: *Ministeriální rod Nothaftů na Chebsku a Sokolovsku*, Pedagogická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, diplomová práce 1999.
- HASSMANN, H.: *Die Besiedlung des Egerlandes und seiner Nachbargebiete in vorgeschichtlicher Zeit*, in: *Unser Egerland* 42 (1938), s. 161 – 169.
- HAŠKOVÁ, J.: *Osídlení a směna v západních Čechách do konce 13. století v historické výpovědi nálezů mincí*, MZK 19, 1983, s. 153 – 161.
- HEJNA, A.: *Slovanská hradiště a počátky měst v Čechách*, PA 52, 1961, s. 563 – 572.
- HEJNA, A.: *Venkovská opevněná sídla 10. - 13. století v Čechách. Problematika jejich studia a výsledky dosavadního výzkumu*, AR 28, 1976, s. 279 – 290.
- HERRMANN, CH.: *Zum Verhältnis von Stadt und Burg im Ermland*. In: *Burg und Stadt*. Praha 1999, s. 99 – 112.
- HIGOUNET, CH.: *Die deutsche Ostsiedlung im Mittelalter*, 2. Aufl. München 1990.
- HIGOUNET, CH.: *Les Allemands en Europe centrale et orientale au Moyen Age*, Paris 1989.
- HLAVÁČEK, I.: *Česká církev, její organizace a správa ve vztahu ke státu do husitství*, in: *Církevní správa a její písemnost na přelomu středověku a novověku*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 2 – 1999, Z pomocných věd historických XV, Praha 2003.
- HLEDÍKOVÁ, Z.: *Ke studiu a možnostem využití patronátních práv v předhusitských Čechách*, FHB 7, 1984, s. 43 – 99.
- HLEDÍKOVÁ, Z.: *Venkovské děkanáty ve středověkých Čechách*, in: *Pocta prof. JUDr. Karlu Malému k 65. narozeninám*, uspořádal Ladislav Soukup, Praha 1995, s. 112 – 123.
- HOFFMANN, F.: *K systémové analýze středověkých měst*. ČČH 88, 1990, č. 3, s. 252 – 275.
- HOFFMANN, F.: *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009.
- HOLÝ, V.: *Připojení Chebska k německé říši*, *Minulostí západočeského kraje VI*, 1968, 223 – 250.
- HOSÁK, L.: *Středověká kolonizace moravské části Vysočiny*. *Vlastivědný sborník Moravskobudějovicka 2005*, č. 1, s. 127 – 181.
- HOSÁK, L.: *Historický místopis země Moravskoslezské*, Praha 1933 -1938.
- HOSNER, J.: *Wigensdorf, Geschichte einer ergebirgischen Siedlung* *Erzgebirgszeitung* 1910, s. 36.
- HRABOVÁ, L.: *K problému německé kolonizace ve střední Evropě*, *Sborník historický* 9, s. 67 – 94.
- HŘIBOVÁ, B.: *Mapa přírodní krajiny českých zemí ve 12. století*, *Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, Přírodní vědy II*, Praha 1956.
- CHARVÁT, P.: *Poznámky k německé kolonizaci východních Čech*, AH 10 (1985), s. 75 – 81.
- CHARVÁTOVÁ, K.: *Kolonizace oseckého kláštera ve 13. a 14. století*. FHB 6, 1984, s. 235 – 288.
- CHARVÁTOVÁ, K.: *Několik poznámek k dějinám osídlení na panstvích cisterciáckých klášterů v Čechách a ve Slezsku*. In: *Krzyszów. Uswiecony Laska*. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 1997, s. 78 – 85.
- CHARVÁTOVÁ, K.: *Pluh a sekera: hospodářství a osídlovací procesy na panstvích českých klášterů ve 13. století*, in: *Muzejní a vlastivědná práce – časopis společnosti přátel starožitností*, roč. 106, č. 2, 1998.
- CHARVÁTOVÁ, K.: *Význam cisterciáckého řádu pro osídlení Čech*, AH 10, 1985, s. 415 – 421.
- CHARVÁTOVÁ, K.: *Vztah dvorů k vesnickému osídlení na panstvích cisterciáckých klášterů v Čechách*, AH 11, 1986, s. 461 – 467.
- CHARVÁTOVÁ K.: *Vývoj osídlení na panství kláštera v Teplé ve 13. století*, HG 28, 1995, s. 74.
- JANSA, P.: *Trutnovská kolonizační provizoria*. CastB 9, 2004, s. 63 – 68.
- JINDŘICH, K.: *Plaský klášter a polské osídlení části Rokytenska*. in: *850 let plaského kláštera (1145-1995)*. *Sborník příspěvků semináře „Vývoj a význam plaského kláštera pro české dějiny“ pořádaného v Mariánské Týnici ve dnech 31.5. -2. 6. 1995*. Mariánská Týnice, Muzeum a galerie severního Plzeňska 1995, s. 38 – 39.
- JIRÁSKO, L.: *Osídlení Novobystřicka v předhusitském období*. HG 17, 1978, s. 209 – 272.
- JIREČEK, H.: *Běh kolonizací české až do roku 1200*. In: *Památky archeologické* 2, 1857, s. 362 – 366.
- JIREČEK, H.: *Slovanské právo v Čechách a na Moravě*, I. *Od prvních zpráv do konce X. století*, II. *Od počátku XI. Do konce XIII. století*, Praha 1863 – 1864.
- JURITSCH, G.: *Beitrage zur bohmischen Geschichte in der Zeit der Přemysliden*, Prag 1928.
- JURITSCH, G.: *Die Deutschen und ihre Rechte in Böhmen und Mähren im XIII. Und XIV. Jahrhunderte*, Programm des Staats-Ober- Gymnasium in Mies 1904 – 1905, Mies 1905, s. 183

- KALOUSEK, J.: *České státní právo*, 2. Vyd. Praha 1892.
- KARELL, V.: *Das Erzgebirge und seine Besiedlung*, Kadaň 1924.
- KÄUBLER, R.: *Die ländliche Siedlungen des Egerlandes*. Leipzig, Diss. 1935.
- KEJŘ, J.: *Císař Friedrich Barbarossa jako pán západočeské provincie sedlecké*, in: Sborník k 70. narozeninám V. Vaněčka, Praha 1975
- KEJŘ, J.: *Městské zřízení v zřízení v českém státě ve 13. století*, Československý časopis historický 27, 1979, s. 226 – 252.
- KEJŘ, J.: *Nad počátky našich měst*, Československý časopis historický 24, 1976, s. 377 – 401.
- KEJŘ, J.: *Zwei Studien über die Anfänge der Stadtverfassung in den böhmischen Ländern*, Historica 16, 1969, s. 81 – 142.
- KLANICA, Z.: *Počátky slovanského osídlení našich zemí*, Praha 1986.
- KLÁPŠTĚ, J.: *Kolonizace*. In: Přemyslovci. Budování českého státu. Praha 2009, s. 394 – 397.
- KLÁPŠTĚ, J.: *Osídlení českých zemí na sklonku přemyslovské epochy*. In: Přemyslovci. Budování českého státu. Praha 2009, s. 378 – 383, s. 387 – 393.
- KLÁPŠTĚ, J.: *Proměna Českých zemí ve středověku*, Praha 2005.
- KLÁPŠTĚ, J.: *Studies of structural change in medieval settlement in Bohemia*, Antiquity 65, 1991, s. 396 – 405.
- KLÁPŠTĚ, J.: *Změna - středověká transformace a její předpoklady*, in: Mediaevalia archaeologica bohemica 1993, Praha 1994, s. 9 – 59.
- KLÁPŠTĚ, J.: *Zpráva o středověké kolonizaci pod Sovími horami*. DaS 26, 2004, č. 3, s. 42 – 45.
- KLOSS, F.: *Das räumliche Bild der Grundherrschaft in Böhmen bis zum ende des XII Jahrhunderts*, in: MVGDDB, s. 93.
- KLOS, R.: *K dějinám Šluknovska v 13. a 14. století*. HG 28, 1995, s. 63 – 69.
- KNOLL, V.: *Říšská ministerialita*, in: Rozpravy klubu Augusta Sedláčka, prosinec 1998, Plzeň 1999, s. 5 – 6.
- KNOLL, V.: *Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: Západočeský historický sborník 8, Plzeň 2003, s. 7 – 27.
- KOHOUTEK, J.: *Drobné středověké fortifikace na Podřevnicku a jejich vztah ke kolonizačnímu procesu na jihovýchodní Moravě*. ArchHist 18, 1993, s. 167 – 179.
- KONÚPEK, J.: *Kolonizace a církevní správa na území historického Loketska ve 13. století*, nevydaná bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2009.
- KONÚPEK, J.: *Sakrální architektura na území historického Loketska ve 13. století*, nevydaná diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2009.
- KONÚPEK, J. – ZEMAN, J.: *Dispozice kostelní stavby jako pramen k dějinám středověkého osídlení – meze a limity vypovídací schopnosti*. In: Svorník 10, 2013, s. 5 – 32.
- KOTYŠKA, V.: *Úplný místopisný slovník Království českého*, Praha 1895.
- KOTZSCHKE, R.: *Die Anfänge des deutschen Rechtes in der Siedlungsgeschichte des Osten (ius teutonicum)*, Leipzig 1941.
- KOTZSCHKE, R.: *Ländliche Siedlung und Agrarwesen in Sachsen*, Remagen 1953.
- KOTZSCHKE, R.: *Quellen zur Geschichte der ost deutschen Kolonisation im 12. bis 14. Jahrhundert*, Berlin 1931.
- KOTZSCHKE, R. - EBERT, W.: *Geschichte der ostdeutschen Kolonisation*, Leipzig 1937.
- KÖRMEDY, A.: *Melioratio terrae. Vergleichende Untersuchung über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13. – 14. Jahrhunderts*, Poznaň 1995.
- KOUŘIL, P.: *Středověká kolonizace na severovýchodní Moravě a ve Slezsku a její odraz v archeologických pramenech*. ArchHist 18, 1993, s. 141 – 150.
- KREMER, J.: *Die Kolonisation und der Zisterzeinerorden*. In: Die mittelalterliche Kolonisation. Vergleichende Untersuchungen. Studentische Arbeiten aus dem internationalen Seminar, veranstaltet in Prag, vom 7. bis 11. März 2005. Praha 2009, s. 63 – 89.
- KROFTA, K.: *Die Deutschen in Böhmen*, Prag 1924.
- KROFTA, K.: *Die Deutschen im tschechoslowakischen Staate*, Praha 1937.
- KROFTA, K.: *Kurie a církevní správa zemí českých v době předhusitské*, Český časopis historický 10, 1904, s. 15 – 36, 125 – 152, 249 – 275, 373 – 391; 12, 1906, s. 7 – 30, 178 – 191, 274 – 298, 426 – 446; 14, 1908, s. 18 – 34, 172 – 196, 273 – 287, 416 – 435.

- KROFTA, K.: *Němci v Čechách*, Praha 1927.
- KROFTA, K.: *Rádlova Válka Čechů s Němci*. In: *Národnostní Obzor*, roč. 1, sešit 2, 1930, s. 81 – 97.
- KRZEMINSKÁ, B. – TŘEŠTÍK, D.: *Přemyslovská hradiště a služební organizace českého státu*, *Archeologické rozhledy* 17, 1965, s. 624 – 655.
- KUBŮ, F.: *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997.
- LANGHAMMER, R.: *Böhmens Schutzherrschaft über das Kloster Waldsassen*, in: *Unser Egerland* 37 (1933), s. 74.
- LANGHAMMER, R.: *Zur 800 - Jahr - Feier des Klosters Waldsassen.*, in: *Unser Egerland* 37 (1933), s. 73.
- LÁNÍK, J.: *Vývoj pozemkové držby pražského arcibiskupství od 10. do 14. století*, in: *Historická geografie* 20, 1928, s. 113 – 125.
- LAŠTOVKOVÁ, V.: *Postup osídlení v oblasti labského pravobřeží od 11. do konce 14. století*. *HG* 17, 1978, s. 273 – 309.
- LE GOFF, J.: *Kultura středověké Evropy*, Praha 1991.
- LIPPERT, J.: *Social - Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit I*, Praha – Wien – Leipzig, 1896.
- LUKAS, J.: *Vývoj osídlení Slánska a Mělnicka od 10. do poloviny 14. století*. *HG* 17, 1978, s. 99 – 148.
- MAUR, E.: *Obyvatelstvo českých zemí ve středověku*, in: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1998, s. 35 – 73.
- O. MALINA, O.: *Samostatně stojící kostel jako doklad transformace osídlení – možnosti archeologie a GIS*, in *Svorník* 10/ 2012, s. 33 – 44.
- MEDUNA, P. - SÁDLO, J.: *Bezdězsko - Dokesko. Krajina mezi odolností a stagnací*. *HG* 35, 2009, č. 1, s. 147 – 160.
- MEITZEN, A.: *Die Kulturzustände der slawischen Dörfer der deutschen Kolonisation* [Kulturní poměry slovanských vesnic před německou kolonizací], Breslau 1964.
- MEITZEN, A.: *Die Ausbreitung der Deutschen in Deutschland und ihre Besiedlung der Slawengebiete*, Jena 1879.
- MEITZEN, A.: *Siedlung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slawen*, 3 sv., Berlin 1895.
- MĚŘÍNSKÝ, Z.: *Otázky kolonizace a interetnických vztahů na středověké Moravě*. *ArchHist* 18, 1993, s. 99 – 118.
- MĚŘÍNSKÝ, Z. - PLAČEK, M.: *Hrad Šenkenberk a jeho úloha v kolonizaci Znojemska*. *ArchHist* 18, 1993, s. 211 – 223.
- MĚŘÍNSKÝ, Z. - ZUMPFE, E.: *Der Bergbau und die Besiedlung des südwestlichen Mährens*. *ArchHist* 26, 2001, s. 15 – 25.
- MIKULÁŠ, M.: *Die Verwandlung der Landschaft am Beispiel Südböhmens*. In: *Die mittelalterliche Kolonisation. Vergleichende Untersuchungen. Studentische Arbeiten aus dem internationalen Seminar, veranstaltet in Prag, vom 7. bis 11. März 2005*. Praha 2009, s. 93 – 100.
- MUGGENTHALER H.: *Kolonisatorische und wirtschaftliche Tätigkeit eines deutschen Zisterziarklosters im 12. und 13. Jahrhundert*, München 1924.
- MUSIL, F.: *Cesta přes Mladkovské (Mezileské) sedlo. (K problematice středověkých komunikací spojujících Čechy s Kladskem)*. *Kladský sborník* 2, 1998, s. 99 – 115.
- MUSIL, F.: *Ke vzniku Králík*. *Orlické hory a Podorlicko sv. 7*, 1994, s. 31 – 44.
- MUSIL, F.: *K problematice vývoje středověkých komunikací v Poorlicku v době předhusitské*. *HG* 30, 1999, s. 135 – 153.
- MUSIL, F.: *K vývoji šlechtických sídel na Šumpersku a Bruntálsku - (1. část)*. *StM* 4, 1998, č. 7, s. 26 – 37.
- MUSIL, F.: *K vývoji šlechtických sídel na Šumpersku a Bruntálsku - (2. část)*. *StM* 5, 1999, č. 8, s. 17 – 31.
- MUSIL, F.: *Osídlování Poorlicka v době předhusitské. Kraj na Tiché Orlici, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy*. *Ústí nad Orlicí* 2002, s. 280.
- MUSIL, F.: *Vztahy Kladska a Čech z pohledu dějin osídlení*. *Kladský sborník* 2, 1998, s. 83 – 98.
- NALBADIDACIS, J.: *Deutsche Ostsiedlung: Moderne Ansätze*. In: *Die mittelalterliche Kolonisation. Vergleichende Untersuchungen. Studentische Arbeiten aus dem internationalen Seminar, veranstaltet in Prag, vom 7. bis 11. März 2005*. Praha 2009, s. 21 – 34.
- NATHER, F.: *Imigrace a kolonizace v Čechách a na moravě. Problém česko německých vztahů*, Olomouc 2007.

- NEJDL, K.: *Počátky kolonizace valdsaského kláštera a germanizace Karlovarského kraje*. In: Historický sborník Karlovarska 1955, s. 56 – 76.
- NEKUDA, R.: *Sociální a hospodářské podmínky středověké kolonizace z hlediska archeologie*. ArchHist 18, 1993, s. 151 – 157.
- NĚMEČKOVÁ, V.: *Mezi Hradcem (Králové) a Jaroměří - studie k dějinám středověku*. Východočeské listy historické 21 – 22, 2004, s. 21 – 32.
- NOVOTNÝ, V.: *České dějiny*, I - IV, Praha 1912 – 1937.
- NOVÝ, P.: *K metodice výzkumu a datování starých komunikací*. Staré stezky 12, 2008, s. 9 – 15.
- OBERDORFFER, K. – SCHIER, B. – WOSTRY, W. (eds.): *Wiissenschaft im Volkstumkampf. Festschrift Erich Gierach zu seinem 60. Grburtstage überreicht von Freuden , Schülern und Fachgenossen*, Reichenberg 1931.
- PALACKÝ, F.: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenův*, I. 1. *Od prvověkosti až do roku 1125*, 3. vyd. Praha 1876; I. 2. *Od roku 1125 do roku 1253*, 3. vyd. Praha 1877; II. 1. *Od roku 1253 až do roku 1403*, 2. vyd. Praha 1877.
- PEKAŘ, J.: *O smyslu českých dějin*, Praha 1929.
- PEKAŘ, J.: *O správním rozdělení země České do polovice 13. století*, in: Sborník prací historických k šedesátým narozeninám J. Golla. red. J. Bidlo, G. Friedrich, K. Krofta, Praha 1906, s. 81 – 123
- PETRÁŇ, J. a kol.: *Dějiny hmotné kultury*, 1.1. *Vymezení kulturních dějin. Kultura každodenního života od pravěku do 13. století*, 1.2. *Kultura každodenního života od 13. do 15. století*, Praha 1985.
- PETRÁŇ, J.: *Mikrohistorie aneb o nedějích*. In: Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka. Praha 2003, s. 201 – 208.
- PFITZNER, J.: *Das Erwachen der Sudetendeutschen im Spiegel ihres Schrifttums bis zum Jahre 1848*, Augsburg 1926.
- PFITZNER, J.: *Das Tausendjährige Prag*, Bayreuth 1940.
- PFITZNER, J.: *Die Besiedlung der Sudeten bis zum Ausgang des Mittelalters*, in: Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung 1, 1930/31, s. 70 – 87, 168 – 191.
- PFITZNER, J.: *Die Geschichtsbetrachtung der Deutschen und der Tschechen*, Historische Zeitschrift 155, 1932, s. 84nn.
- PFITZNER, J.: *Sudetendeutsche Geschichte*, 2. Aufl. Reichenberg 1937.
- PLAČEK, M.: *Kontaktní vztahy na hranicích Moravy a Rakouska a jejich projevy*. ArchHist 28, 2003, s. 211 – 222.
- PLAČEK, M.: *Opěrné body Borešovy kolonizace Moravskotřebovska*. In: Vladimír Wolf et Opera Corcontica. Sborník příspěvků k šedesátinám Prof. PhDr. Vladimíra Wolfa. Hradec Králové 2002, s. 301 – 311.
- PLAČEK, M.: *Poznámky k vývoji Kostelce ve středověku*. ArchHist 27, 2002, s. 477 – 482.
- PLEINEROVÁ, I.: *Březno, Vesnice prvních Slovanů v severozápadních Čechách*, Praha 1975, s. 75 – 82.
- PODROUŽEK, K.: *Vesnické stavby v pískovcovém podloží*, Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 2006.
- PO STOPÁCH ŠLECHTICKÉHO RODU NOTTHAFFTŮ – NOTTHAFFTI V ČECHÁCH A V BAVORSKU (Katalog ke stejnojmenné výstavě v Krajském muzeu Cheb a v Muzeu Chebska v Marktredwitz), Cheb 2006.
- PREIDEL, H.: *Die vor- und frühgeschichtlichen Siedlungsräume in Böhmen und Mähren*, München 1953.
- PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách, jejich vznik původní význam a změny*. Praha 1947 – 57, dodatky 1960.
- PRÖKL, V.: *Eger und das Egerland*, I. – II., Falkenau-Eger 1877.
- PŘÍSPĚVKY K DĚJINÁM OSÍDLLENÍ PŘEDHUSITSKÝCH ČECH, Praha 1978.
- PUSCHNER, M.: *Deutsche Historiker in den böhmischen Ländern zum tschechisch-deutschböhmischem nationalen Konflikt in der Revolution von 1849/49*. In: Die böhmischen Ländern in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848, Teil II. Acta Universitatis Purkynianae, Slavogermanica 4, Ústí nad Labem 1997.
- QUIRIN, K. H.: *Die deutsche Ostsiedlung im Mittelalter*, 2. Aufl. Gottingen 1986.
- RÁDL, E.: *O německé revoluci. K politické ideologii sudetských Němců*. Praha 2003, s. 143.
- RÁDL, E.: *Válka Čechů s Němci*, Praha 1928.
- REGNI BOHEMIAE MAPPA HISTORICA. Vydali J. V. Horák a L. Mucha, Praha 1976 (vydání F. Palacký – J. kalousek: Historická mapa Čech rozdělených na archidiakonáty a děkanáty 14ho století, Praha 1874).

- RICHTER, K.: *Die böhmischen Länder im Früh- und Hochmittelalter*, in: Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder. Hrsg. von K. Bosl, I. Die böhmischen Länder von der archaischen Zeit bis zum Ausgang der hussitischen Revolution, Stuttgart 1967, s. 163 – 347.
- ROUBÍK, F.: *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*, Praha 1959.
- RYCHTEROVÁ, P. - WIHODA, M.: *Die mittelalterliche Kolonisation: vergleichende Untersuchungen: studentische Arbeiten aus dem internationalen Seminar, veranstaltet in Prag, vom 7. bis 11. März 2005*. Praha 2009, s. 194.
- RYCHTEROVÁ, P. - BRAUER, M. - WIHODA, M.: *Kolonisation und Akkulturation im Mittelalter: vergleichende europäische und regionale Perspektiven. Einleitung*. In: Die mittelalterliche Kolonisation. Vergleichende Untersuchungen. Studentische Arbeiten aus dem internationalen Seminar, veranstaltet in Prag, vom 7. bis 11. März 2005. Praha 2009, s. 7 – 18.
- ŘÁD CISTERCIÁKŮ V ČESKÝCH ZEMÍCH VE STŘEDOVĚKU. Sborník vydaný k 850. výročí založení kláštera v Plasech. Sestavila D. Housková, Praha 1994.
- SÁDLO J. – POKORNÝ P. – HÁJEK P. – DRESLEROVÁ D. – CÍLEK V.: *Krajina a revoluce, významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*, Praha 2005.
- SANDNER, R.: *Zur Besiedlung des Egerlandes in vor- und frühgeschichtlicher Zeit*, in: Unser Egerland 33 (1929), č. 10 – 11, s. 110 – 116.
- SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, XIV, 3. vydání Praha 1993 – 1998.
- SEDLÁČEK, A.: *Místopisný slovník historický království českého*, Praha 1998.
- SEDLÁČEK, A.: *O starém rozdělení Čech na kraje*, Praha 1921.
- SEVERIN, K.: *Kolonizace Hřebečska*. ArchHist 28, 2003, s. 175 – 210.
- SHMIDT, H. F.: *Die rechtlichen Grundlagen der Pfararorganisation auf westslawischen Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters*, Weimar 1938.
- SCHALLER J.: *Topographie des Königreichs Böhmen, darinnen alle städte, Flecken, Herrschaften, Schlösser, Landgüter, Edelsitze, Klöster, Dörfer, wie auch verfallene Schlösser und Städte unter den ehemaligen und jetzigen Benennungensamt ihren Merkwürdigkeiten beschrieben werden*, II., Elbogner Kreis. Praha 1785.
- SCHLESINGER, L.: *Die Ansiedelung der Deutschen in Böhmen (1197-1306)*, in: Deutsche Arbeit in Böhmen. Hrsg. von H. Bachmann, Berlin 1900, s. 39 – 74.
- SCHLESINGER, L.: *Die Stellung der Deutschen in der Geschichte Böhmens*, Prag 1922.
- SCHLESINGER, L.: *Geschichte Böhmens*, Prag 1869 (2. Aufl. 1870).
- SCHLESSINGER, W. (ed.): *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als problem der europäischen Geschichte*, in: Vorträge und Forschungen 18, Sigmaringen 1975.
- SCHLESINGERA, W.: *Die geschichte Stellung der mittelalterlichen deutschen Ostbewegung*. In: Historische Zeitschrift 183, 1957, s. 517 – 542.
- SCHLESINGER, W.: *Zur Problematik der Entstehung der deutschen Ostsiedlung*, in: Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte. Hrsg. von W. Schlesinger, Sigmaringen 1975, s. 11 – 30.
- SCHMALFUSS, F. A.: *Das deutsche Städtewesen und sein politischer und socialer Einfluß auf Land und Volk in Böhmen und seinen Nebenländern*, MVGDB 3, 1864, s. 1-12.
- SCHMALFUSS, F. A.: *Die deutschen Bauern-Colonien in Böhmen und ihr Einfluß auf das Land und die Landwirtschaft*, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen (dále MVGDB) 2, 1863, s. 99-105.
- SCHMALFUSS, F. A.: *Die Deutschen in Böhmen. Geschildert in Geographisch-statistischer, staatswirthschaftlicher, volksthümlicher und geschichtlicher Beziehung*, Prag 1851.
- SCHRÁNIL, J.: *Země česká za doby knížecí*, Praha 1932.
- SCHREIBER, R.: *Der elbogner Kreis und seine enklaven nach dem dreissigjährigen Kriege*, Prag 1925.
- SCHWARZ, E.: *Beiträge zur Volkstumsgeschichte der Sudetenländer*, Bohemia 11, 1970, s. 34 – 150.
- SCHWARZ, E.: *Die Ortsnamen der Sudetenländern als Geschichtsquelle*, Berlin 1931.
- SCHWARZ, E.: *Volkstumsgeschichte der Sudetenländer*, I. Böhmen, II. Mähren-Schlesien, 2. Aufl. München 1987.
- SCHWARZ, E.: *Zur Namensforschung und Siedlungsgeschichte in den Sudetenländern*, Reichenberg 1923
- SLÁMA, J.: *Příspěvek k vnitřní kolonizaci raně středověkých Čech*, Archeologické rozhledy 19, 1967, s. 433 – 445.

- SKÁLA, E.: *Jazyková situace v Čechách v rozmezí let 993-1322*, in: Milénium břevnovského kláštera (993-1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v dějinách. red. I. Hlaváček a M. Bláhová, Praha 1993, s. 163 – 171.
- SLÁMA, J.: *K počátkům slovanského osídlení západních Čech*, AR 23, 1971, s. 725 – 741.
- SLÁMA, J.: *Příspěvek ke kulturním dějinám raně středověkých Čech*, in: Sborník Kruhu přátel Muzea hl. m. Prahy 1, 1988, s. 65 – 75.
- SLÁMA, J.: *Příspěvek k vnitřní kolonizaci raně středověkých Čech*, AR, 19, 1967, s. 433 – 445.
- SLAVÍK, J.: *Vznik českého národa. Úvod do českých dějin, I. Národ v době družinné, II. Národ a města*, Praha 1946 – 1948.
- SMETANA, J.: *Rumburk v době předhusitské*. DVZ 4, 1994, č. 1-VII, s. 13 – 19.
- SMETÁNKÁ, Z.: *Legenda o Ostojovi. Archeologie obyčejného života v raně středověkých Čechách*, Praha 1992.
- SMETÁNKÁ, Z.: *Přírodní poměry a osídlování Čech v 10. – 13. století*, AH 3, 1978, s. 331 – 335.
- SMETÁNKÁ, Z.: *Současný stav archeologického výzkumu hmotné kultury zemědělských osad X. – XV. století v Čechách*, ČSČH 13, 1965, s. 239 – 268.
- SMETÁNKÁ, Z.: *Vzpomínky na minulost české archeologie I. Neviditelná kolej jako prostředek hledání nových cest*. AR 60, 2008, č. 4, s. 733 – 754.
- SMETÁNKÁ, Z. – KLÁPŠTĚ, J.: *Archeologie a česká vesnice 10. - 13. století*, AR 27, 1975, s. 286 – 296.
- SMETÁNKÁ, Z. – ŠKABRADA, J.: *Archeologie a výzkum středověkého kostela, in: Hodnoty a funkce venkovských kostelů v urbanizované krajině*, Praha 1994.
- SOMMER, J.: *Ke stavebním zvláštostem středověkých kostelů s chórovou věží v okolí Chebu*, in: Památky a příroda 14, 1989, s. 468 – 475.
- SOMMER, J.: *Kostelní hrad v Horním Slavkově*, Castelligica Bohemica, 2, 1991, s. 177 – 187.
- SOMMER, J.: *Nástin problematiky studia středověkých opevněných kostelů*, in: Zprávy Kruhu přátel Muzea hlavního města Prahy, 2, 1989, s. 2 – 3.
- SOMMER J. G.: *Das Königreich Böhmen*, XV. Elbogner Kreis. Prag 1847.
- SOMMER, P.: *Církev a český stát od 10. do 13. Století*. In: Przemysłidzi i Piastowie – twórci i gospodarze sredniowiecznych monarchii, ed. Józef Dobosz, Poznań 2006, s. 43 – 77.
- SOMMER, P.: *Duchovní svět raně středověké české laické společnosti*. In: Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa. Mezinárodní sympozium uspořádané Českou křesťanskou akademií a Historickým ústavem AV ČR 19. a 20. listopadu 1997 v Praze, ed. Dušan Třeštík a Josef Žemlička, Praha 1998, s. 133 – 166.
- SOMMER, P.: *K poznání České církevní hmotné kultury 13. století*, AH 14, 1989, s. 53 – 63.
- SOMMER, P.: *Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury*, Praha 2001.
- SPUNAR, P.: *Kultura českého středověku*, Praha 1987.
- SUDETENDEUTSCHER ATLAS. Hrsg. von E. Meynen, München 1955.
- STURM, H.: *Geschichte einer Reichstadt*, Geislingen 1960.
- DAS SUDETENDEUTSCHTUM. *Sein Wesen und Werden im Wandel der Jahrhunderte*. Hrsg. von G. Pirchan, W. Weizsacker, H. Zatschek, 2. Aufl. Brünn-Prag-Leipzig-Wien 1939.
- ŠAFAŘÍK, P. J.: *Geschichte der slawischen Sprache und literatur nach allen Mundarten*, 2. Abdr. Prag 1869.
- ŠIMÁK, J. V.: *Pronikání Němců do Čech kolonizací ve 13. a 14. století*, Praha 1938.
- ŠIMÁK, J. V.: *Středověká kolonizace v zemích českých*, in: České dějiny I/5 (ed. V. Novotný), Praha 1938.
- ŠIMEK, E.: *Chebsko – dnešní nejzápadnější slovanské území – v staré době*, Brno 1955.
- ŠKODA, J. J.: *Rolnická kolonizace a dělba plužiny při Orlických horách*. Panorama 3, 1995, s. 3 – 23.
- ŠMELHAUS, V.: *Kapitoly z dějin předhusitského zemědělství*, Praha 1964.
- ŠMELHAUS, V.: *Vývoj zemědělské výroby v Českých zemích v době předhusitské*, Praha 1980.
- ŠMILAUER, V.: *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, Praha 1960.
- ŠTĚPÁNEK, M.: *Ke středověké koncentraci osídlení*, in: Z českých dějin. Sborník prací in memoriam prof. dr. V. Husy, Praha 1966, s. 63 – 75.
- ŠTĚPÁNEK, M.: *Osídlení a zemědělská výroba v Českých zemích v 10 – 13.*, in: Počátky českého státu, s. 20 – 42.
- ŠTĚPÁNEK, M.: *Patrocinia a středověké cesty*, ČSČH 16, 1968, s. 551 – 570.

- ŠTĚPÁNEK, M.: *Plužina jako pramen dějin osídlení*, ČSČH 15, 1967, s. 725 - 746; 16, 1968, s. 247 – 274.
- ŠTĚPÁNEK, M.: *Strukturální změny středověkého osídlení*, I – II, ČSČH 17, 1969, s. 457 – 488, 649 – 680.
- ŠUSTA, J.: *České dějiny II. 1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935.
- ŠUSTA, J.: *Poslední Přemyslovců a jejich dědictví. 1300 - 1308*. Praha 1917.
- TOMAS, J.: *Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městkému stavu* (Výbor studií), Sestavily J. Klápště a O. Kotyza, Litměřice 1999.
- TOMEK, W. W.: *Dějepis města Prahy*, I, Praha 1892.
- TŘEŠTÍK, D.: *K sociální struktuře přemyslovských Čech. Kosmas o knížecím vlastnictví půdy a lidí*, ČSČH 19, 1971, s. 537 – 567.
- TŘEŠTÍK, D.: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 – 935)*, Praha 1997.
- TŘEŠTÍK, D.: *Proměny české společnosti ve 13. století*, FHB 1, 1979, s. 131 – 154.
- TŘEŠTÍK, D.: *Příchod prvních Slovanů do českých zemí v letech 510 – 535*, ČČH 94, 1996, s. 245 – 280.
- TŘINÁCTÉ STOLETÍ V ČESKÝCH DĚJINÁCH, Praha 1979 (FHB 1)
- UHLÍŘ, Z.: *Národnostní proměny 13. století a český nacionalismus*, FHB 12, 1988, s. 143 – 170.
- ULIČNÝ, M.: *Velká středověká kolonizácia a keramická produkcia na východnom Slovensku*. ArchHist 28, 2003, s. 611 – 620.
- UMĚLECKÉ PAMÁTKY ČECH, 1 – 4. Red. E. Poche, Praha 1977 – 1982.
- UMĚNÍ DOBY POSLEDNÍCH PŘEMYSLOVCŮ. Ed. J. Kuthan, Praha 1982.
- UMĚNÍ 13. STOLETÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH. Red. J. Krása a kol., Praha 1983.
- VACEK, F.: *Dějiny církevního desátku v Čechách a na Moravě*, ČDV 20, 1935, s. 1 – 14.
- VACEK, F.: *Emfyteuse v Čechách ve XIII. a XIV. století*, AH 6, 1919, s. 67 – 78, 130 – 144, 174 – 188; ČDV 7, 1920, s. 1 – 61, 112 – 155; 8, 1921, s. 17 – 42, 65 – 91, 113 – 137, 177 – 202; 9, 1922, s. 1 – 24.
- VACEK, F.: *K agrárním dějinám českým staré doby*, AH 4, 1917, s. 16 – 32, 18 – 106, 145 – 167, 224 – 247; 5, 1918, s. 5 – 39, 80 – 102, 151 – 175; 6, 1919, s. 1 – 27.
- VACEK, F.: *Sociální dějiny České doby starší*, Praha 1905.
- VÁLKA, J.: „*Nové dějepisectví*“ a české dějiny. ČMM 117, 1998, č. 2, s. 465 – 475.
- VANĚČEK, V.: *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1975.
- VANĚČEK, V.: *Dvě studie k otázce právního postavení klášterů a klášterního velkostatku*, Praha 1938 (Práce ze semináře československých právních dějin na právnické fakultě Karlovy university v Praze, 23).
- VANĚČEK, V.: *Studie o imunitě duchovních statků v Čechách do polovice 14. století (pokus o věcný rozbor imunitních textů)*, Praha 1928.
- VANĚČEK, V.: *Vnitřní organizace Čech a Moravy v době přemyslovské*, Věstník České akademie věd a umění 51, 1942, s. 13 – 40.
- VANĚČEK, V.: *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12. - 15. stol.)*, I. *Zakladatelská práva*, II. *Pozemková vrchnost, Imunita hospodářská*, III. *Imunita soudní*, Praha 1933 - 1939 (Práce ze semináře československých právních dějin na právnické fakultě Karlovy university v Praze, 18, 22, 24).
- VANĚČEK, V.: *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12. – 15. stol.) II. Pozemková vrchnost. Imunita hospodářská*, práce ze semináře československých právních dějin na Právnické fakultě Karlovy university 22, Praha 1937, s. 56 – 59.
- VANĚČEK, V.: *Velké dějiny zemí Koruny české*, II (1197 – 1250), III (1250 – 1310), Praha – Litomyšl 2000 – 2002.
- VANĚK, V.: *Rejstříky papežských desátků a možnosti jejich využití*, ČČH 100, 2002, s. 497 – 521.
- VELÍMSKÝ, T.: *K problematice rané kolonizace 12. století v Českém středohoří a vzniku feudální pozemkové držby*. MHB 4, 1995 [vyd. 1997], s. 81 – 123.
- VELÍMSKÝ, T.: *Mikulášské zasvěcení kostelů a počátky trhových sídlišť a měst v Čechách*, MHB 6, 1999, s. 7 – 64.
- VELÍMSKÝ, T.: *Trans montes ad fontes! (Přes hory k pramenům). K roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech*, Most 1998.
- VLČEK, P. - SOMMER, P. - FOLTÝN, D.: *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997.
- VOGT, K.: *Die Burgen in Böhmen bis zum Ende des XII. Jahrhunderts*, Reichenberg - Leipzig 1938.

- VRBOVÁ, J. - POKORNÝ, P.: *Mrtvý les u Třeboně - netradiční doklad krajinných procesů na počátku středověké kolonizace jihočeských pánv*. AR 53, 2001, č. 4, s. 704 – 716.
- WEIZSÄCKER, W.: *Das deutsche Recht der bäuerlichen Kolonisten Böhmens und Mährens im XIII. und XIV. Jahrhunderte*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutsche in Böhmen 51, 1913, s. 476 – 542.
- WEIZSÄCKER, W.: *Das Recht*. In: *Das Sudetendeutschtum. Sein Wesen und Werden im Wandel der Jahrhunderte*. Hg. von G. Pirchan, W. Weizsäcker und H. Zatschek, 2. Aufl. Prag 1939.
- WEIZSÄCKER, W.: *Die Ausbreitung des deutschen Rechtes in Osteuropa*. In: *Staat und Volkstum*. Hg. von K. von Loesch, Berlin 1926.
- WEIZSÄCKER, W.: *Eindringen und Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Böhmen und Mähren*, Deutsches Archiv für Landes- und Volkskunde 1, 1937, s. 95-109.
- WEIZSÄCKER, W.: *Geschichte des Bergbaues in den Sudeten ländern*, Prag 1928.
- WEIZSÄCKER, W.: *Von deutschem Stadtrecht in den Sudetenländern*, Zeitschrift für deutsche Geisteswissenschaft 5, 1943, s. 272n.
- WERUNSKY, E.: *Die kulturhistorische Bedeutung des deutschen Städtewesens in Böhmen*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutsche in Böhmen 20, s. 61 – 71.
- WHITE, H.: *Metahistorie. Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Brno 2011, s. 606.
- WIETHOLD, J.: *Archäologische Forschungsmethoden und Ergebnisse zur Wechselbeziehung von Mensch und Umwelt im Mittelalter*. In: *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie*. Bd. 1. Handbuch zur Ausstellung. Stuttgart 2000, s. 74 – 80.
- WOLF, V.: *K problematice tzv. kolonizačních provizorií (Úvaha nad funkcí a fortifikací)*, CB 6, 1998, s. 107 – 116.
- WOLVERTON, L.: *Hastening Toward Prague. Power and Society in the Medieval Czech Lands*, Philadelphia 2001.
- WOSTRY, W.: *Das Kolonisationsproblem*, MVGDB 60, 1922, s. 1 – 168.
- WOSTRY, W.: *Die geschichtliche Grundlagen des Sudetendeutschtums*, Zeitschrift für sudetendeutschen Geschichte 2, 1938, s. 1-30.
- WOSTRY, W.: *Germania, Teutonia, Alemannia, Bohemia*. Prag: Verlag der deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag, 1943.
- ZAHRA, T.: *Looking East. East Central European Borderlands in German History and Historiography*. History Compass 3, 2005, s. 1 – 23.
- ZEMAN, J.: *Nejstarší slovanské osídlení Čech*, PA 67, 1976, s. 115 – 235.
- ZERNACK, K.: „Ostkolonisation“ in *universalgeschichtlicher Perspektive*, in: *Universalgeschichte und Nationalgeschichte*. Hrsg. von G. Hubinger, J. Osterhammel, E. Pelzer, Berlin 1994, s. 105 – 116.
- ZYCHA, A.: *Der Kampf der Deutschen um ihr Recht in Böhmen*, Universitäts-vortrage der Rheinischen-Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, Bd. 9, Bonn 1940.
- ZYCHA, A.: *Über den Ursprung der Städte in Böhmen im Beginn der Kolonisationzeit*, Prag 1912.
- ZYCHA, A.: *Das böhmischen Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechts von Iglau*, Bd. I–II, Berlin 1900, passim.
- ŽEMLIČKA, J.: *Čechové, Němci a stát Přemyslovců*. Praha 1991.
- ŽEMLIČKA, J.: *Čechy v době knížecí (1034 – 1198)*, Praha 1997.
- ŽEMLIČKA, J.: *České 13. století: „privatizace státu“*, Český časopis historický 101, 2003, s. 509 – 541.
- ŽEMLIČKA, J.: *Ekonomika českých zemí v období přechodu od raného k vrcholnému feudalismu*. FHB 1, 1979, s. 109 – 129.
- ŽEMLIČKA, J.: *Formation of the Town Network in Bohemia: the Lower Ohře River Area under Culminating Feudalism (13th - 14th Century)*. HD 2, 1978, s. 193 – 224.
- ŽEMLIČKA, J.: *Ke zrodu vrcholně feudální „pozemkové“ šlechty ve státě Přemyslovců*. ČMM 109, 1990, č. 1, s. 17 – 38.
- ŽEMLIČKA, J.: *K charakteristice středověké kolonizace v Cechách*, ČSČH 26, 1978, s. 58 – 81, s. 122 - 127.
- ŽEMLIČKA, J.: *K lokalizaci zaniklých osad a pomístních názvů mezi Zbraslaví a Jílovým*. HG 5, 1970, s. 85 – 97.
- ŽEMLIČKA, J.: *K nerovnoměrnosti hospodářského vývoje v období vrcholného feudalismu*. FHB 2, 1980, s. 175 – 187.
- ŽEMLIČKA, J.: *K počátkům a rozrodu Hrabšiců*. FHB 13, 1990, s. 7 – 41.

- ŽEMLIČKA, J.: *Osídlení Litoměřicka do začátku 13. století*. HG 17, 1978, s. 65 – 98.
- ŽEMLIČKA, J.: *Počátky Čech královských. 1198 – 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002.
- ŽEMLIČKA, J.: *Přemysl Otakar I. Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu*. Praha, Svoboda 1990.
- ŽEMLIČKA, J.: *Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách*, ČSČH 26, 1978, s. 58 – 81.
- ŽEMLIČKA, J.: *Rod, rodina a příbuzenstvo Hroznatý Tepelského (K otázce fyzické kontinuity české šlechty)*, Západočeský historický sborník 4, 1998, s. 5 – 39.
- ŽEMLIČKA, J.: *Slované v severních Čechách*. FHB 3, 1981, s. 357 – 361.
- ŽEMLIČKA, J.: *Slezsko ve střední Evropě v období středověku*. FHB 3, 1981, s. 368 – 373.
- ŽEMLIČKA, J.: *Století posledních Přemyslovců (Český stát a společnost ve 13. století)*, Praha 1998.
- ŽEMLIČKA, J.: *Středověká kolonizace v pojetí Františka Palackého a současný stav výzkumu*, in: F. Šmahel – E. Doležalová (edd.), *František Palacký 1798/1998, dějiny a dnešek*, Praha 1999, s. 101 – 111.
- ŽEMLIČKA, J.: *Středověké město v Čechách a na Moravě v pohledech současného výzkumu*. In: *Kultura sredniowiecznego Slaska i Czech. Miasto*. Wrocław, Uniwersytet Wrocławski 1995, s. 23 – 27.
- ŽEMLIČKA, J.: *Středověké osídlení a studium hospodářských dějin*. ArchHist 16, 1991, s. 37 – 43.
- ŽEMLIČKA, J.: *Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století*, Praha 1980.
- ŽEMLIČKA, J.: *Výzkum hospodářských dějin přemyslovského období (stav, problémy, výhledy)*, in: *Historiografie čelem k budoucnosti. Sborník k šedesátinám J. Purše*. Red. O. Felcman, L. Jeleček, T. Vojtěch, J. Žemlička, Praha 1982, s. 245 – 261.
- ŽEMLIČKA, J.: *Zu den gegenseitigen Raum- und Rechtsverhältnissen der Urbanisierungsprozesse in den böhmischen Ländern*. In: *Život v archeologii středověku*. Praha, Peres 1997, s. 672 – 675.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

- ACKERT, H.: *Julius Lippert*, MVGD 48/1910, s. 361 – 384.
- ALBRECHT, S.: *Helmut Preidel - zwischen deutscher und tschechischer Archäologie*. in: *Die „sudetendeutsche Geschichtsschreibung“ 1918-1960. Zur Vorgeschichte und Gründung der Historischen Kommission der Sudetenländer*. München 2008, s. 201 – 217.
- ANDERSON, B.: *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008.
- APPLEBY, J. – HUNT, L. – JACOBS, M.: *Jak říkat pravdu o dějinách – Historie, věda, historie jako věda a Spojené státy americké*, Brno 2002.
- BAHLCKE, J. – EBERHARD, W. – POLÍVKA, M.: *Böhmen und Mähren*, Stuttgart, 1998.
- BACHMANN, H.: *Adolf Bachmann. Ein Österreichischer Historiker und Politiker*. München 1962.
- BACHMANN, H.: *Die sudetendeutsche Geschichtsschreibung von Höfler bis Wostry*, výroční zpráva gymnasia v Aschaffenburgu 1963 – 1964.
- BARTHE, R.: *Diskurz historie*. ČesLit 55, 2007, č. 6, s. 815 – 828.
- BARTLOVÁ, M.: *Jaká věda jsou dějiny umění?* Umění 54, 2006, č. 3, s. 218 – 228.
- BARTLOVÁ, M.: *Je možné psát jiné než nacionalistické dějiny umění?* Dějiny - teorie - kritika 2, 2005, č. 2, s. 247 – 254.
- BARTLOVÁ, M.: *Německé dějiny umění středověku v Čechách do roku 1945*. in: *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945*. Praha 2004, s. 67 – 78.
- BARTOŠ, J.: *Prezentace a využití výsledků regionálního historického bádání*. in: *Z regionální historie a archivnictví*. Břeclav, B., Olomouc 1990, s. 7 – 27.
- BARTOŠ, J. - SCHULZ, J. - TRAPL, M.: *Regionální dějiny. Pojetí, poslání, metodika*. Olomouc 2004, s. 119.
- BARTOŠ, J. - SCHULZ, J. - TRAPL, M.: *Výsledky, možnosti a perspektivy vlastivědy*. In: *100 let Vlastivědy moravské a vlastivědná práce na Moravě*. 24. mikulovské sympozium 14. -15. října 1998. Mikulov 1999, s. 15 – 25.
- BAUMANNOVÁ, D.: *Obecná problematika regionalismu v německé historiografii*. SbM-Blansko 1996, s. 3 – 10.
- BAUMANNOVÁ, D.: *Pojem regionu, podstata regionálních dějin, jejich místo v historickém procesu, metodologie a metodika zkoumání*. SbM-Blansko 1995, s. 7 – 12.
- BEDNÁŘ, K.: *Oživení historické geografie v NDR*. HG 1, 1968, s. 139.

- BEDNÁŘ, K.: *Z činnosti pracovní skupiny pro historickou geografii v NDR*. HG 3, 1969, s. 136.
- BELLING, V.: *Německá kolonizace jako německo-české místo paměti*. In: Místa paměti česko-německého soužití, Collegium bohemicum 2010, s. 69 – 80.
- BENEŠ, Z.: *Historiografie mezi poznáváním a porozuměním. Teze k vývojové dynamice české historiografie 30. a 40. let 20. století*. In: Přednášky ze 45. běhu Letní školy slovanských studií. Praha 2002, s. 133 – 143.
- BENEŠ, Z.: *Porozumět nebo poznávat? Skica k jednomu rysu české historiografie 20. století*. In: Viribus unitis - nedosti bylo Jana Křena. Janu Křenovi k pětasedmdesátinám. Ústí nad Labem 2005, s. 15 – 28.
- BENEŠ, Z.: *Mezi dějinami dějepiscectvím a pamětí*. In: Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu, Jiří Šubrt (ed.), Historická sociologie, Kolín 2010.
- BERGER, P. – LUCKMANN, T.: *Sociální konstrukce reality*, Brno 1999.
- BIBLIOGRAPHIE ZUR GESCHICHTE UND LANDESKUNDE DER BÖHMISCHEN LÄNDER VON DER ANFÄNGEN BIS 1848. Publikationen der Jahre 1850 bis 1975, I – III. Hrsg. Von H. Jilek, Köln – Wien 1986 – 1990.
- BLANKE, H. W. - FLEISCHER, D.: *Theoretiker der Deutschen Aufklärungshistorie. Bd. 1. Die theoretische Begründung der Geschichte als Fachwissenschaft*. Stuttgart-Bad Cannstadt 1990, s. 853.
- BOROVÍČKA, J.: *Čeští Němci v historickém vývoji*. In Česká revue, Praha, 1918.
- BOROVÍČKOVÁ, J.: *Historik a počítač – Využití výpočetní techniky v historickém výzkumu*, Praha 2002 (diss).
- BOROVÍČKOVÁ, J. - STOČES, J.: *Nové metody - prosopografie*. In: Studie a články k dějinám vědy a vědeckých institucí. Praha, 2002 [vyd. 2003], s. 47 – 61.
- BOSL, K.: *Deutsche romantisch-liberale Geschichtsauffassung und „Slawische Legende“*. Germanismus und Slawismus. Bemerkungen zur Geschichte zimeier Ideologien. Bohemia, Jahrbuch des Collegium Carolinum 5 (1964), s. 12 – 52.
- BOSL, K.: *Gründung, Gründer, Anfänge des Collegium Carolinum in München*. In: 25 Jahre Collegium Carolinum München 1956-1981. München 2002, s. 17 – 40.
- BOSL, K.: *Historia Magistra. Die geschichtliche Dimension der Bildung*. [Zum 70. Geburtstag des Verfassers hrsg.]: Freilinger, Hubert. München 1988, s. 264.
- BOUBÍN, J.: *Rudolf Urbánek, historik husitského a poděbradského věku*. In: Historici na brněnské univerzitě. Devět portrétů, Brno 2008.
- BOYER, CH. - HASLINGER, P.: *Geschichtsschreibung in den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Leitaspekte und Forschungsfragen*. In: Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen - Institutionen - Diskurse. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 21. bis 23. November 2003 und vom 12. bis 14. November 2004. München 2006, s. 455 – 463.
- BOUZEK, J.: *Reflexe osobní a kolektivní identity v archeologických pramenech*. In: Archeologie nenalézaného. Sborník přátel, kolegů a žáků k životnímu jubileu Slavomila Vencla. Dobrá Voda u Pelhřimova 2002, s. 34 – 40.
- BRANDES, D.: *Češi pod německým protektorátem*, Praha 2000.
- BRAUN, K.: *Programová východiska Sudetoněmeckého časopisu pro etnografii*. In: Češi, Němci, Židé v národnostním Československu. Pohledy na školství a vědu. Liberec 2006, s. 69 – 74.
- BRÁZDIL, R. - KOTYZA, O.: *Současná historická klimatologie a možnosti jejího využití v historickém výzkumu*, in: Časopis Matice moravské – Supplementum 1, 2001, s. 17.
- BUCHVALDEK, M.: *K využití kartografické metody v archeologii*. HG 10, 1973, s. 17 – 26.
- BURACHOVIČ, S.: *Karlovy Vary a jejich vlastivědné písemnictví – Průvodce světem carlovarensí, Karlovy Vary 2000*.
- BURKE, P.: *Variety kulturních dějin*, Brno 2006.
- BŮŽEK, V.: *Antropologizující přístupy v historickém bádání*. ČČH 102, 2004, č. 2, s. 466 – 467.
- BŮŽEK, V.: *Regionalgeschichte in der Tschechischen Republik. Alte Traditionen und neue Perspektiven*. Blätter für deutsche Landesgeschichte 134, 1998, s. 151 – 173.
- CONRADS, N.: *Zehn Jahre Forschungen zur schlesischen Geschichte am Historischen Institut der Universität Stuttgart*. Stuttgart 1995, s. 129
- CORNELISSEN, CH.: *Nur noch „strenge Wissenschaftlichkeit“*. Das Collegium Carolinum im Gründungsjahrzehnt (1955-1965). in: Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen - Institutionen - Diskurse. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 21. bis 23. November 2003 und vom 12. bis 14. November 2004. München 2006, s. 345 – 365.

- ČECHURA, M.: *Církevní hmotná kultura v archeologických pramenech*. In: *Archeologia historica* 34, 2009, s. 543 – 561.
- ČECHURA, M.: *Příkopy kolem kostelů*. In: *Archeologia historica* 31, 2006, s. 283 – 288.
- ČERNÁ, K.: *Etnická identita na česko-německé hranici*. In: *Pravda, láska a ti na „východě“*. Obrazy středoevropského a východoevropského prostoru z pohledu české společnosti. Praha 2006, s. 89 – 101.
- ČERNÝ, V.: *Česká koruna v pojetí českoněmeckých historiků ve druhé polovině 19. století*. In: *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945*. Praha 2004, s.
- ČINÁTL, K.: *Dějiny a vyprávění*, Praha 2011.
- ČORNEJOVÁ, I.: *Jak být vědcem. Malý návod pro začínající učence*. DaS 21, 1999, č. 5, s. 47 – 48.
- ČTVRTNÍK, M.: *Duchové dějiny a nové archivní teorie hodnocení. Příklad možného dialogu historické vědy a archivnictví*. *Práce z dějin Akademie věd* 1, 2009, č. 2, s. 137 – 154.
- DEJMEK, J.: *Historik v čele diplomacie: Kamil Krofta*, Praha 1998.
- DOBEŠ, J. - ZEMAN, P.: *Skutečné a domnělé problémy české historiografie*. DaS 21, 1999, č. 6, s. 2 – 4.
- DOBIÁŠ, J.: *Dějiny československého území před vystoupením Slovanů*, Praha 1964.
- DOHNAL, R.: *Vyprávět příběhy. Jako učebnice dějepisu potřebujeme?* DaS 26, 2004, č. 5, s. 8 – 11.
- DOLEŽALOVÁ, E.: *Poznámky k dílu Heinze Zatschka*. In: *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945*. Praha 2004, s. 353 – 362.
- DOLEŽEL, S.: *K počátkům Historické komise sudetských zemí*. ČČH 105, 2007, č. 3, s. 609 – 618.
- DUCHÁČEK, M. - ŠPORKOVÁ, A.: *Kolokvium O psaní dějin*. ČesLit 54, 2006, č. 1, s. 135 – 138.
- DURDÍK, T.: *Encyklopedie českých hradů*, Praha 1995.
- DURDÍK, T.: *Fortified churches and monasteries - églises et monasteres fortifiés*, The Hague (Haag) 2006.
- DURDÍK, T.: *Vypovídací hodnota českých hradů jako historického pramene a její současný stav*, in: *Metodologické problémy československé archeologie. Konference československých archeologů k 60. výročí založení Archeologického ústavu ČSAV, Libice 13 – 14. 11. 1979*, s. 142 – 151.
- DÜLMEN VAN R.: *Historická antropologie – Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002.
- DVORSKÁ, J. - POLÁČEK, L.: *Základní principy a problémy dendrochronologie*. ArchHist 25, 2000, s. 43 – 441.
- ENGEL, E. – EPPERLEIN, S.: *„Die feudale deutsche Ostexpansion im 12. und 13. Jahrhundert und die Herausbildung der vollentwickelten Feudalgesellschaft zwischen Elbe und Oder“* [Feudální německá expanze na východ ve 12. a 13. století a vytvoření plně rozvinuté feudální společnosti mezi Labem a Odrou]. In: Joachim Hermann (ed.), *Die Slawen in Deutschland, Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neiße vom 6. bis 12. Jahrhundert. Ein Handbuch*, Berlin 1970, s. 313 – 375.
- FAJKUS, B.: *Filosofie a metodologie vědy. Vývoj, současnost a perspektivy*. Praha 2005, s. 339.
- FIALA, J.: *Etnická skupina, nebo národní menšina? Politický vývoj německé minority v ČSR ve světle teorie multikulturalismu*. In: *Nezapomenuté historie. Sborník k 70. narozeninám Františka Svátka*. Brno 2007, s. 145 – 158.
- FISCHER, A. - HEYDEMANN, G.: *Geschichtswissenschaft in der DDR. Band 2. Vor- und Frühgeschichte bis Neueste Geschichte*. Berlin 1990, s. 862.
- FOUCALT, M.: *Archeologie vědění*, Praha 2002.
- FOUCALT, M.: *Diskurs, autor, genealogie*, Praha 1994.
- FOUCALT, M.: *Slova a věci*. Brno 2007.
- FRANC, M. - KODERA, P.: *Inspirace antropologickými podněty v bádání o dějinách*. Kuděj 6, 2004, č. 1, s. 107.
- FRANZEL, E.: *Sudetendeutsche Geschichte. Eine volkstümliche Darstellung*, Augsburg 1958.
- FRIDRICH, J.: *Kontinuita a diskontinuita poznatého a poznatelného v archeologii*. In: *Archeologie nenalézaného. Sborník přátel, kolegů a žáků k životnímu jubileu Slavomila Vencla. Dobrá Voda u Pelhřimova 2002*, s. 41 – 45.
- FRIEDLL, E.: *Kulturní dějiny novověku, Krize evropské duše od černé smrti po první světovou válku*, Praha 2006.
- GABRIEL, F.: *K metodám a problémům stavební historie*. In: *Sborník společnosti přátel starožitností* 4, 1996, s. 25 – 32.

- GABRIEL, F.: *Postavení staveb mezi historickými prameny*. In: Časopis Společnosti přátel starožitností – Muzejní a vlastivědná práce 110, s. 150 – 161.
- GABRIEL, F.: *Teoretické aspekty studia hradních staveb*, Ústí nad Labem 2006.
- GEERTZ, C.: *Interpretace kultur*, Praha 2000.
- GLASSHEIM, E.: „*Heimat*“ a jeho dlouhý stín. *Lidská a přírodní ekologie československého pohraničí*. DaS 32, 2010, č. 10, s. 16 – 19.
- GNIRS, A.: *Otec ve vzpomínkách dcery*. In: Historický sborník Karlovarska II, 1994.
- GOJDA, M.: *LIDAR a jeho možnosti ve výzkumu historické krajiny*. AR 57, 2005, č. 4, s. 806 – 810.
- GOJDA, M.: *Opevněné kostely v Sedmíhradsku*. Dějiny a současnost 14, 1992, č. 4, s. 52 – 56.
- GOLBERT, F.: *History. Politics or Culture? Reflections on Ranke and Burckhardt*. Princeton 1990, s. 109.
- GOMBRICH, E. H.: *Příběh umění*, Praha 1997, s. 177.
- GÓRNY, M.: *Několik úvah o české historiografii po roce 1989*. Dějiny - teorie - kritika 4, 2007, č. 1, s. 63 – 73.
- Gotické umění a jeho historické souvislosti*, (edd.) J. Homolka, M. Hrubá, P. Hrubý, M. Ottová, Ústecký sborník historický 2001, 2003/I, 2004.
- GÖTZ, A.: *Domov - otčina/Heimat - Vaterland*. In: Češi a Němci. Dějiny - kultura - politika. Praha 2001, s. 223 – 226.
- GRINGMUTH, E. – DALLMER, E.: *Landesbau*. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Bd. 17, Berlin – New York 2001, s. 597 – 601.
- GRAUS, F.: *Die Bildung eines Nationalbewusstseins im mittelalterlichen Böhmen*. Die vorhussitische Zeit, Historica 13, 1966, s. 5 – 49.
- GRAUS, F.: *Die Nationenbildung der Westslaven im Mittelalter*, Sigmaringen 1980, s. 59 – 62.
- GRAUS, F.: *Přemysl Otakar II - sein Ruhm und sein Nachleben*. Ein Beitrag zur Geschichte politischer Propaganda und Chronistik, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung (dále MIOG) 79, 1971, s. 83 – 89.
- GRULICH, J.: *Zkoumání „maličkostí“*. (Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie). ČČH 99, 2001, č. 3, s. 519 – 547.
- HAAR, I.: *'Sudetendendeutsche' Sprachinselforschung zwischen Volksgruppen- Bildung und Münchener Abkommen: Eduard Winter, Eugen Lemberg und die Nationalisierung und Radikalisierung des deutschkatholischen Wissenschaftsmilieus in Prag (1918-1938)*. In: Hundert Jahre sudetendeutsche Geschichte. Eine völkische Bewegung in drei Staaten. Frankfurt am Main 2007, s. 207 – 242.
- HACKMANN, J.: *Volks- und Kulturbodenkonzeptionen in der deutschen Ostforschung und ihre Wirkungen auf die sudetendeutsche Landeshistorie*. In: Die Böhmisches Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Vorträge des 2. Aussiger Kolloquiums des Instituts für slawisch-germanische Forschung. Ústí nad Labem, 1996, s. 49 – 71.
- HAKMANN, J. – LÜBKE, CH.: „*Die mittelalterliche Ostsiedlung in der deutschen Geschichtswissenschaft*“. In: Jan M. Piskorski (ed.), *Historiographical Approaches to Medieval Colonization of East Centra*, New York 2002, s. 179 - 217.
- HAHN, E.: *La place des Allemands dans la recherche de nouvelles représentations historiques aujourd'hui chez les Tcheques*. [Ed.]: Ducreux, Marie-Elizabeth - Mares, Antoine. In: *Enjeux de l'histoire en Europe Cenrtale*. Paris, L'Harmattan 2002, s. 161 – 198.
- HAHN, H. H.: *Oldenburský projekt Sudetoněmecké dějiny. Základní otázky a oblasti výzkumu*. In: Mnichov 1938 a česká společnost. Sborník z mezinárodního sympozia k 70. výročí mnichovské dohody. Praha 2008, s. 7 – 17.
- HAHNOVÁ, E.: *Emanuel Rádl mezi českým nacionalismem a (sudeto)německým národovectvím*. In: Emanuel Rádl – vědec a filosof. Sborník z mezinárodní konference konané u příležitosti 130. výročí narození a 60. výročí úmrtí Emanuela Rádra (Praha 9. -12. února 2003), Praha 2004.
- HAHNOVÁ, E.: *Sudetoněmecký problém: Obtížné loučení s minulostí*. Ústí nad Labem, 1999, s. 377.
- HAHN, H. H. - HAHNOVÁ, E.: *Dávné stesky po Sudetenland*. In: *Sudetští Němci a Česká republika*. Praha 2007, s. 10 – 16.
- HAHNOVÁ, E. - Hahn, H. H.: *Oldenburger Projekt Sudetendeutsche Geschichte. (Oldenburský projekt Sudetoněmecké dějiny)*. SISb 101, 2003, č. 3, s. 204 – 220.
- HAHNOVÁ, E. - HAHN, H. H.: *Sudetoněmecká otázka*. Přísně tajné! Literatura faktu 2008, č. 2, s. 135 – 141.
- HAHNOVÁ, E. – HAHN, H. H.: *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání*, Praha 2002.

- HAJIČ, J. – HLADKÁ, B. – PANEVOVÁ, J.: *Lingvistika na Matematicko-fyzikální fakultě?*, Vesmír 91, 2012/9, s. 523 - 526;
- HALLWICH, H.: *Zur Geschichte der Stadt Böhmisch-Leipa*, MVGDB 9, 1870, s. 42.
- HAMAN, A.: *Existence ve zhrouteném světě. Postavy sudetských Němců v prózách Jaroslava Durycha, Vladimíra Körnera a Václava Vokolka*. In: Transfer, vyhnání, odsun v kontextu české literatury. Brno 2004, s. 98 – 106.
- HANZAL, J.: *Z dějin německé historiografie po roce 1945*. Soudobé dějiny 1, 1994, č. 6, s. 861 – 874.
- HARRINGTON, A. a kol.: *Moderní sociální teorie, základní témata a myšlenkové proudy*, Praha 2006.
- HARSTICK, H. P.: *Marxistisches Geschichtsbild und nationale Tradition. Zur Gegenwartslage der Geschichtswissenschaft in der DDR*. Hannover 1988, s. 64.
- HASIL, J.: *Raně středověké osídlení Chebska*, Studia Mediaevalia Pragensia 9, 2010, s. 7 – 73.
- HASIL, J.: *Egerland - mittelalterliche Landesausbau und Ausbau der modernen Nationalidentität*. In: Gringmuth-Dallmer, E. - Klápště, J. (Hrsg.), Tradition - Umgestaltung - Innovation (v tisku).
- HASKELL, F.: *History and its Images. Art and the interpretation of the Past*. New Haven-London, 1993, s. 558.
- HAUSEROVÁ, M.: *Zakladatelé. Ohlédnutí k počátkům stavebněhistorického zkoumání v českých zemích*. In: Dějiny staveb, Plzeň 2001, s. 5 – 8. (sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2001).
- HAVELKA, M.: *Co může znamenat „filozofie“ v tzv. „filozofii dějin“?*, in: Ideje-dějiny-společnost. Studie k historické sociologii vědění, Brno 2010.
- HAVELKA, M.: *Poznání - paměť - identita a několik obecnějších úvah*. Dějiny - teorie - kritika 4, 2007, č. 2, s. 256 – 268.
- HAVELKA, M.: *Úvod do filozofie dějin: tradice, možnosti, koncepty*. In: Ivana Holzbachová (ed.), Filozofie dějin. Problémy a perspektivy, Brno 2004, s. 29 – 69.
- HAVELKA, M. – TUČEK, M. – ČERNÝ, J. – HUDEMA, M.: *Skupinové mentality*, Praha 2002.
- HERNISCH, H.: *August Meitzen und seine Bedeutung für die Agrar- und Siedlungsgeschichte*, Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte 1975/1.
- HILSCH, P.: *Die tutsch kronik von Behemlant*. Der Verfasser der Dalimilübertregung und die deutschböhmisches Identität. In: Exipsis rerum documentis. Beiträge zur Mediävistik, Festschrift für H. Zimmernmann zum 65. Geburtstag. Hg. von K. Herbers, H. H. Kortüm und C. Servatius, Sigmaringen 1991, s. 103 – 115.
- Historiographical Approaches to Medieval Colonization of East Central Europe. A Comparative Analysis Against the Background of Other European Inter-Ethnic Colonization Processes in the Middle Ages*. Ed. JAN M. PISKORSKI, New York 2002.
- HEMMERLE, R.: *Heimat im Buch. Sudetendeutsche Heimatbücher, Ortsmonographien, Karten, Heimatblätter, Heimatzeitschriften, Jahrbücher und Kalender nach 1945. Eine Bibliographie*. München 1996, s. 334.
- HLAVÁČEK, I.: *Německé „Residenzenforschung“*. ČČH 88, 1990, č. 6, s. 909 – 912.
- HLAVÁČEK, P.: *Historik Heribert Sturm (+ 1981) a jeho bádání ke kulturním dějinám severozápadních Čech*. In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 381 – 392.
- HLAVÁČKA, M.: *Místa paměti a jejich postavení v historickém a společenském „provozu“*. In: Místa paměti česko-německého soužití, s. 16 – 23.
- HLOBIL, I.: *Samostatná teorie památkové péče - neuralgický bod dějin umění*. ZPP 64, 2004, č. 2, s. 137 – 138.
- HLOŽEK, M.: *Encyklopedie moderních metod v archeologii: archeometrie*. Praha 2008, s. 230.
- HOFFMANN, F.: *K oblastem českých práv městských*, Studie o rukopisech 14, 1975, s. 27 – 67.
- HOJDA, Z.: *Historická ikonografie - pomocná věda historická?* In: Pomocné vědy historické a jejich místo mezi historickými obory. Praha 1996, s. 145 – 154.
- HOJDA, Z.: *Zikmund Winter a dějiny hmotné kultury*. In: Zikmund Winter mezi historií a uměním. Rakovník 1997, s. 86 – 92.
- HOLZBACHOVÁ, I.: *Filozofické a metodologické problémy vědy*. Brno 1996, s. 140.
- HORÁK, B. F.: *K historické geografii Čech*, Sborník Československé společnosti zeměvědné 18, 1912, s. 137 – 146.
- HORSKÝ, J.: *Dějepisné porozumění a ospravedlnění*. Soudobé dějiny 11, 2004, č. 4, s. 66 – 81.
- HORSKÝ, J.: *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Praha 2002.

- HORSKÝ, J.: *Dějzpytec a pojmosloví*. In: Kulturní a sociální skutečnost v dějzpytném myšlení. Příspěvky k dějinám českého dějepisectví Gollovy školy. Ústí nad Labem 1999, s. 9 – 47.
- HORSKÝ, J.: *Historik a Popperův „třetí svět“*. In: Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi. Praha 2003, s. 54 – 62.
- HORSKÝ, J.: *Kulturwerte im deutschen und tschechischen Denken über die Geschichte*. In: Die Böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Vorträge des 2. Aussiger Kolloquiums des Instituts für slawisch-germanische Forschung. Ústí nad Labem 1996, s. 9 – 29.
- HORSKÝ, J.: *Místo velkých teorií v historických vědách v době narativistické kritiky a mikrohistorických bádání*, in: *Conditio Humana, konstanta či historická proměnná? Koncepty historické a teoretické reflexe v současné historiografii*, Praha 2007.
- HORSKÝ, J.: *Myšlení a cítění, autonomie vědomí, individuuum*. In: Kulturní a sociální skutečnost v dějzpytném myšlení. Příspěvky k dějinám českého dějepisectví Gollovy školy. Ústí nad Labem 1999, s. 48 – 86.
- HORSKÝ, J.: *Novověká racionalizace a odkouzlení světa. Několik poznámek k možnosti pojednat proces kulturně-dějinné proměny*. In: *Církev a zrod moderní racionality. Víra - pověra - vzdělanost - věda v raném novověku*. Praha 2008, s. 31 – 53.
- HORSKÝ, J.: *Pojem „hodnot“ a „kulturních hodnot“*. (Porovnání práce s těmito pojmy v českém a německém smýšlení o dějinách). In: Kulturní a sociální skutečnost v dějzpytném myšlení. Příspěvky k dějinám českého dějepisectví Gollovy školy. Ústí nad Labem 1999, s. 153 – 185.
- HORSKÝ, J.: *Teorie chaosu - nový „všelék“ na bolesti dějzpytu?* DaS 24, 2002, č. 5, s. 33-35.
- HORSKÝ, J. - PAVLÍKOVÁ, E.: *Pojmoslovný aparát českého dějepisectví mezi „francouzským“ a „německým“ stylem dějzpytného myšlení*. In: Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích. Praha 2003, s. 205 – 225.
- HOŘENÍ, K.: *„Hranice a ambivalence“ Češi a češství u Eugena Lemberga*, bakalářská práce, Filosofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2009.
- HOUFEK, V.: *Dějiny umění a dějepisectví severozápadních Čech do roku 1945*. In: Gotické sochařství a malířství v severozápadních Čechách. Sborník z kolokvia u příležitosti 70. výročí výstavy Josefa Opitze. Ústí nad Labem 1999, s. 25 – 50.
- HOUŽVIČKA, V.: *Aktuální podoba sudetoněmecké otázky*. In: Spory o dějiny. Sborník kritických textů 3, 2000, s. 44 – 50.
- HOUŽVIČKA, V.: *Historická dimenze vztahu Čechů a Němců*. In: Vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici. Ústí nad Labem 2000, s. 137 – 153.
- HOUŽVIČKA, V.: *Návraty sudetské otázky*. Praha 2005, s. 548.
- HOUŽVIČKA, V. – NOVOTNÝ, L. (eds.): *Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí. Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství*, Sociologický ústav Akademie věd ČR, Praha 2007.
- HOUŽVIČKA, V. - ZICH, F. - JEŘÁBEK, M.: *Reflexe sudetoněmecké otázky a postoje obyvatelstva českého pohraničí k Německu*. Praha 1997, s. 94.
- HRABOVÁ, L.: *„K problému německé kolonizace ve střední Evropě“*, Historický sborník 9 (1962), s. 67 – 78.
- HRABOVEC, E.: *Zum Wissensstand über die Vertreibung der Sudetendeutschen*. In: Nationale Frage und Vertreibung der Deutschen in der Tschechoslowakei. Fakten, Forschungen, Perspektiven aus dem Abstand von 50 Jahren. Linz 2000, s. 99 – 122.
- HRBATA, Z.: *Barthesovy formy dějin*. ČesLit 55, 2007, č. 6, s. 810 – 814.
- HROCH, M.: *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha 2009.
- HROCH, M. a kol.: *Úvod do studia dějepisu*, Praha 1985.
- HRUBÝ, V.: *Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do konce XIII. století a jeho poměr ke státu*, in: Český časopis historický, 1916 – 1917. Chybí stránky
- HRUŠKA, E.: *Pohoří divočáků aneb Sudetoněmecké kapitoly*. Praha 2002, s. 133.
- HRUZA, K.: *Wilhelm Wostry a Wilhelm Weizsäcker: vzorní mužové, řádní učenci a věrní vlasti synové*, in: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 305 – 352.
- CHARTIER, R.: *Geistesgeschichte oder histoire des mentalités?* In: Dominik LaCapra - Steven L. Kaplan (eds), *Geschichte denken. Neu bestimmungen und Perspetktiven moderner europäischer Geistesgeschichte*, Frankfurt am Main 1982, s. 11 – 44.

- CHOC, P.: *Osídlení Čech před účasti cizích kolonistů*, Demografie 5, 1963, s. 38 – 52, 126 – 137, 235 – 244, 321 – 349.
- CHYLSKÝ, V.: *Spannismus - opomíjená ideologie sudetských Němců. Kmenová sounáležitost a idea stavovského státu*. SE 23, 2010, č. 134, s. 56 – 87.
- IGGERS, G. G.: *Dějepisectví ve 20. století – Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*, Praha 2002.
- JANÁK, J. – HLEDÍKOVÁ, Z. – DOBEŠ, J.: *Dějiny správy v českých zemích*, Praha 2005.
- JANÁK, V.: *Esej o periodizaci evropských dějin*. In: In memoriam Jan Rulf. Praha 2001, s. 130 – 135
- JAWORSKI, R.: *Historické argumenty v sudetoněmeckém nacionálním boji v letech 1918-1938*. ČČH 88, 1990, č. 6, s. 898 – 908.
- JAWORSKI, R.: *Mezi politikou a trivialitou. Sudetoněmecké grenzlandromány, 1918-1938*. DaS 26, 2004, č. 1, s. 27 – 31.
- JAWORSKI, R.: *Na stráží německví nebo v postavení menšiny? Sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR*. Pražská edice 2004. 270 s.
- JELEČEK, L.: *K metodologickým otázkám historické geografie sídel*. HG 6, 1971, s. 29 – 53.
- JELEČEK, L.: *Nová historiografie. Environmentální dějiny v USA: vývoj, metodologie, výsledky*. ČČH 92, 1994, č. 3, s. 510 – 540.
- JESENSKÝ, V. - RYKL, M.: *Hlubkový stavebně historický průzkum pro potřeby památkové péče*. In: Dějiny staveb 2001. Sborník vybraných referátů z konference Dějiny staveb 2001. Ústí nad Labem 2001, s. 67 – 82.
- JINDRA, Z.: *Počátky tzv. východního bádání (Ostforschung) v Německu v letech 1892-1914*. SIPř 64, 1978, č. 2, s. 124 – 144.
- JIRÁSKO, L.: *Církevní řády a kongregace v zemích českých*, Praha 1991.
- JIRÁSKO, L.: *K postavení a úloze církevních institucí v počátcích rozvoje měst*, in: Umění 13. století v českých zemích. Red. J. Krása a kol., Praha 1983, s. 527 – 545.
- JOSEFOVIČOVÁ, M.: *Sudetoněmecký vlastivědný ústav v Liberci 1925-1945 a sbírka Sudetoněmecký archiv*. Práce z dějin Akademie věd 2, 2010, č. 1, s. 77 – 79.
- K. KAISEROVÁ – J. RAK (eds.), *Nacionalizace společnosti v českých 1848 – 1914*, Ústí nad Labem, 2008.
- KACZMARCZYK, Z.: *Kolonizacja niemiecka i kolonizacja na prawie niemieckim w średniowiecznej Polsce*. In: Stosunki polsko-niemieckie w historiografii. Red. J. Krasuski, G. Labuda, A. W. Walczak, I, Poznań 1974, s. 218 – 241.
- KADLEC, J.: *Přehled církevních dějin českých I*, Praha 1991.
- KAISEROVÁ, K.: *Vzpomínková kultura*. In: Nacionalizace společnosti v Čechách 1848-1914. Ústí nad Labem 2008, s. 115 – 129.
- KALHOUS, D.: *Osudy jednoho časopisu. Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens*. In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 95 – 105.
- KALINA, T.: *Příspěvek k metodice syntetického zpracování vývoje československých měst*. HG 14-15/2, 1976, s. 643 – 668.
- KALINA, P.: *Od průzkumu k intepretaci*. Průzkumy památek 5, 1998, č. 1, s. 1 – 2.
- KALISTA, Z.: *Cesty historikova myšlení*, Praha 2002.
- KALISTA, Z.: *Tvář baroka*, Praha 2005.
- KAREL, T. – KNOLL, V.: *Středověká sídla Notthafftů v Čechách*. In: Po stopách šlechtického rodu Notthafftů. „Notthafftí v Čechách a v Bavorsku, Cheb 2006, s. 103 – 127.
- KÁRNÍK, Z.: *České země v éře První republiky. I. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*, Praha 2003.
- KASPER, T.: *Dějiny německého hnutí mládeže v českých zemích - analýza, prameny, interpretace*. Liberec 2008, s. 189.
- KASPER, T.: *Německé venkovské výchovné ústavy - analýza reformě pedagogického konceptu a příklad svobodné školní obce v Litoměřicích v meziválečné ČSR*. Praha 2008, s. 270.
- KASPER, T.: *Dějiny německého hnutí mládeže v českých zemích - analýza, prameny, interpretace*. Liberec 2008, s. 189.
- KASPER, T.: *Německé venkovské výchovné ústavy - analýza reformě pedagogického konceptu a příklad svobodné školní obce v Litoměřicích v meziválečné ČSR*. Praha 2008, s. 270.

- KASPER T.: *Výchova či politika? Úskalí sudetoněmeckého pedagogického hnutí v Československu v letech 1918-1933*, Karolinum 2007.
- KAŠIČKA, F.: *Sakrální stavby v denním životě našeho středověkého venkova*. In: *Archaeologia historica* 24/99, Brno 1999, s. 327 – 332.
- KESNER, L. ml.: *Muzeum umění v digitální době*. Praha 2000, s. 258.
- KLÁPŠTĚ, J.: *Česká archeologie a studium problematiky 13. století (teze referátu)*, AH 14, 1989, s. 9 – 17.
- KLÁPŠTĚ, J.: *Dějepis a archeologie: Příbuzenství jak se patří*, in: *Dějiny ve věku nejistot*. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka, Praha 2003, s. 96 – 109.
- KLÁPŠTĚ, J.: *K některým problémům středověké kolonizace*, SMP 1, 1988, s. 93 – 111.
- KLÁPŠTĚ, J.: *Středověká archeologie „internetických vztahů“ aneb otazníky kolem jednoho tématu*. *ArchHist* 28, 2003, s. 9 – 17.
- KLÁPŠTĚ, J.: *Středověká vesnice v proměnách našeho poznávání*. In: *Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej*, Wrocław-Praha, 2002, s. 327 – 338.
- KLÁPŠTĚ, J.: *Svědectví o proměnách české země*, *Vesmír* 76, 343, 29997/6.
- KLÁPŠTĚ, J. – ŽEMLIČKA, J.: *Studium dějin osídlení v Čechách a jeho další perspektivy*, *Československý časopis historický* 27, 1979, s. 884 – 906.
- KLEINDIENST, T.: *Zwischen Politik und Wissenschaft. Die bundesgeförderte Ost(europa)forschung*. In: *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen - Institutionen - Diskurse. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 21. bis 23. November 2003 und vom 12. bis 14. November 2004*. München 2006, s. 317 – 344.
- KLIMEK, A.: *Velké dějiny zemí Koruny české XIII. 1918-1929*, Praha - Litomyšl 2000.
- KLÍR, T.: *Osídlení zemědělsky marginálních půd v mladším středověku a raném novověku*, Praha – Brno 2008.
- KNOLL, V.: *Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: *ZHS* 8, Plzeň 2003.
- KOCH, W.: *Evropská architektura – Encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*, Praha 2008.
- KOLÁŘ, P.: *Dějiny historické vědy. Normativní příběh vlastního oboru nebo reflexivní dějiny kulturní praxe? Nad sborníkem Německá medievalistika v Českých zemích do roku 1945*, *DTK* 3/2006, s. 88 – 91.
- KOLÁŘ, P.: *Die Geschichtswissenschaft an der Deutschen Universität Prag 1882-1938: Entwicklung der Lehrkanzeln und Institutionalisierung unter zwei Regimen*. In: *Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert*. München 2003, s. 85 – 114.
- KOLÁŘ, P.: *An der Deutschen Universität in Prag 1882-1938: Entwicklung der Lehrkanzeln und Institutionalisierung unter zwei Regimen*, in: *Universitäten in Nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert*, hrsg. von Hans Lemberg, München 2003, s. 85 – 114.
- KOLÁŘ, P.: *Eine Brutstätte der Volksgeschichte? Überlegungen zur Geschichte der Prager deutschen Historiographie 1918-1938 im Gesamtkontext der deutschsprachigen Geschichtswissenschaft*. In: *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen - Institutionen - Diskurse. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 21. bis 23. November 2003 und vom 12. bis 14. November 2004*. München 2006, s. 109 – 135.
- KOLÁŘ, P.: *Geschichtswissenschaft an der Deutschen Universität in Prag 1882-1938 im mitteleuropäischen Vergleich (mit den Universitäten Wien und Berlin). Eine wissenschaftshistorische Untersuchung*, Praha 2002.
- KONRÁD, O.: *Dějiny dějepisectví, germanistiky a slavistiky na německé univerzitě v Praze v letech 1918 – 1945*, Praha 2011.
- KONRÁD, O.: *Die deutschen Hochschullehrer in Prag vor und nach 1938/39. Versuch einer Bestandsaufnahme*. In: *Die „Volksdeutschen“ in Polen, Frankreich, Ungarn und der Tschechoslowakei*. Osnabrück 2006, s. 147 – 160.
- KOPICA, J.: *Muzeum jako politický nástroj*. In: *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848-1914*. Ústí nad Labem 2008, s. 105 – 111.
- KORENÝ, R.: *Stav a výhledy výzkumu mladší fáze stěhování národů v Čechách*. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*. Most 2000, s. 123 – 125.
- KOŘALKA, J.: *Vědecké sympozium o historickém vývoji sudetoněmeckví*. *ČČH* 103, 2005, č. 4, s. 978 – 980.
- KOŮŘIL, P. - WIHODA, M.: *Česká kastelologie na rozcestí*. *ArchHist* 27, 2002, s. 21 – 35.
- KOSTLÁN, A.: *Die „Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen“ in der Tschechoslowakischen Republik (1918 – 1938)*. In: *Die böhmischen Ländern in der deutschen Geschichtsschreibung*, díl 1, s. 103 – 114.

- KOSTLÁN, A.: *Struktura vědecké organizace v období první Československé republiky*. In: Bohemia docta. K historickým kořenům vědy v českých zemích, Praha 2010.
- KOSTLÁN, A.: *Wiissenschaft in den Bömischen Ländern*, Praha 2004.
- KOSTLÁN, A.: *Obecné souvislosti vývoje české vědy v letech 1939-1945*, in: Věda v českých zemích za druhé světové války. Praha, 1998, s. 21 – 30.
- KRACÍKOVÁ, L. – BELLIG, V.: *Středověká sakrální architektura na Frýdlantsku*, Praha 2003.
- KRACÍKOVÁ, L. – SMETANA, J.: *Románská a gotická architektura v okrese Česká Lípa*, Praha 2000.
- KRAHULCOVÁ, Z.: *Průkopníci smíření. Vznik Ackermann-Gemeinde a počátky její činnosti v poválečném Německu*. Soudobé dějiny 13, 2006, č. 3 – 4, s. 377 – 405.
- KRÁL, P. - KUBEŠ, J.: *Nové metody v historii*. ČČH 96, 1998, č. 2, s. 476 – 477.
- KRÁSA, J.: *Umění 13. století - problémy hodnocení*, in: Umění 13. století v českých zemích. Red. J. Krása a kol., Praha 1983, s. 11 – 31.
- KROFTA, K.: *Dějiny selského stavu*, 2. vydání, Praha 1949, s. 38 – 56.
- KROFTA, K.: *Národnostní vývoj zemí československých*, Praha 1934.
- KROUPA, J.: *Školy dějin umění. Metodologie dějin umění. I*. Brno 1996, s. 216.
- KROUPA, P.: *Georg Dehio a koncepce památkové péče na začátku 20. století*. ZPP 66, 2006, č. 3, s. 252 – 256.
- KROUPA, P.: *Základní principy památkové péče? (Detektivní pátrání)*. ZPP 61, 2001, č. 10, s. 301 – 313.
- KRULÍK, O.: *Historický a teritoriální kontext vývoje pojmu Sudety*. In: Češi a Němci ve střední Evropě. Moravský Beroun 2001, s. 9 – 31.
- KRYWALSKI, D.: *Professor Dr. Helmut Preidel. Erinnerung an einen liebenswürdig weisen Kollegen*. Stifter Jahrbuch. Neue Folge 22, 2008, s. 217 – 224.
- KRZENCK, T.: *Adolf Bachmann - českoněmecký historik, angažovaný profesor a liberální politik ve sporu o „českou otázku“*. In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 237 – 250.
- KŘEN, J.: *Changes in identity: Germans in Bohemia and Moravia in the nineteenth and twentieth centuries*. In: Bohemia in History. Cambridge 1998, s. 324 – 343.
- KŘEN, J.: *Deutsche historische Nachkriegsliteratur über die böhmischen Länder*. In: Im geteilten Europa. Tschechen, Slowaken und Deutsche und ihre Staaten 1948-1989. Essen 1998, s. 193 – 242.
- KŘEN, J.: *Interpretace národních, středoevropských a evropských dějin. Více otázek než odpovědí*. Soudobé dějiny 6, 1999, č. 4, s. 488 – 513.
- KŘEN, J.: *Probleme und Chancen der Kooperation tschechischer und deutscher Historiker*. In: Aspekte der Zusammenarbeit in der Ostmitteleuropa-Forschung. Tagung des Herder-Instituts und des J. G. Herder-Forschungsrates am 22./23. Februar 1994. Marburg 1996, s. 17 – 26.
- KŘIVÁNEK, R.: *Nedestruktivní geofyzikální průzkumy zaniklých fortifikací opevněných lokalit*. MaVP 40/110, 2002, č. 3, s. 180 – 187.
- KUBELÍK, M.: *Historická architektura, subjektivní a objektivní pozorování*. In: Historická architektura. Věda. Výzkum. Praxe. Sborník k počtě Milana Pavlíka. Praha, Jalta 1995, s. 83 – 94.
- KUBŮ, F.: *Česká a německá regionální historie v oblasti Euroregionu Šumava*. In: J. V. Šimák a poslání regionální historiografie v dnešní době. Semily 1996, s. 132 – 138.
- KUBŮ, F.: *Poslední čtvrtstoletí bádání o Štaufech (1965 – 1990)*, ČČH 90, 1992, s. 73 – 88.
- KUBŮ, F.: *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997.
- KUBŮ, E.: *„Alle Wasser Böhmens fließen nach Deutschland“: Theorie „Blut und Boden“ a konstrukce nepřátelského obrazu Čechů v románu Friedricha Jaksche*. In: Fragmenty dějin. Sborník prací k šedesátinám Jana Gebharta. Praha 2006, s. 243 – 260.
- KUČA, K.: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, I – IV, Praha 1996 – 2000.
- KUČA, K.: *Zvonce jako fortifikační stavby?* In: Castellologica Bohemica 4, Praha 1994, s. 363 - 370.
- KUČA, K. – ZEMAN, L.: *Památky Karlovarského kraje*, Karlovy Vary 2006.
- KUČERA, J.: *Po XI. sjezdu SED - úkoly historických věd NDR*. After the XI Congress of the S.E.D. - the Tasks of the Historical Sciences of the G.D.R. SIPř 73, 1987, č. 4, s. 326 – 330.
- KUČERA, K.: *Historický spolek a Historický klub*. ČsČH 88, 1990, č. 1-2, s. 86 – 87.
- KUHN, T.: *Struktury vědeckých revolucí*, Praha 1997.
- KUKLÍK J. – GEBHART, J.: *Druhá republika 1938-1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha – Litomyšl 2004.

- KUNA, M.: *Česká archeologie v postmoderní době*. AR 52, 2000, č. 3, s. 404 – 408.
- KUNA, M.: *Využití GPS při zaměřování archeologických nemovitých památek*. In: Archeologické nemovité památky okresu České Budějovice. Díl 1. Soupis a studie. Praha 1999, s. 193 – 196.
- KURUCOVÁ, E.: *Dopady evropeizace na utváření kolektivních identit ve střední Evropě, komparace České republiky, Slovenska a Polska*, Diplomová práce fakulty sociálních studií na Masarykově univerzitě v Brně, 2010.
- KUTAL, A.: *České gotické umění*, Praha 1972.
- KUTHAN, J.: *Architektura v přemyslovském státě 13. století*, in: Umění doby posledních Přemyslovců, Ed. J. Kuthan, Praha 1982, s. 181 – 351.
- KUTHAN, J.: *Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města, hrady, kláštery, kostely*, Vimperk 1994.
- KUTHAN, J.: *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách*, Praha 1983.
- KUTHAN, J. (ed.): *Umění doby posledních Přemyslovců*, Praha 1982.
- KUTHEN Z KUTHENBERKU, M.: *Kronika o založení země české a prvních obyvatelích jejích, tudíž o knížatech a králích i jejich činech a přiběžích velmi krátce z mnohých kronikářův sebraná*, Praha 1559.
- KUTNAR, F. - MAREK, J.: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997, s. 664 – 665.
- KVĚT, R.: *K metodologii výzkumu starých stezek*. Staré stezky 7, 2002, s. 19 – 21.
- KYPTA, J.: *O metodě typologického výzkumu hradů (na příkladu tzv. hradů přechodného typu)*. AR 60, 2008, č. 3, s. 565 – 610.
- KYPTA, J. - RICHTEROVÁ, J.: *K metodice studia pozdně středověkých zemních fortifikací*. Hláska 13, 2002, č. 4, s. 54 – 56.
- LACH, J.: *Josef Borovička. Osudy českého historika ve 20. století*, Praha 2009.
- LÁSKA, V.: *Analytická metoda - ano či ne?* PSČ 11, 1997, č. 2, s. 1 – 16.
- LAVIČKA, R. – ŠIMŮNEK, R.: *Městský farní kostel ve středověkých Čechách, Trhové Sviny 1280–1520*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích 2011.
- LEHMANN, E. (ed.): *Handbuch der Sudetendeutsche Volksbildung. Kulturpolitisches Handbuch in Selbstdarstellungen der Sudetendeutsche Verbände*, Reichenberg 1931.
- LEHMANN, U.: *Několik poznámek k vývoji protičeskoslovenského revanšismu v západním Německu*. SIPř 46, 1960, č. 4, s. 205 – 208.
- LE GOFF, J.: *Paměť a dějiny*, Praha 2007.
- LEMBERG, E.: *Geographisch-statistische-Übersicht. Vom Geisleben der karpathendeutschen. – Volkskundliche Übersicht. von der Deutschen im Teresvatale*. In: Die Deutschen in der Slowakei und in Karpathorußland, Münster 1926.
- LEMBERG, H.: *Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen im 20. Jahrhundert*. In: Vereinwesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern, s. 209 – 230.
- LEMBERG, H.: *Von den Deutschböhmen zu den Sudetendeutschen: Der Beitrag von Geschichtswissenschaften und Geschichtspolitik*. in: . München 2006, s. 95 – 107.
- LEPETIT, B.: *Téze o interdisciplinarity. (Návrhy na praktické uplatnění interdisciplinarity v omezeném rozsahu)*. ČČH 90, 1992, č. 1, s. 64 – 72.
- LEŚNIEWSKA, D.: *Kolonizacja niemiecka i na prawie niemieckim w średniowiecznych Czechach i na Morawach w świetle historiografii*, Poznań – Marburg 2004.
- LEŚNIEWSKA, D.: *Středověká německá kolonizace a kolonizace na německém právu v Čechách z pohledu německých medievistů z českých zemí*. In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 107 – 118.
- LEŚNIEWSKA, D.: *Zur Beurteilung der „deutschen Kolonisation“. Eine Skizze zur böhmischen Geschichtschreibung*. In: Struktur und Wandel im Früh- und Hochmittelalter. Eine Bestandsaufnahme aktueller Forschungen zur Germania Slavica. Stuttgart 1998, s. 31 – 38.
- LÍBAL, D.: *Gotická architektura v Čechách a na Moravě*, Praha 1948.
- LÍBAL, D.: *Gotická architektura*, in: Dějiny českého výtvarného umění, I/1. Od počátků do konce středověku. Red. R. Chadraba, Praha 1984, s. 145 – 215.

- LÍBAL, D.: *Katalog gotické církevní architektury*, in: *Gotika v západních Čechách*, Praha 1995/1996.
- LÍBAL, D.: *O skupině českých pozdně románských kostelů*, in: *Cestami umění*, Praha 1949, s. 57 – 66.
- LÍBAL, D.: *Rozwój miast czeskiej od XI wieku do rewolucji husyckiej*, *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki* 3, 1958, s. 241 – 268.
- LICHARDUS, J.: *Archeologie a historie*. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*. Most 2000, s. 137 – 146.
- LOEWENSTEIN, B. W.: *My a ti druží. Dějiny, psychologie, antropologie*. Brno 1997, s. 354.
- LOEWENSTEIN, B.: *Zu Eugen Lembergs Ideologiebegriff*. *BohZ* 45, 2004, č. 1, s. 12 – 23.
- LOHMANN, N.: „*Eingedenk der Väter, unerschütterlich treu unserem Volke!*“: *Der Verein für Geschichte der Deutschen in den Sudetenländern im Protektorat Böhmen und Mähren*. In: *Die Deutschen und das östliche Europa. Aspekte einer vielfältigen Beziehungsgeschichte*. Essen 2006, s. 25 – 46.
- LOHMANN, N.: *Wilhelm Wostry und die „sudetendeutsche“ Geschichtsschreibung bis 1938*. *AUC HUCP* 44, 2004 [vyd. 2006], č. 1 – 2, s. 45 – 145.
- LORENZOVÁ, M.: *K čemu je antropologizace historie? Několik poznámek ke kontraproduktivní polarizaci poznávacích zájmů v humanitních vědách*. *Dějiny - teorie - kritika* 2, 2005, č. 2, s. 227 – 246.
- LOUŽIL, J.: *Národní identita, domov a vlast sudetských Němců. = Die nationale Identität, Heimat und Vaterland der Sudetendeutschen*. In: *Češi a Němci historická tabu. = Tschechen und Deutsche historische Tabu*. Praha 1995, s. 85 – 105.
- LÜBKE, CH.: *Das östliche Europa*, München 2004.
- LUFT, R.: *Deutsche und Tschechen in den böhmischen Ländern. Traditionen und Wandlungen eines Teilgebiets der bundesdeutschen Geschichtswissenschaft*. In: *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen - Institutionen - Diskurse. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 21. bis 23. November 2003 und vom 12. bis 14. November 2004*. München 2006, s. 367 – 431.
- LUFT, R.: *Landesgeschichte, Regionalforschung, Heimatkunde und regionale Gesellschaftsgeschichte: Die neuere deutschsprachige Historiographie zu Mähren im 19. und 20. Jahrhundert*. In: *Dějiny Moravy a Matice moravská. Problémy a perspektivy. Sborník příspěvků z vědecké konference konané ve dnech 24. - 25. listopadu 1999 v Brně*. Brno 2000, s. 179 – 198.
- MACEK, J.: *Historická sémantika*. *ČČH* 89, 1991, č. 1, s. 1 – 30.
- MACEK, O. - WANNER, M.: *Co by se stalo kdyby? Problémy a možné důsledky vyplývající z využívání výpočetní techniky ve společnosti*. *AČ* 50, 2000, č. 1, s. 1 – 8.
- MACEK, O. - WANNER, M.: *Emulace nebo migrace aneb Jak dlouhodobě ukládat dokumenty v digitální podobě*. *AČ* 53, 2003, č. 2, s. 65 – 74.
- MACEK, O. - WANNER, M.: *Zásady uchovávání dat v Datovém archivu Spojeného království*. *SAP* 53, 2003, č. 1, s. 239 – 288.
- MACEK, P.: *Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum*. Praha 2001, s. 48. pl. Zprávy památkové péče. Roč. 61. Příloha. Odborné a metodické publikace. Sv. 23.
- MACKOVÁ, M.: *Příspěvek ke „znovuobjevení“ německé historiografie týkající se české části Hřebečska*. *Vlastivědný sborník Ústí nad Orlicí* 8, 1997, s. 26 – 29.
- MACHÁČEK, J.: *K teorii archeologických systémů*. *SPFFBU(E)* 42, 1993 [vyd. 1994], č. 38, s. 197 – 201.
- MACHAČOVÁ, J. - MATĚJČEK, J.: *K metodologii historiografie: teorie, metody a výsledky výzkumu vzorů chování v 19. století a takzvané mentality*. In: *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*. Praha 2003, s. 33 – 41.
- MAJEWSKI, P. M. : „*Niemcy sudeccy*“ 1848-1948. *Historia pewnego nacjonalizmu*. Warszawa 2007, s. 517.
- MANDLEROVÁ, J.: *K založení Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen v r. 1891*, *Dějiny vědy a techniky* 15 (1982), s. 13 – 27.
- MANDLEROVÁ, J.: *K změnám charakteru zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen v letech 1900-1910*. *Sborník historický* 33, 1986, s. 89 – 134.
- MANDLEROVÁ, J.: *Methodologische Erwägungen in der deutschböhmischen Historiographie am Ende der Habsburgermonarchie*. In: *Die Böhmisches Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Vorträge des 2. Aussiger Kolloquiums des Instituts für slawisch-germanische Forschung*. Ústí nad Labem 1996, s. 31 – 47.
- MANDLEROVÁ, J.: *Tematická orientace německé historiografie v Čechách ve druhé polovině 19. století*. *Sborník historický* 36, 1989, s. 99 – 132.

- MANDLEROVÁ, J.: *Zur Entwicklung der deutschen Geschichtswissenschaft in Böhmen bis zum Ausbruch des Zweiten Weltkriegs*. In: *Wissenschaft in den böhmischen Ländern: 1939 - 1945*. Praha 2004, s. 107 – 117.
- MAREK, J.: *Gollova škola a brněnská historiografie meziválečného období*. In: *Brněnská věda a umění meziválečného období (1918-1939) v evropském kontextu*. Brno 1993, s. 87 – 89.
- MAREK, J.: *Historie a postmoderna*. ČsČH 92, 1994, č. 3, s. 477 – 495.
- MAREK, J.: *Historie na houpačce. Svérázné pojetí dějin mnichovského landsmanšaftu a jeho českých přátel*. In: *Benešovy dekrety - záměrně živený spor*. Praha 2002, s. 74 – 80.
- MAREK, J.: *Historie mezi teorií a praxí*. ČČH 96, 1998, č. 4, s. 779 – 802.
- MATOUŠEK, V.: *Poznámky ke vztahu archeologie a kulturní/sociální antropologie*. ČL 91, 2004, č. 4, s. 395 – 440.
- MATOUŠEK, V. - SÝKOROVÁ, I.: *Společnost a kultura ve světle archeologie. Příspěvek k diskusi o předmětu, prostředcích a metodě archeologického výzkumu*. AR 50, 1998, č. 4, s. 746 – 771.
- MATUŠÍKOVÁ, L.: *Využití počítače při studiu pramenů statistické povahy (databázové zpracování českých katastrů)*. In: *Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002-2003*. Praha 2003, s. 17 – 179.
- MAUR, E.: *Paměť hor. Šumava-Říp-Blaník-Hostýn-Radhošť*, Praha 2006.
- MAYER, T.: *Aufgaben und Siedlungsgeschichte in den Sudetenländern*, Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung 8,1931, Heft 3, s. 129-151.
- MAYEROVÁ, F. - VAŠÍČEK, Z.: *Minulost a současnost, paměť a dějiny*. Brno 2008,
- MENCL, V. – BENEŠOVSKÁ, K. – SOUKUPOVÁ, H.: *Předrománská a románská architektura v západních Čechách*, Plzeň 1978.
- MENCLOVÁ, D.: *České hrady, I*, Praha 1972.
- MENŠÍK, P.: *Konference Počítačová podpora v archeologii 2009*. AVJČ 23, 2010, s. 337 – 338.
- MERHAUTOVÁ, A.: *Příspěvek ke katalogu raně středověké architektury v Čechách*, in: *Umění 1996*.
- MERHAUTOVÁ, A.: *Raně středověká architektura v Čechách*, Praha 1971.
- MERHAUTOVÁ, A. - TŘEŠTÍK, D.: *Ideové proudy v českém umění 12. století*, Praha 1985.
- MERHAUTOVÁ, A. - TŘEŠTÍK, D.: *Románské umění v Čechách a na Moravě*, Praha 1983.
- METELKA, J.: *O úvodní stati „Kroniky české“ Václava Hájka z Libočan, 1*, Školní zprávy o stavu c. k. reálky pražské 1889.
- MEZNÍK, J.: *Němci a Češi v kronice tak řečeného Dalimila*, Časopis Matice moravské 112,1993, s. 3 – 10.
- MEZNÍK, J.: *Praha před husitskou revolucí*, Praha 1990.
- MIKUŠEK, E.: *Formování a životní angažovanost zakladatele generace Spolku pro dějiny Němců v Čechách*. In: *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945*. Praha 2004, s. 79 – 93.
- MILER, J.: *Jak dál?* Hláska 9, 1998, č. 4, s. 60.
- MÍŠKOVÁ, A.: *Nacifikace německého studentstva v Praze*. In: *Pražský student. Univerzitní studenti v dějinách Prahy*. Publikace k výstavě. Clam-Gallasův palác, 14. listopadu 2008-1. února 2009. Praha 2008, s. 133 – 143.
- MÍŠKOVÁ, A.: *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*, Praha 2002.
- MLATEČEK, K.: *Jak a kdo? (O problémech regionálního dějepisceví)*. ČMM 121, 2002, č. 1, s. 127 – 132.
- MORAVCOVÁ, D.: *Historické argumenty v současných německých diskusích o národních zájmech*. In: *Staletí objevů, diplomacie a válek. Sborník k 60. narozeninám Aleše Skřivana*. Praha 2005, s. 335 – 343.
- MORAVEC, E.: *Děje a Bludy: O šířce evropské cesty, o zarostlé národní pěšince a nejméně o této válce*, Praha 1942.
- MUDRA, A.: *Architektonické detaily jihočeských pozdně gotických kostelů jako svědci liturgického provozu*, příspěvek na 10. Specializované konferenci stavebně historického průzkumu (v tisku).
- MUCHKA, I. P.: *Sto let od vydání prvního svazku Dehiova Handbuchi*. ZPP 66, 2006, č. 3, s. 256 – 259.
- MUK, J.: *K typologii nejstarších českých mendikantských chrámů*, in: *Umění 13. století v českých zemích*. red. J. Krása a kol., Praha 1983, s. 237 – 254.
- MUSIL, F.: *Přínos díla profesora Ladislava Hosáka pro studium dějin osídlení*. In: *Acta universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 28*, 1998, s. 141 – 145.
- NAGEL, A. CH.: *Im Schatten des Dritten Reichs. Mittelalterforschung in der Bundesrepublik Deutschland 1945-1970*. Göttingen 2005, s. 336.

- NEJEDLÁ, I.: *Vývoj kulturní revoluce v NDR po roce 1945 v historické produkci NDR*. SIPř 65, 1979, č. 6, s. 499 – 506.
- NĚMEC, J.: *Malá úvaha o zájmu a nezájmu německých historiků v prvorepublikovém Československu o soudobé dějiny aneb 19. století jako Zeitgeschichte?* In: *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám*. Brno 2009, s. 185 – 193.
- Německá medievistika v českých zemích do roku 1945*, Soukup, P. – Šmahel, F. (ed.), *Práce z dějin vědy* 18, Praha 2004.
- NEŠPOR, Z. R.: *Dvojitý život historické antropologie. Interdisciplinární (ne)porozumění mezi historií, sociologií a sociálními antropologií*. *Dějiny - teorie - kritika* 2, 2005, č. 1, s. 87 – 104.
- NEŠPOR, Z. R.: *Jak dál bádát o mezinárodních migracích? Vývoj a perspektivy současných západních studií*. *Soudobé dějiny* 12, 2005, č. 3-4, s. 672 – 685.
- NEŠPOR, Z. R. - HORSKÝ, J.: *Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie*. *Kuděj* 6, 2004, č. 1, s. 61 – 81.
- NEŠPOR, Z. R. - JAKOUBEK, M.: *Co je a co není kulturní/sociální antropologie?* *ČL* 91, 2004, č. 1, s. 53 – 79.
- NEUMÜLLER, M.: *Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen: ein deutschliberaler Verein (von der Gründung bis zu Jahrhundert wende)*, in: *Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern*, hrsg. von Ferdinand Seibt, München 1986, s. 179 – 208.
- NEUMÜLLER, M.: *Die deutsch philosophische Fakultät in Prag um 1882 und die Geschichtsschreibung*, In: *Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern*. hrsg. von Ferdinand Seibt, München 1984, s. 111-126.
- NEUMÜLLER, M.: *Geshichtswissenschaft und Heimatforschung. Forschungen und Publikationen der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste bzw. der Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag 1919-1945*. In: *Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848*, díl 1, Ústí nad Labem 1996, s. 81 – 102.
- NEUMÜLLER, M.: *K německému liberálnímu dějepisectví 19. století v Čechách*. *Studia territorialia* 1, 2001 [vyd. 2002], č. 3, s. 117 – 149.
- NEUMÜLLER, M.: *Zur deutschliberalen Geshichtsschreibung des 19. Jahrhuniderts in Böhmen*, *Zeitschrift für Ostforschung* 20, 1971, s. 441.
- NEÚSTUPNÝ, E.: *Jednoduchá metoda archeologické analýzy*, in: *Památky archeologické* 64, 1973, s. 169 – 234.
- NEÚSTUPNÝ, E.: *Metoda archeologie*. Plzeň 2007, s. 206.
- NEÚSTUPNÝ, E.: *Nástin archeologické metody*, in: *Archeologické rozhledy* 38, 1986, s. 525 – 548.
- NEÚSTUPNÝ, E.: *Predikce areálů archeologického zájmu*. In: *In memoriam Jan Rulf*. Praha 2001, s. 319 – 324.
- NEÚSTUPNÝ, E.: *Uvědomování minulosti*. *AR* 49, 1997, č. 2, s. 217 – 230.
- NITTER, E.: *Sudetoněmecká národnostní skupina po vyhnání a její integrace (r. 1945 - r. 1988)*. In: *Tisíc let česko-německých vztahů. Data, jména a fakta k politickému, kulturnímu a církevnímu vývoji v českých zemích*. Praha 1991, s. 196 – 211.
- NODL, M.: *Dějiny umění a sociální historie*. In: *Dějepisectví mezi vědou a politikou – Úvahy o historiografii 19. a 20. století*, Brno 2007, s. 219 – 232.
- NODL, M.: *Dějepisectví mezi vědou a politikou*, Brno 2007.
- NODL, M.: *Německá medievistika v českých zemích a studium sociálních a hospodářských dějin*. In: *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945*. Praha 2004, s. 21 – 65.
- NODL, M.: *Mikrohistorie a historická antropologie*. *Dějiny - teorie - kritika* 1, 2004, č. 2, s. 237 – 252.
- NODL, M.: *Možné přístupy ke studiu dějin české historické vědy v letech 1945-2000*. *Soudobé dějiny* 8, 2001, č. 1, s. 9 – 22.
- NODL, M.: *Otázky recepce francouzské historiografie v českém prostředí: totální dějiny, dlouhé trvání a mentality*. In: *Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích*. Praha 2003, s. 95 – 132.
- NODL, M.: *Středověká prosopografie jako metodická inovace*. In: *VIII. sjezd českých historiků*. Hradec Králové 10. -12. září 1999.
- NODL, M.: *Středověká prosopografie*. In: *Dějepisectví mezi vědou a politikou – Úvahy o historiografii 19. a 20. století*, Brno 2007, s. 173 – 201.

- NORDLI, P. O.: *Methods of climate reconstruction by grain harvest data*. In: Dealing with diversity. 2nd International Conference of the European Society for Environmental History Prague 2003. Proceedings. Praha 2003, s. 63 – 68.
- NOVOTNÝ, R.: *Husitství v pojetí českoněmecké historiografie - věda či politikum*. In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 119 – 133.
- NOVÝ, R.: *Listiny pražských biskupů XI. – XIV. století*, in: Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica – 1960, Praha 1960.
- ORTEGA Y GASSET, J.: *Evropa a idea Národa. A jiné eseje o problémech současného člověka*, Praha 1993.
- OTTOVÁ, M.: *Nestvůry, diblíci a zelení muži. Architektonická skulptura na hranicích posvátného prostoru*, příspěvek na 10. specializované konferenci stavebně historického průzkumu (v tisku).
- PANÁČEK, M.: *Problematika dokumentace historických krovů*. In: Dějiny staveb, Plzeň 2002, s. 131 – 137.
- PÁNEK, J.: *Amsterodamské sympozium o muzejní prezentaci národních dějin*. ČČH 100, 2002, č. 4, s. 985 – 986.
- PÁNEK, J.: *Česká historická věda a české historické vědomí. (Několik námětů do diskuse)*. ČČH 97, 1999, č. 2, s. 311 – 320.
- PÁTKOVÁ, H.: *„Ihr Landsmann Roessler“: Emil Franz Rössler v kontextu české medievistiky*. I Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 183 – 191.
- PATOČKA, J.: *Co jsou Češi?*, Praha 1992.
- PATOČKA, J.: *Kacířské eseje o filosofii dějin*, Praha 1990.
- PELZEL, F. M.: *Geschichte der Deutschen und ihrer Sprache in Böhmen, wie auch von dem Einflusse, den sie auf Religion, Sitten, Regierung, Wissenschaften und Künste der Böhmen gehabt haben*. In: Abhandlungen der Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften 4, 1789, Prag und Dresden 1789.
- PELZEL, F. M.: *Kurzgefaßte Geschichte der Böhmen, von den ältesten bis auf die neusten Zeiten*. Aus den besten Geschichtsschreibung r, alten Kroniken, und glaubwürdigen Handschriften zusammena getragen, Prag 1779.
- PELZEL, F. M.: *Nová kronyka česká, v kteréž příběhy obyvateliv země české od počátku, až do nynějších časů*, I, Od počátku až do léta 1092, Praha 1791.
- PEŠEK, J.: *Diskuse o budoucnosti německého dějepisectví východní Evropy a o německé bohemistice*. ČČH 98, 2000, č. 2, s. 323 – 348.
- PEŠEK, J.: *Německé dějepisectví současnosti*. Studia territorialia 6, 2005 [vyd. 2006], č. 8, s. 77 – 116.
- PEŠEK, J.: *(Západo)německé dějepisectví poválečné doby mezi tradicí státně politické historiografie a „modernitou“ sociálních dějin*. ČČH 104, 2006, č. 3, s. 558 – 592.
- PEŠKOVÁ, J.: *Role vědomí v dějinách*, Praha 1998.
- PIRCHAN, G.: *Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen im Wandel der Zeitgeschichte*, MVGDDB 61/ 1923, s. 69 – 105.
- PISANI, J. A. D.: *Environmental history, remote sensing and change detection: an interdisciplinary approach to the study of land degradation*. In: Dealing with diversity. 2nd International Conference of the European Society for Environmental History Prague 2003. Proceedings. Praha 2003, s. 154 – 159.
- PISKORSKI, J. M.: *After Occidentalism: the Third Europe Writes Its Own History*. In: Historiographical Approaches, Medieval Colonization of East Central Europe. Ed. by J.M. Piskorski, New York 2002,
- PISKORSKI, J. M.: *„Deutsche Ostforschung“ und „polnische Westforschung“*, Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte 1, 1996, s. 385.
- PISKORSKI, J. M.: *Die mittelalterliche Ostsiedlung - ein alter Streit und neue Ergebnisse*. In: Transit Brügge - Novgorod. Eine Straße durch die europäische Geschichte. Hg. von F. Seibt., Essen 1997, s. 194-203.
- PISKORSKI, J. M.: *Kolonizacja wiejska Pomorza Zachodniego w XIII i początkach XIV wieku na tle procesów osadniczych w średniowiecznej Europie*, Poznań 1990.
- PISKORSKI, J. M.: *Migrations-, Kolonisations- und Assimilationsprozesse im östlichen Europa des Mittelalters*. In: Kontinuitäten und Brüche: Lebensformen - Zuwanderer - Alteingesessene 500-1500. Hg. von Karl Kaser, Jan M. Piskorski und Dagmar Grams-hammer-Hohl (= Wieser Enzyklopädie des Europäischen Ostens, 2. Abt., Bd. 1), Klagenfurt 2004.
- PISKORSKI, J. M.: *Polish myśl zachodnia („West Thought“) and German Ostforschung („East Research“)*. An Attempt at a Comparison. In: German Scholars and Ethnic Cleansing. Ed. I. Haar and M. Fahlbusch, New York 2004.

- PLAČEK, M.: *Opevněný kostel (reflexe spojení laického a církevního světa na příkladu Sedmíhradska*, *Archaeologia historica* 21, 1996, s. 259 – 279.
- PODROUŽEK, K.: *Vesnické stavby v pískovcovém podloží*, FF UJEP, 2006.
- POHL, K.: *Die Soziologen Eugen Lemberg und Emerich K. Francis. Wissenschaftsgeschichtliche Überlegungen zu den Biographien zweier „Staffelsteiner“ im „Volkstumskampf“ und im Nachkriegsdeutschland*. *BohZ* 45, 2004, č. 1, s. 24 – 76.
- POCHE, E.: *Umělecké památky Čech I. – IV.*, Praha 1977 – 82.
- POKORNÝ, P.: *Problémy krajinné archeologie v pylových analýzách přirozených uloženin: příspěvek k mezioborové spolupráci*. *AR* 53, 2001, č. 2, s. 191 – 210.
- POPPER, K. R.: *Bída Historicismu*, Praha 2000.
- PROKOP, V.: *200 osobností Sokolovska*, Sokolov 1997.
- PSOHLAVEC, S.: *Digitalizace rukopisů a starých tisků v projektu MMSB. CRUSE - premiéra nové generace digitalizačních pracovišť*. In: *Knihovny současnosti 2001*. Sborník z 9. konference konané ve dnech 11. - 13. září 2001 v Seči u Chrudimi. Brno 2001, s. 195 – 199.
- PUBITSCHKA, F.: *Chronologische Geschichte Böhmens unter den Slaven, Erster Theil, welcher das heidnische Böhmen enthält*, Leipzig und Prag 1770, s. 42 – 61.
- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, M.: *Poznatky ze stavebně historického průzkumu zobecněné pro výuku jeho metody*. *Průzkumy památek* 4, 1997, č. 1, s. 1 – 2.
- RÁDL, E.: *Dějiny filosofie, I – II*, Praha 1999.
- RATAJ, T.: *Mezi Zibrtem a Geertzem. Úvaha o předmětu kulturních dějin*. *Kuděj* 7, 2005, č. 1-2, s. 142 – 158.
- RAZÍM, V.: *O tzv. hradech přechodného typu*. *AR* 57, 2005, č. 2, s. 351 – 380.
- RAZÍM, V. a kol.: *Operativní průzkumy a dokumentace historických staveb*, Praha 2005.
- REJCHRTOVÁ, N.: *Collegio Carolino ad honorem. Sborník projevů a příspěvků ze setkání zástupců mnichovského střediska bohemistického bádání Collegia Carolina s českou historickou obcí v Praze v květnu roku 1990*. Praha 1990, s. 94.
- RESSEL, W. Z.: *Bemerkungen über die allmähliche Gestaltung der Bevölkerungsverhältnisse Böhmens in nationaler Beziehung*, *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutsche in Böhmen* 3.
- RICKERT, H.: *Die Grenzen der naturwissenschaftlicher Begriffsbildung*, Tübingen 1929.
- RICOEUR, P.: *La mémoire, l'histoire, l'oubli* [Paměť, dějiny, zapomnění], Paris 2000, s. 367.
- RICHTER, M.: (ed.), *Středověká archeologie a studium počátků měst: sborník příspěvků přednesených na celostátní konferenci středověkých archeologů v Hradci Králové, 22. -27. září 1975*.
- ROHLOVÁ, D.: *Měnící se obraz česko-německých vztahů v učebnicích dějepisu (Výběrový rozbor československých a německých dějepisných učebnic)*, nevydaná diplomová práce, Západočeská univerzita, Pedagogická fakulta, Plzeň 1995.
- ROTHERMUND, D.: *Geschichte als Prozess und Aussage. Eine Einführung in Theorien des historischen Wandels und der Geschichtsschreibung*. München 1995, s. 240.
- ROŽMBERSKÝ, P.: *Příspěvek k právu kostelního azylu*. In: *Hlásk*, 12, 2001, č. 1, s. 10.
- RYKL, M.: *Hlubkové SHP a dokumentace, Poznámky k praxi mezioborové disciplíny*, in: *Sborník 4/2006* (Sborník příspěvků z čtvrté konference společnosti pro stavebně historický průzkum uspořádané 31. 5 – 3. 6. 2005 v Poděbradech), s. 79 – 100.
- ŘEPA, M.: *Historiografie druhé poloviny 19. století jako pramen pro poznání kolektivní totožnosti moravských Němců*. Muzeum Brněnska. Sborník 2009, s. 132 – 137.
- ŘEPA, M.: *The Czechs, Germans and Sudetenland: Historiographical Dispute in the „Heart of Europe“*. [Eds.]: Frank, Tibor - Hadler, Frank. in: *Disputed Territories and Shared Pasts. Overlapping National Histories in Modern Europe*. New York 2011, s. 303 – 328.
- SABROW, M.: *Historiografie NDR jako badatelský problém*. *Soudobé dějiny* 7, 2000, č. 1 – 2, s. 9 – 36.
- SABROW, M.: *Kultúra pamäti a historická veda v Nemeckej demokratickej republike*. In: *Diktatura - válka - vyhnání. Kultury vzpomínání v českém, slovenském a německém prostředí od roku 1945*. Ústí nad Labem 2007, s. 73 – 89.
- SÁDLO, J. – POKORNÝ, P. – HÁJEK, P. – DRESLEROVÁ, D. – CÍLEK, V.: *Krajina a revoluce, významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*, Praha 2005.
- SALZBORN, S.: *Die Volksgruppenkonzeption der Sudetendeutschen Landsmannschaft und die sudetendeutsche Volksgruppenforschung*. In: *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert*.

- Wissenschaftstraditionen - Institutionen - Diskurse. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 21. bis 23. November 2003 und vom 12. bis 14. November 2004. München 2006, s. 433 – 443.
- SEEBAUEROVÁ, R. – HELUS, Z. – KOLIADIS, E.: *Od identit v Evropě k evropským identitám*, Brno 2004.
- SEIBT, F.: *Bohemica. Probleme und Literatur seit 1945*, Munehen 1970.
- SEIBT, F.: *Collegium Carolinum - Leistungen, Aufgaben, Probleme*. In: 25 Jahre Collegium Carolinum München 1956-1981. München 2002, s. 3 – 16.
- SEIBT, F.: „Der Nationalitätenkampf“ im Spiegel sudetendeutscher Geschichtsschreibung.1848-1938. Stifter-Jahrbuch 6 (1959), s. 18 – 39.
- SEIBT, F.: *Mittelalter und Gegenwart. Ausgewählte Aufsätze. Festgabe zu seinem 60. Geburtstag*. Sigmaringen 1987, s. 399.
- SEIBT, F.: *Siedlungsvorgänge in den böhmischen Ländern*. In: Deutsche und europäische Ostsiedlungsbewegung, Bericht über die wissenschaftliche Jahrestagung des J. -G. -Herder-Forschungsrates vom 7. bis 9. März 1963, Marburg 1964.
- SEIBT, F.: *In Memoriam Julius Lippert*, in: Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den Böhmisches Ländern, Oldenbourg 1982.
- SEIBT, F.: *Deutsche, Tschechen, Sudetendeutsche. Analysen und Stellungnahmen zu Geschichte und Gegenwart aus fünf Jahrzehnten*. München, 2002, s. 413 – 418.
- SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky a tvrže království Českého I–XV*, Praha 1882 – 1927.
- SEMOTANOVÁ, E.: *Kartografie v historické práci*, Praha 1994.
- SEMOTANOVÁ, E.: *O mapách v historické práci na počátku třetího tisíciletí*. HistO 13, 2002, č. 1 – 2, s. 32 – 36.
- SCHALLER, H. W.: *Franz Spina - Ein Prager Slavist zwischen Universität und politischer Öffentlichkeit. Symposium in Prag, 17. -19. Februar 2010*. Slavia 79, 2010, č. 3 – 4, s. 466 – 469.
- SCHLEIER, H.: *Geschichte der Geschichtswissenschaft. Grundlinien der bürgelichen deutschen Geschichtsschreibung und Geschichtstheorien vor 1945*. Potsdam 1988, s. 228.
- SCHLESINGER, L. – LIPPERT, J.: *Wurdigung der Angrieffe des Dr. Franz Palacky auf die Mittheilungen des Vereins fur Geschichte der Deutschen in Böhmen*. I. II. Separát z literární přílohy MVGDB 6 (1868), č. 7, s. 2.
- SCHOLZ, S.: *Současné problémy interdisciplinárního výzkumu středověké farní organizace a zejména farních center nejstarších měst rakouského markrabství/ vévodství z hlediska vývoje moderního historiografického bádání*. In: Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku, Colloquia mediaevalia Pragensia 8, J. Hrdina – b. Zilinská (eds.), Praha 2007, s. 55 – 90.
- SCHOLZE, D.: *Im Wettstreit der Werte*, Bautzen 2003.
- SCHÖNWÄLDER, K.: *Historiker und Politik. Geschichtswissenschaft im Nationalsozialismus*. Frankfurt-New York 1992, s. 440.
- SCHRETZENMAYR, L.: *Familienforschung und ihre Rolle in der deutschböhmisches Historiographie*. In: Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Ústí nad Labem 1997, s. 123 – 128.
- SCHULZE, W.: *Deutsche Geschichtswissenschaft nach 1945*. München, 1989. 366 s. [Zpr.: -D.M.-, [Moravcová Dagmar,] ČČH 88, 1990, č. 4, s. 620 – 621.
- SCHWALLER, J.: *Kulturní dějiny a jejich vztah k hospodářským a sociálním dějinám*. In: Semináře Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2000-2001. Praha 2002, s. 113 – 116.
- SIGL, J.: *Příspěvek k problematice plošných archeologických odkryvů*. In: Vita archaeologica. Sborník Víta Vokolka. Hradec Králové 2006, s. 283 – 307.
- SIMMONS, I. G.: *Environmental History. A Concise Introduction*. Oxford UK-Cambridge USA 1993, s. 16, 2006.
- SKŘIVÁNEK, M.: *Německé dějepisectví Hřebečska od konce 19. století do roku 1945*. Pomezí Čech a Moravy 1, 1997, s. 119 – 141.
- SLÁDEK, Z.: „Ostförschungen“ o československo-sovětských vztazích. SIPř 48, 1962, č. 4, s. 200 – 202.
- SMEJTEK, L.: *Velké záchranné výzkumy: otázka optimalizace výstupů*. Archeologické fórum 4, 1995, s. 97 – 99.
- SMETANA, J.: *K topografii areálů severočeských měst ve 13 a 14. století*, ČsČH 27, 1979, s. 573 – 579.
- SMETÁNKA, Z.: *Archeologické etudy. Osmnáct kapitol o poznávání středověku*. Praha 2003, s. 216.

- SOMMER, J.: *Gotické kostely s ochrannými zařízeními na českém venkově*. In: Sborník kruhu přátel Muzea hlavního města Praha 1, 1988, s. 195 – 200.
- SOMMER, J.: *Možnosti zajištění obrany českých kostelů*. In: Sborník muzea středního Posázaví v Ratajích nad Sázavou a Archeologické společnosti při Katedře archeologie Západočeské univerzity v Plzni, 1, Studentská konference v Ratajích nad Sázavou 23. – 25. 3. 2001, Praha 2001, s. 13 – 17.
- SOMMER, J.: *Na okraj operativního průzkumu a dokumentace historických staveb v NPÚ - několik poznámek a příkladů*. Průzkumy památek 13, 2006, č. 2, s. 131 – 149.
- SOMMER, J.: *Opevněné kostely v Čechách*. Hláska 11, 2000, č. 2, s. 17 – 21.
- SOMMER, J.: *Pokus o edici dokumentace architektonických článků*, Dějiny staveb, Plzeň 2002, s. 150 – 159.
- SOMMER, J.: *Šetrný sondážní průzkum stavební památky*. DaS 21, 1999, č. 5, s. 59 – 60.
- SOMMET, J.: *Věž kostela v Prčici (K poznání úlohy kostela v obraze středověké vesnice)*, Zprávy památkové péče 54, 1994, s. 92 – 94.
- SOMMER, J.: *Věž kostela v Ředhošti a její obranná funkce ve středověku*, Průzkumy památek 5/2, 1998, s. 92 – 99.
- SOMMER, P. – TŘEŠTÍK, D. – ŽEMLIČKA, J.: *Přemyslovci. Budování českého státu*, Praha 2009.
- SOUKUP, P.: *Johann Loserth a český středověk*. In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 251 – 272.
- SOUTHGATE, B. C.: *What is History for?* London 2005.
- SPRANDEL, R.: *Fländrisch-lübeckischer Fernhandel und die deutsche Ostsiedlung*. In: Deutsche Ostsiedlung in Mittelalter und Neuzeit (Studien zum Deutschtum im Osten, vydává Kommission zum Studium der deutschen Geschichte und Kultur im Osten na Rheinische Friedrich Willielms-Universität Bonn, sešit 8, Köln - Wien 1971, s. 131n.
- Státoprávní vztahy českého státu a římskoněmecké říše ve středověku a jejich důsledky pro další vývoj*. (Sborník z kolokvia pořádaného Katedrou dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity a The European Society for History of Law), Jaromír Tauchen – Karel Schelle (Eds.), Ostrava 2012.
- STOKLÁSKOVÁ, Z.: *Bertold Bretholz und seine Anti-Kolonisationstheorie*. In: Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Ústí nad Labem 1997, s. 29 – 39.
- STOKLÁSKOVÁ, Z.: *Konvertitova kariéra. Bertold Bretholz a jeho snaha po uplatnění*. In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 273 – 287.
- STÖRIG, H. J.: *Malé dějiny filozofie*, Praha 1993.
- STŘEDOVÁ, V.: *Nad metodologickými proměnami české pozitivistické historiografie 20. století*. In: České, slovenské a československé dějiny. [1]. Moderní přístupy k soudobým dějinám. Ústí nad Orlicí 2006, s. 3 – 25.
- STŘEDOVÁ, V.: *Počátky formování konceptu dějin mentalit v české historiografii*. Dolní Břežany 2008, s. 161.
- SUK, J.: *Foucaultův příchod do Čech. „Archeologická“ a „genealogická“ metoda z perspektivy historika*. Soudobé dějiny 11, 2004, č. 4, s. 51 – 65.
- SULITKOVÁ, L.: *Možnosti zpřístupňování archivního materiálu v počítačovém věku*. In: Archivy a zítřek. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 22. - 23. září 1999 v Jindřichově Hradci. Jindřichův Hradec 2000, s. 31 – 36.
- SVÁTEK, J.: *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy*, SAP 20, 1970, s. 503 – 624.
- SVATOŠ, M.: *Pracovní seminář Historik a databáze. Možnosti a meze využití databázových programů pro historický výzkum*. AUC HUCP 42, 2002 [vyd. 2003], č. 1 – 2, s. 215 – 217.
- SVATOŠ, M.: *Závěrečné shrnutí problematiky využití databázových programů pro historický výzkum*. In: Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002-2003. Praha 2003, s. 207 – 211.
- SVOBODA, J.: *Německé bádání o slovanských místních jménech v Německu*. SÍP 46, 1960, č. 5, s. 311 – 312.
- SYNOVCOVÁ-BOROVOČKOVÁ, J. – ZILINSKÁ, B.: *Databáze Teritoriální církevní správa v předhusitských Čechách*. In: Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku, Colloquia mediaevalia Pragensia 8, J. Hrdina – b. Zilinská (eds.), Praha 2007, s. 9 – 22
- ŠEBEK, J.: *„Být dobrým Němcem i křesťanem“*. *Projevy nacionalizace německého katolického prostředí v rámci katolických mládežnických spolků v meziválečném Československu*. In: Per saecula ad tempora nostra. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka. Sv. 2. Praha 2007, s. 774 – 778.

- ŠEBEK, J.: *Národnostní problematika v Československu - německá otázka. Kladené otázky a výsledky bádání po roce 1989*. In: *Reflexe dějin Československa 1918-1948 v historiografii na počátku 3. tisíciletí*. Praha 2008, s. 85 – 95.
- ŠEBEK, J. - KAISEROVÁ, K.: „Sudetoněmecké dějepisectví“ 1918-1960. ČČH 103, 2005, č. 2, s. 493 – 496
- ŠIMEČEK, Z.: *K metodologii díla Františka Palackého. (Otázka kontinuity bádání)*. SIPř 62, 1976, č. 3, s. 211 – 220.
- ŠIMŮNEK, R.: *Německá předválečná a česká poválečná věda: Konfrontace na regionální úrovni. (Na příkladu jihočeské oblasti)*. In: *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945*. Praha 2004, s. 147 – 182.
- ŠKABRADA, J.: *Lidové stavby. Architektura českého venkova*, Praha 2005.
- ŠKABRADA, J.: *K možnostem srovnání středověkého a mladšího vesnického domu v Čechách*, Husitský Tábor 10 (1988 – 1991), 1991, s. 67 – 86.
- ŠKABRADA, J.: *Konstrukce historických staveb*, Praha 2003.
- ŠKABRADA, J. – SMETÁNKA, Z.: *Architektura zemědělských usedlostí pozdního středověku v Čechách (Příspěvek k poznání hmotné kultury středověké vesnice)*, *Archeologické rozhledy* 26, 1974, s. 236 – 270.
- ŠKABRADA, J. – SMETÁNKA, Z.: *K metodice povrchového průzkumu raně středověké vesnice*, *Památková péče* 5, 1974, s. 297 – 306.
- ŠMAHEL, F.: *Idea národa v husitských Čechách*, České Budějovice 1971.
- ŠMAHEL, F.: *Německá medievistika v českých zemích: hledání otázek a nalézání odpovědí*. In: *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945*. Praha 2004, s. 7 – 20.
- ŠMERDA, M.: *Západ přijme Slovany*. SIPř 53, 1967, č. 3, s. 165 – 168.
- ŠTAIF, J.: *Historici, dějiny a společnost. Historiografie v Českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollovu školu, 1790 – 1900, I – II*, Praha 1997.
- ŠTAIF, J.: *Sociální a kulturní dějiny. Několik poznámek k postmoderní diskuzi*, in: *Kultura jako téma a problém dějepisectví*, Brno 2006.
- ŠTECH, V. V.: *V zamřženém zrcadle*. Praha 1969.
- ŠUBRT, J. – PFEIFEROVÁ, Š.: *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání*, *Historická sociologie* 1 /2010, s. 10.
- ŠUBRT, J. – VÁVRA, M.: *Které období svých dějin považují Češi za nejvýznamnější?* In: *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu*, *Historická sociologie*, Jiří Šubrt (ed.), Kolín 2010.
- ŠUCH, J.: *Narativní konstruktivismus Haydena Whitea a Franka Ankersmita*. Ostrava 2010, s. 234.
- ŠVARÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, R.: *O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Současná bádání v paměťových studiích*. *Dějiny - teorie - kritika* 4, 2007, č. 2, s. 232 – 255.
- TECHNIK, J.: „Sudety“ a tzv. „Sudetští Němci“. („Genealogie“ těchto pojmenování). *Od Ještěda k Troskám* 12 (28), 2005, č. 3, s. 169 – 172.
- TOMKOVÁ, K.: *Od archeologie k historii a zase zpátky*. AR 50, 1998, č. 4, s. 772 – 777.
- TRETERA, I.: *Dějiny filosofie*, Praha 1981.
- TŘEŠTÍK, D.: *Češi a dějiny v postmoderním očistci*, Praha 2005.
- TŘEŠTÍK, D.: *Dějiny jako dějiny společností nebo jako dějiny kultur?* DaS 23, 2001, č. 4, s. 29 – 33.
- TŘEŠTÍK, D.: *Faktopisci a dějepisci*. DaS 24, 2002, č. 5, s. 36 – 40.
- TŘEŠTÍK, D.: *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*, Praha 1968.
- TŘEŠTÍK, D.: *K poměru archeologie a historie*, AR 53, 2001, č. 2, s. 357 – 361.
- TŘEŠTÍK, D.: *Myslití dějiny*, Praha - Litomyšl 1999.
- TŘEŠTÍK, D.: *Mýty kmene Čechů, Tři studie ke „starým pověstem českým“* Praha 2003.
- TŘEŠTÍK, D.: *O dějinách a paměti*, *Dějiny – Teorie – Kritika* I, č. 1, s. 107 – 113.
- TŘEŠTÍK, D.: *Vymýšlení českého národa*. DaS 22, 2000, č. 2, s. 41 – 43.
- UHLÍŘ, Z.: *Digitalizace rukopisů a metody historické práce*. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*. Brno 1999, s. 96 – 103.
- UHLÍŘ, Z.: *Nové technologie, nové metodologie a interdisciplinarita*. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Nové prvky ve starých knihách*. Brno 2002, s. 83 – 93.
- UHLÍŘ, Z.: *Teorie a metodologie elektronického zpracování rukopisů a hybridní knihovna*. Praha 2002, s. 324.
- ULIČNÝ, O.: *Poznámky k metodologii nejen společenských věd*. In: *Pohledy do minulosti*. Hradec Králové 1994, s. 313 – 316.

- VAJTAUER, E.: *Český mýtus. Co nám daly dějiny*, Praha 1943.
- VÁLA, J.: *Antropologická studie obyvatel obce Obora u Karlových Varů*. In: V. Historický seminář Karla Nejdla, Karlovy Vary 1995.
- VARHANÍK, J.: *Středověký vesnický kostel jako refugium*. In: *Archaeologia historica* 24/99, Brno 1999, s. 313 – 317.
- VAŘEKA, P.: *Archeologie středověkého domu I., Proměny vesnického obydlí v Evropě v průběhu staletí (6. – 15. století)*, Plzeň 2004.
- VAŘEKA, P. a kol.: *Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku I*. Plzeň 2006.
- VAŠÍČEK, Z.: *Archeologie, historie, minulost*, Praha 2006.
- VAŠÍČEK, Z.: *Přijetí podmínek. Vybrané statě z let 1982-1996*. Praha 1996, s. 262.
- VAŠÍČEK, Z.: *Tvorba pojmu ve společenských vědách*, *Věda technika, společnost*, 9 (22), 2000, č. 3, s. 39 – 59.
- VOJTĚCH, T.: *Česká historiografie a pozitivismus. Světonázorové a metodologické aspekty*, Praha 1984.
- VOREL, P.: *Základy historické regionalistiky. Metodika výzkumu a interpretace pramenných zdrojů místních a regionálních dějin v českých zemích*. Pardubice 2005, s. 124.
- VOŘÍŠEK, M.: *Podivná věda ve sporu o dějiny. K debatě o společenské úloze českých historiček a historiků*. *DaS* 25, 2003, č. 4, s. 34 – 38.
- VOŠAHLÍKOVÁ, P.: *Místo biografie v sociálních dějinách*. *Studie k sociálním dějinám* 8, 2001, s. 53 – 57.
- VOŠAHLÍKOVÁ, P.: *Osobnosti v zrcadle dějin. Teoretické a metodologické otázky biografického výzkumu*. In: *Metodické problémy moderní biografistiky*. Praha 2010, s. 7 – 10.
- VOŠAHLÍKOVÁ, P.: *Prameny a metody výzkumu dějin mentalit*. *Studie k sociálním dějinám* 6, 2001, s. 47 – 50.
- WAALWIJK, H.: *Řetěz je tak pevný jako jeho nejslabší článek. Několik myšlenek o řetězených informacích a systémech zřetězených informací z archivního hlediska*. *AČ* 59, 2009, č. 4, s. 297 – 313.
- WEBER, M.: *Metodologie, sociologie a politika*. Praha 1998, s. 354.
- WEBER, W.: *Die Ausbreitung der deutschen Nationalität in Böhmen*, *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutsche in Böhmen* 2.
- WEGER, T.: *Bolko Freiherr von Richthofen a Helmut Preidel. Případová studie o roli archeologů v tzv. vyhnaneckých organizacích po roce 1945*. *AR* 62, 2010, č. 4, s. 696 – 711
- WEGER, T.: *Češi a Němci v ČSR 1918-1938 - dějiny a vzpomínání*. In: *Češi, Němci, Židé v národnostním Československu. Pohledy na školství a vědu*. Liberec 2006, s. 11 – 18.
- WEGER, T.: *Symboly a paměť sudetských Němců*. In: *Benešovy dekrety. Budoucnost Evropy a vyrovnání se s minulostí*. Praha 2003, s. 86 – 94.
- WEHLER, H. U.: *Aus der Geschichte lernen*, München, C.H.Beck 1988. 323 s. [Rec.]: -J.Mk.-, [Marek Jaroslav,] *ČČH* 89, 1991, č. 4, s. 799.
- WEHLER, H. U.: *Entsorgung der deutschen Vergangenheit. Ein polemischer Essay zum „Historikerstreit“*. München 1988, s. 248.
- WEISER, T.: *Co je teorie chaosu a jaký význam může mít pro vědu o dějinách ve 21. století?* *DaS* 24, 2002, č. 5, s. 2 – 32.
- WEISER, T.: *Josef Pekařs Rezeption Lamprechts Geschichtslehre. Ein Beitrag zur Modernisierung der tschechischen Geschichtswissenschaft*. *Storia della Storiografia* 2, 1993, s. 47 – 73.
- WEISER, T.: *K aplikaci kvantitativních metod v oblasti sociálních dějin v československé historiografii*. *Studie k sociálním dějinám* 3(10), 1999, s. 207 – 242.
- WEISER, T.: *Návrh tezí k teoretické a metodologické inovaci oboru „sociální dějiny“ v české historiografii*. *Studie k sociálním dějinám* 6, 2001, s. 9 – 21.
- WHITE, H.: *Historický text jako literární artefakt*. In: *Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje*, Praha 2010.
- WIEDEMANN, A.: *Nadace Reinharda Heydricha v Praze*, Praha 2004.
- WIPPERMANN, W.: *Der „deutsche Drang nach Osten“, ideologie und Wirklichkeit eines politistischen Sloganwortes* [„Německá expanze na východ.“ Ideologie a skutečnost politického hesla], Darmstadt 1981.
- WOSTRY, W.: *Das Kolonisationsproblem*, *MVGDB* 60, 1922 s. 16 – 17.
- ZACHOVÁ, J.: *Die Geschichtsschreibung im Mitteleuropa. Projekte und Forschungsprobleme*. *ČČH* 96, 1998, č. 1, s. 222 – 223.
- ZAORAL, R.: *Palacký a problematika kolonizace*. In: *Dílo Františka Palackého*. Ostrava 1996, s. 139 – 148.

- ZÁPOTOČNÁ, A.: *Vliv německého osídlení na vývoj místních jmen na území Havlíčkobrodsko a Jihlavsko*. In: Češi a Němci na Vysočině. Havlíčkův Brod 1998, s. 75 – 142.
- ZEIL, W.: *Práce k dějinám slavistiky a německo-slovanských kulturních vztahů v NDR (1964-1967)*. SIPř 54, 1968, č. 2, s. 144 – 147.
- ZÍBRT, Č.: *Bibliografie české historie, II*, Praha 1902.
- ZILYNSKÁ, B.: *Karl Adolf Constantin Ritter von Höfler jako univerzitní učitel*. In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 193 – 224.
- ZWICKER, S.: *Zur Darstellung der Sudetendeutschen in Literatur, Publizistik und Film der Nachkriegszeit in der Tschechoslowakei und Deutschland*. In: Die „Volksdeutschen“ in Polen, Frankreich, Ungarn und der Tschechoslowakei. Osnabrück 2006, s. 391 – 411.
- ŽEMLIČKA, J.: *60 let PhDr. Zdeňka Boháče, CSc.* Zum sechzigsten Geburtstag Dr. Zdeněk Boháč. HG 28, 1995, s. 258 – 264.
- ŽEMLIČKA, J.: *Dějiny osídlení dolního Poohří a Českého středohoří*, Praha 1981.
- ŽEMLIČKA, J.: *Josef Žemlička - seznam vědeckých prací*. HG 29, 1997, s. 363 – 373.
- ŽEMLIČKA, J.: *K některým problémům studia starších českých dějin do roku 1526*. FHB 5, 1983, s. 329 – 339.
- ŽEMLIČKA, J.: *K životnímu jubileu Zdeňka Boháče*. HG 30, 1999, s. 250 – 253
- ŽEMLIČKA, J.: *K životnímu jubileu Zdeňka Boháče*. MHB 3, 1993, s. 331 – 333.
- ŽEMLIČKA, J.: *Markomané, Němci a středověká kolonizace. (K historiografii jednoho problému české medievistiky)*. ČČH 97, 1999, č. 2, s. 235 – 272.
- ŽEMLIČKA, J.: *Některé problémy středověké kolonizace v Čechách*, in: Mikulovská sympozia 78, Praha 1979.
- ŽEMLIČKA, J.: *Němci, německé právo a transformační změny 13. století (několik úvah a jeden závěr)*, Archeologica historica 28, 2003, s. 33 – 46.
- ŽEMLIČKA, J.: *Úvahy nad vznikem českých a moravských měst*. In: Historia docet. Praha, HiÚ ČSAV 1992, s. 549 – 559.
- ŽEMLIČKA, J.: *Vědecké zasedání „Ke smyslu a možnostem poznávání středověkého vesnického půdorysu“*. MHB 5, 1998, s. 241 – 242.
- ŽEMLIČKA, J.: *Zřízení pracovní skupiny pro dějiny středověkého osídlení*. MaVP 31, 1993, č. 1, s. 49.